

رسالت

عبد الغفور پپروز

Ketabton.com

د کتاب پښندنه :

نوم: رسالت
ليکوال: عبد الغفور پيروز
چاپ وار: لومړی
چاپ کال: ۲۰۱۷ م
لړ: ۱۳

رسالت

۱	سريزه
۲	قرآن او ساينس
۵	د ديني معرفت تحول او تکامل
۸	اخرت، دنيا او که دواړه؟
۱۱	ديني پلوراليزم
۱۸	اسلام او تروريزم
۲۰	ايا اسلام د تشدد اجازه ورکوي؟
۲۳	د ناموس قبائلي تصور
۲۶	جگړه يو اسانه انتخاب
۲۸	په اسلامي نړۍ کې د ترهگرو ايډيالوژيک اساسات
۳۱	په اسلامي نړۍ کې مذهبي نرگسييت
۳۳	د نصوصو په تعبير او تاريخ کې د تروريزم جرړې
۳۵	تيکنالوژي او ترهگري
۳۷	د سخت دريځۍ په وړاندې مبارزه څرنگه او ولې؟
۳۹	د روانې جگړې مذهبي توجيهات
۴۲	د دين په معاصر فکر کې د امت او ملت شخړه
۴۵	ملايان او سياست
۴۷	بنځه او سياست
۵۲	د پاکستاني او افغاني ملایانو توپير
۵۷	د اسلامي زده کړو بهير ته يوه کتنه
۶۱	ديني ارزښتونه که د ارزښتونو دين؟
۶۳	دين او انسانيت

- ۶۷ د شریعت په ټولنیزو لارښوونو کې د شکل او ماهیت مسله
- ۷۰ دیني تفکر د شدت او غفلت ترمنځ
- ۷۳ په سختي کې اساني
- ۷۵ پښتانه ولې زده کړې نه کوي؟
- ۸۹ علم او د مالوماتو منابع
- ۱۰۲ د اسلامي نړۍ په علمي مرکزونو کې فکري جمود
- ۱۰۴ د زغم کلتور اړتیا او پیاوړتیا

سريزه

د رسالت په نوم دا کتابگوټی زما د هغو لیکنو ټولگه ده چې وخت پر وخت مي د مختلفو دیني، ټولنيزو، سياسي او علمي موضوعاتو په تړاو په مختلفو انلاين او چاپي رسنيو کي خپرې کړي دي چې ډېره برخه يې د مروج مذهبي فکر له نقد او سمون سره تړاو لري. په تېره پر افراطيت او ترهگریزو فکرونو ډېر تمرکز شوی ځکه زموږ د ټولني يوه عمده ستونزه د دین په نوم روان خشونت او بغاوت دی.

دا مضامين مي په دې هیله د يوې کتابي مجموعې په شکل چاپ کړل چې هم يې گټه عامه شي او هم د ډېرو لوستونکو لاس ته ورشي، ځکه زموږ ټولنه د همدغسې بحثونو او مسایلو پراخې شننې او څېړنې ته جدي اړتیا لري او فکر کوم د دغسې لیکنو په خپرولو موږ د تيوريکي بحثونو فرهنگ ته وده ورکولای شو.

د دې کتاب د چاپ لگښت ته د ټولنيزې خواخوږۍ په پار بناغلي ولي خان اوږه ورکړې. کور يې ودان، عمري يې ډېر او ژوند يې سوکاله.

عبدالغفور پيروز

۲۰۱۶/۱۲/۲۳ د جومې ورځ

کندهار - افغانستان

قران او ساينس

ډېری مسلمانان په دې نظر دي چې ساينس له قرانه اخیستل شوی او ځينې خوان دا خبره کوي چې غرب د قران په ژوره مطالعه و توانېد دومره پرمختگ وکړي.

دا خبره تر ډېره د هغو کسانو له خوا کېږي چې ځانونه د دين پوهان او رهبران معرفي کوي. ان ادعا يې دا ده چې قران کریم د ټولو علومو سرچينه ده. دا خبره او سنه ده شوي بلکې پېړۍ وړاندي د علامه سيوطي په څېر مشهور کس همدغه ادعا کړې وه چې قران د ټولو علومو سرچينه ده. له ده څخه دا خبره همدغسې نقل شوې او گڼو کسانو تکرار کړې ده چې د ټولې اسلامي نړۍ په کچه نژدې يو منل شوی نظر بنکاري. په تېره په افغاني بې سواده ټولنه کې خود هر لوستي او نالوستي پر خوله ده او ملایان يې هم په خپلو خبرو کې هر ځای زمزمه کوي. مگر پوښتنه دا ده چې ايا دا خبره کوم رښتني بنسټ هم لري؟

که علمي ځواب ورکو نو بايد لومړی د قران مقام او د ساينس ماهيت وپېژنو. د مسلمانانو له باور سره سم قران د الهي وحې هغه وروستی کړی، ده چې د الله له خوا پر خپل وروستي استازي محمد صلی الله عليه وسلم نړۍ والو په تېره د عربي ټاپو وزمې او سېدونکو ته د اخيري پيغام په توگه رالېږل شوي ده. اصل هدف يې په ديني برخه کې د هغو کسانو لارښوونه وه چې د دين په نوم له سختو ستونزو او ننگونو سره مخ وو. غوښتل يې د دين په نوم جبر، شرک، نفاق، گمراهي، شوکې، غولونې، مذهبي تفرقي، انسان ضد اعمال او افکار اصلاح کړي. د انسان فردي مسوليت وروپېژني، خپل اصل فطرت ته يې متوجې کړې او د تاريخ په هغه حساسه نقطه کې چې شاته يې په اصطلاح د بې باورۍ دورې پاتې وې او په وړاندي يې د نوي دور نوي څرک وو داسې يوه ټولنه رامنځته کړې چې د مالومې دنيا په مرکزي برخه کې د مذهبي جبر زولنې ماتې کړي او د بشر لپاره د بيان او عقيدې د خپلواکۍ زېږی راوړي. له همدې امله قران وييلي: له دې جگړه مارو سره تر هغه وخته و جنگېږئ چې پر دين ځورونه (فتنه) له منځه ولاړه شي او دين کول د الله لپاره شي. (الانفال: ۳۹)

(يعني په اسلام کي د جگړې اصل دا دی چي باید بشر د دین په انتخاب کي خپلواک او د جبر له مخې د دین خپلولو ته اړ نه شي) له همدې امله ویل شوي چي په دین کي زور زیاتي نه شته.

مگر ساینس د بشري تاریخ له اولې ورځې هغه تجربې او مشاهدې دي چي انسان یې د خپل ژوند په اوږدو کي ترسره کوي. ساینس د هیڅ دین، قوم، ملت او هیواد ځانگړې سرمایه نه ده. د هر قوم، ملت، دین او هیواد وگړو په گډه د ساینس په وده او پرمختگ کي ونډه اخیستې او دا لري، لاهم روانه ده. ساینس همدومره لرغونی دی لکه انسان، مگر قران د بشري تاریخ په ډېره وروسته مرحله کي نازل شو. نو څرنگه قران د هغه علم سرچینه وگڼو چي وجود یې په میلیونونو کاله تر هغه وړاندې دی؟

سمه ده چي قران د گڼو قضایاوو په تحلیل کي ځینو ساینسي حقایقو ته اشاره کړې، مگر هغه صرف اشاره ده هیڅکله دا مانا نه لري چي ساینس له قران څخه اخیستل شوی. ځکه که یوازي د ځینو یادونو پر بنسټ قران د ساینس سرچینه گڼو نو بیا خو باید د تاریخ، جغرافیې او دا ډول نورو علومو سرچینه هم وبلل شي. مگر خبره هیڅکله داسي نه ده، قران د الهي دین وروستی کتاب دی چي پکي د دین اساسات او د شریعت ځیني ټولنیز احکام بیان شوي. موږ باید د قران حقانیت په ساینس ثابت نه کړو. د قران حقانیت باید د دینونو تر منځ د پرتلې، اخلاقي اصولو او د مابعد الطبیعاتي قضایاوو په اړه د هغه په منطقي تحلیل ثابت شي.

ساینس ځان ته علم دی او گڼې څانگې لري، خو په قران کي د ځینو ساینسي نښو یا حقایقو شتون هیڅکله په دې مانا نه دی چي قران د ساینس سرچینه وبولو او یا داسي وانگېرو چي ساینس له قران څخه اخیستل شوی. بلکي په ځینو ځایونو کي د ساینس او قران تحلیلونه له یوه بل سره بېل بلکي په تضاد کي دي. که قران د ساینس سرچینه وای ولي به سره ټکر کېدل؟ ساینس انساني تجربې دي چي هر وخت بدلېږي او اوس هم د خپل تکامل پر لور سفر کوي. مگر قران د دین کتاب دی هلته د دین هدف، د الله وجود، ثواب او عذاب او له انسانانو سره د اخلاقي قوانینو پر بنسټ الهي چلند تر بحث لاندې نیول کېږي، په دې ضمن کي که کله-کله خبره د ساینس او نورو علومو پر لور ولاړه شي نو له دې څخه باید هیڅکله د امانا وانه خلو چي قران د دې علومو سرچینه ده او یا هغه علوم له قران څخه اخیستل شوي دي. قران د خپل هدف د

رسالته

اثبات لپاره د گڼو علومو بېلگې وړاندې کړې دي، مگر هيڅکله له خپل هدف څخه بهر نه ځي.
په لنډه توگه ويلاى شو چې په قران کې ځينې ساينسي حقايق شته خو د ساينس عمر تر قران
په اوږد دی او په هيڅ ډول له قران څخه نه دی اخیستل شوی.

د ديني معرفت تحول او تکامل

بدلون او پرمختګ د طبيعت تر ټولو ثابت قانون دی چې همدغه اصل د بشري معلوماتو او معرفت په حوزه کې هم شتون لري. ځکه انسان په بشپړ ډول د خپل چاپيريال تر اغېز لاندې راځي او د نړۍ په اړه د معلوماتو کچه او ډول يې وخت پر وخت بدلېږي. د معرفت او معرفت پېژندنې په اړه څېړنې او تجربې بڼې چې انسان د خپل ژوند له پيله تر نن د نړۍ په اړه د معلوماتو ډېر ډولونه خپل کړي او بدل کړي دي. څرنگه چې موږ د خپل ځان، چاپيريال او په مجموع کې د کایناتو او ماوراء الطبیعیې مقولو او مفکورو په اړه يا عیني او يا هم انتزاعي تصورات او معلومات لرو، نو له همدې وجې پکښې وخت پر وخت د خارجي او ذهني شرايطو په بدلون سره تحول راځي او تکامل مومي.

پخوا انسانانو ځينو طبيعي مظاهرو ته ډېر تقدس ورکاوه. د ګڼو فرضي او ذهني موجوداتو په اړه يې عجيب او غريب تصورات درلودل او په خپل شاوخوا کې د شته طبيعي پېښو د توجیه لپاره يې رنگارنگ علتونه او سببونه تراشل. مګر د ساينس او تجربو د پرمختګ په رڼا کې ډېرې هغه معضلې حل شوې چې پخوا له رازونو ډکې وې او د توجیه لپاره يې غیبې او ميتافيزيکي قوتونو ته پنا ورل کېده. دا مهال د شپې او ورځې د تګ راتګ، زلزلو، بادونو، لمر او سپوږمۍ د تندر، ستورو، ژوند، باران، برېښنا، وريځو، سمندرونو، توپانونو او نورو ډېرې طبيعي پېښو په اړه بشري پوهې پرمختګ کړی. په طبيعت کې حاکم قوانين يې کشف کړي او د کایناتو په اړه د بشري پوهې او تصور ژور بدلون موندلی دی چې همدې بهير ته په کتلو موږ ويلاى شو چې انساني پوهه تل د تحول او تکامل په حال کې ده.

د کایناتو په اړه د بشر د پوهې او معرفت د غه ډول تحول او تکامل پر ديني معرفت هم جوت او نه ردېدونکی اغېز لري. څرګند ثبوت يې د انساني ټولنو په مختلفو حوزو کې د دين مختلف رنگونه دي. که څوک په عربي ټولنو کې د اسلام عملي او تيوريکي رنگ ته څېړ شي نو له هغه شکل څخه به يې ډېر بېل و مومي چې په ايران، ترکيه، افغانستان او نورو غير عربي هيوادونو کې ليدل کېږي. د افردو، ټولنو او خاصو گروپونو ذهني حالت، عواطف، داخلي مشاعر، د

پوهي کچه، بېلابېل روابط او تمایلات پر دیني معرفت څرگند اغېز کوي.

موږ هېڅکله نه شو کولای چې دین د انساني ټولنو له طبیعي او ذهني حوزو پرته په یوه داسې خلا کې مطالعه کړو چې هېڅ ډول بشري رنگ او تاثیر یې نه وي منلی. هر دین له انساني نړۍ سره د تماس له لومړۍ ورځې بیا د خپل پایښت تر پایه د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې له بشر سره په اړیکه کې دی. یا په بل عبارت کله چې انسانانو غوښتي د دین له متن څخه د علم او عمل په ډگر کې استفاده وکړي نو د معرفت په دې مرحله کې انسان نه شي کولای د دین متن هماغسې په خلا کې مطالعه او عملي کړي لکه څرنګه چې یو مذهبي متن په خپل ذات کې دی. ځکه انسان د ځینو مقولو او مصطلحاتو د درک لپاره اړ دی چې له وړاندې ځینې تصورات ولري او د هغو په مرسته د دین ژبه درک کړي. انسان لومړی په خپله ټولنه کې ژوند کوي، هلته ځان ته د افکارو یوه نړۍ جوړوي، ژبه زده کوي، ذهن ته یې د ځینو مفکورو او مقولو تصورات انتقالېږي. په خپل چاپیریال کې د بنسټ، بدو، ګټورو، زیانمنو، ارزښتونو، روا، نارو او دغسې نورو اخلاقي او ټولنیزو مقولو په اړه زموږ افکار تر ډېره د ټولنې او چاپیریال محصول دی.

دیني معرفت هم د بشري پوهنې او درک په مټ د ځانګړو ذهني او عيني شرایطو په منځ کې یو خاص ادراک دی چې تل د تحول او تکامل په حال کې دی. که موږ د هر دین تاریخ وګورو نو راته جوته به شي چې د زمانې په مختلفو وختونو کې د بشري پوهې له تغیر او پرمختګ سره دیني معرفت هم بل رنگ خپل کړی، پخوانۍ مذهبي څرګندونې نورې روښانه شوي دي، بدلون یې موندلی، ځینې انګېرنې رد شوې او ځینې نوي تعبیرونه رامیدان ته شوي دي.

د اسلامي معارفو د تاریخ مطالعه په ډېر واضح ډول راته ښيي چې په تېرو شوو کلونو کې دیني معرفت څه ډول پړاونه تېر کړي، کوم تغیرات پکې راغلي او ان پر یوه مهال د نړۍ په بېلابېلو برخو کې څه ډول دیني تفسیرونه او تعبیرونه موجود وو؟ د عقیدې، کلام، عرفان، تفسیر، فقهې، سنت، نبوي سېرت، اسلامي تاریخ او نورو دیني معارفو ګڼ مکتبونه د دیني معرفت د تحول او تکامل بېخي ثابت مثالونه دي. د نړۍ په لروبر کې ګڼ فقهې او فکري مکتبونه شته چې ټول یې ځانونه مسلمانان ګڼي او اسلام خپل دین بولي. ان د یوه مسلک تاریخي بهیر هم وخت پر وخت بدلون موندلی او ځینې خام یا نیمګړې افکار او مسایل د وخت په تېرېدو تکامل ته رسیدلي دي. په مجموع کې له دیني متونو څخه د بشر فهم او ادراک تل د

تحول او تکامل په حال کې دې چې له همدې کبله زاړه تعبیرونه په نویو بدلېږي او د ساینس، فلسفې، تجربې او مشاهدې په برخه کې د انسان د پوهې پرمختګ او انکشاف پر دیني معرفت هم اغېز کوي. نن په عصري پوه سمبال دیندران هیڅکله نه وایي چې ځمکه د غوايي پر بنکار ولاړه ده، یا باران له اسمانه اوري، مار خاوره خوري، بنځه د نارینه له چپه پوښتی پیدا ده، د نړۍ عمر لس زره کاله دی، خدای د انسان په څېر دی او داسې نورې هغه مقولې چې پخوا د مذهب له ادرسه وړاندې کېدې. که څه هم له تجربې او مشاهدې سره ټکر مسایل او افکار او س د منلو نه دي او د دین له اړ متن سره هم تر ډېره یا تر ټولو نه لري او یا د خاصو حلقو تعبیر وي. خود دیني فلسفې پر بنسټ یې د دیني معرفت له ډگره نه شو ایستلای ځکه دیني معرفت د خپل تاریخ هغه ټول بهیر ته شمول کوي چې له انساني نړۍ سره د تماس له اولې ورځې بیا د پایښت تر مودې وخت پر وخت د بشر له خوا دین ته منسوبېږي.

د دیني معرفت تحول او تکامل ته پام نه کول د علم په ډگر کې د پرمختګ پر مهال د دین او دنیا تر منځ د تضاد لامل ګرزي. ځکه د کایناتو په اړه د بشر پوهه هره شېبه بل رنگ خپلوي. په مخکینیو نظرونو او قضاوتونو کې نیمګړتیاوې په ګوته کېږي، خامۍ یې راپورته کېږي، وده کوي، نوي ابعاد پیدا کوي او یا د علمي معیارونو په رڼا کې له منځه ځي. دیني معرفت هم له دین څخه د بشر درک دی چې د نورو علومو په تحول او تکامل سره دیني معرفت هم د هغو له اغېزو خوندي نه دی. زموږ په دیني حلقو کې د ستونزو ریښه همدلته ده چې یو خود دین او دیني معرفت تر منځ توپیر یا نه پېژني او یا ورته پام نه کوي او بل د هر دیني معرفت لارویان ځان اصیل او بل باطل ګڼي. په داسې حال کې چې هیڅ ډول بشري معرفت وروستی نه دی او هره شېبه یې د تحول او تکامل امکان شته. که موږ د ساینسي، تجربوي او نورو بشري علومو په څېر د دیني معرفت په حوزه کې هم تحول او تکامل درک او منلی وای نن به موندنه د واقعیتونو له دنیا سره بې ګټې جګړې کولې، نه له نورو ملتونو سره او نه به هم په خپل منځ کې په کرکه، تعصب او دښمنۍ اخته وای. په مجموع کې دیني معرفت له دین څخه د بشر درک دی چې اوږد تاریخ لري، تنوع، تضاد او تحول پکښې دی. هره ورځ خپل رنگ بدلوي او لاهم د تکامل په حال کې دی.

یادونه: د دې لیکنې ذهني خاکه مي د عبد الکریم سروش له کتاب قبض و بسط تيوريک شریعت څخه اخیستې ده.

اخرت، دنيا او که دواړه؟

کله چې په کومه ټولنه کې وگړي خپلې مادې اړتیاوې په اسانۍ نه شي پوره کولای نو یو شمېر کړی د مذهب او دیانت پر بنسټ داسې نظریات وړاندې کوي چې گواکې دنیوي چارو ته پاملرنه او د مادې اړتیاوو پوره کول له تقوا، اخرت پالنې او دینداری سره تضاد لري. دا ټول تصورات او افکار د گڼو مذهبي ټولنو په مختلفو دیني کړيو کې شته او ځان ته خپل پلویان هم لري.

مگر کله چې دا ډول تصورات د یوه مذهب یا دین ډېری رسمي مخکښان په خپلو ویناوو کې وړاندې کوي، پر هر منبر او سټیج یې بیانوي، د ښو مادې امکاناتو نه درلودو په صورت کې لا هم عام وگړي موجود وروسته پاتې حالت ته هڅوي او دا ډول افکارو ته دیني رنگ ورکوي نو څرنگه چې له مادې اړتیاوو او عصري پرمختگ څخه چاره نه شته او په رسمیت نه پېژندل یې د الهي سننو پر خلاف ناکامه جگړه او له فطرت سره ډغرې وهل دي، له همدې امله په هغه ټولنه کې د اخرت او دنیا ترمنځ د ټکر او په عملي ډول د اخلاقي انحطاط کچه ورځ تر بلې ډېرېږي چې زموږ د موجودو کورنیو، ټولنیزو او سیاسي ستونزو یوه برخه له دې سره هم تړاو لري.

په اسلامي نړۍ کې د منبر او سټیج پر سر د دې فکر دعوت، په تعلیمي مرکزونو او رسمي مدرسو کې تدریس، تلقین او تاکید داسې یو حالت رامنځته کړی چې له یوې خوا یې زموږ پر ذهني او رواني حالت اغېز نه دی کړی له بلې خوا د ژبې پر سر دې خبرو خلگ د قول او عمل تر منځ تضاد ته اړیستی دي. په کومه ټولنه کې چې اړینې مادې اړتیاوې په رسمیت نه پېژندل کېږي او د دیني مشرانو هڅه دا وي چې یوازې د وچو و عیدونو، گواښونو او عذابونو په وسیله د خلگو فکري او رواني حالت اصلاح کړي، د هغوی باطني مرضونه ورغوي، اخلاقي نیمگړتیاوې یې اصلاح کړي او په ټولنه کې یې گټور رول ته وهڅوي هلته تل دغه ډول هڅې ناکامه شوې او ټولنه د فکر او عمل ترمنځ له یو ناانډوله حالت سره مخ شوې ده.

دانن هم موږ وینو چې د مذهبي مشرانو له خوا د شپې او ورځې له هر ډول وعضونو او ویناوو سره-سره مسلمانان په پراخه کچه دروغ وایي، په معاملاتو کې ټگي-برگي کوي،

رسالت

ټولنيز اخلاق يې ډېر ضعيف دي، د کار پر ځای صرف ځان خلاصوي، په ټولنه کې يې مثبت رول سخت کمزوری دی، د خپل مسولیت له ترسره کولو تېښتي، تر هر چا ماديات ډېر ورته مهم دي او خپلې لومړنۍ اړتياوې له داسې ناوړو لارو پوره کوي چې هم يې دين ته زيان رسېږي او هم د ټولنې نن او سبا ته.

د دې پر ځای لازمه ده موږ خپل خلگ د دين په دې لارښوونه خبر کړو چې هم اخرت مهم دی او هم دنيا ان د اخرت بریا په دې دنيا کې له ښه ژوند کولو سره تړاو لري او ښه ژوند يانې د خپل خالق او مخلوق دواړو په نظر غوره کردار هغه وخت ممکن دی چې موږ خپلې اړتياوې و منو، مهمې يې وگڼو او د پوره کولو لپاره يې هغه الهي استعدادونه پر کار واچوو چې راباندې لورولي يې دي، ځکه موږ تل په خپل لمانځه کې له الله څخه غوښتنه کوو چې اللهم ربنا اتنا فی الدنيا حسنةً و فی الآخرة حسنةً يانې اې زموږ پالونکې! موږ ته په دنيا او اخرت دواړو کې ښېگڼه راکړه!

نو چې هره ورځ له خپل رب څخه د لمانځه په څېر يوه لوی عبادت کې دغه ډول غوښتنه کوو بيا د کوم اساس له مخې دا ډنډوړې رغوو چې دا دنيا زموږ لپاره نه ده، د نورو ده زموږ ونډه صرف په اخرت کې ده؟ کوم څوک چې دغه ډول خبرې کوي او دا ډول افکارو ته يوازې د ژبې پر سر ژمن وي هغه دي لږ تر لږه د اخرت او دنيا پر خپل منځي تړاو د څو شېبو لپاره په ارامو مغزو فکر وکړي. ايا داسې ممکنه هم ده چې يو څوک دې د وخت او مکان له غوښتنو او اړتياوو سره - سره بيا هم مادي امکانات نه برابر وي خو دين دې کوي، اخرت دې پالي او تقوا ته دې ژمن وي؟

پر دې سربېره په اوس مهال کې د دغه ډول تعليماتو او ويناوو اغېز ځکه ډېر او بېخي ډېر کم دی چې د عصري وسايلو په مټ د نړۍ په هره برخه کې هر ډول شوی پرمختگ سمدستي ټول خلگ ويني او په دې سره يې په زړه کې يو ډول ارمان پيدا کېږي. غواړي دوی هم هغسې پرمختگ وکړي، ښه هوسا ژوند ولري، د نړۍ له ښکلا خوندي واخلي او ان تر اړتياوو ورپورته خپل ذوق هم موږ کړي.

که موږ دغه ډول غوښتنې او ضرورتونه صرف په دې ارامه وو چې دا دنيا زموږ نه ده بايد

رسالته

اخرت ته پام وکړو ايا کولای شو خپلو خلگو ته قناعت ورکړو او په دې سره يې د هغه څه له تر لاسه کولو راوگرزوو چې په زړه کې يې ارمان لري او په پوره شوق يې غوښتونکي دي؟ په نړۍ کې د نويو هر اړخيزو پرمختگونو له امله اوس يوازې د سهار او ماښام پر عادي خوراک اکتفا کول امکان نه لري. نن د ځای، خوراک، بڼه لباس، بنکلي کور، روغتيايي خدماتو، لوړو زده کړو، کمپيوټر، ټلويزون او دغه ډول نورو شيانو شتون لومړنۍ اړتياوې او غوښتنې بلل کېږي. د هغو په وړاندې د وچې فتوا مبارزه نفاق، اخلاقي رنځ او د دين په جامه کې بې دينۍ ته لار هواروي.

زموږ مذهبي کړۍ او مشران بايد نور له ځمکنيو حقايقو څخه د تېښتې پر ځای خلگو ته په پوره صراحت ووايي چې د دنيا او اخرت د بريالې پاره دي له هر ډول مشروعو او گټورو مادي امکاناتو کار واخلي، شته وسايل دي پر کار واچوي او د لانور پرمختگ لپاره دي هڅې وکړي، ځکه مسلمانان د دنيا او اخرت دواړو غوښتونکي دي.

دیني پلورالیزم

فکر کوم د دیني پلورالیزم په اړه بحث به د ډېری پښتنو لپاره نوی وي، ځکه زه چې څومره پوهېږم په پښتو ژبه کې د دې موضوع په اړه هېڅ نه دي لیکل شوي. یوازې یې د استاد محمد محق په اثارو کې ضمني یادونه شوې ده. له همدې امله که د دې موضوع په تشریح کې ځینې نیمگړتیاوي وي، نو لوستونکي دي یې راوبخښي، ځکه ما چې دلته د دیني پلورالیزم په اړه کوم څه وړاندې کړي هغه په عربي او فارسي کې زما د مطالعې حاصل دی چې له تاسو سره یې شریکوم. هیله ده لا نور مسلکي او په نورو نړۍ والو ژبو پوهېدونکي کسان د دې موضوع پاتې اړخونه هم راوسپړي.

پلورالیزم معنا او تاریخ

پلورالیزم (pluralism) پر ډېرښت، کثرت او تجمع د باور درلودلو په مانا کارېږي چې د انحصار گرایي ضد دی. پلورالیزم د ژوند په مختلفو حوزو کې مطرح شوی. له دین څخه نیولې تر سیاست، فرهنگ، ادب، قوم، ژبې او فلسفې پورې هر څای خپل ځانگړی مفهوم لري، خو په مجموع کې یې هدف دا دی چې یو فرد/ټولنه باید د اجتماعي ژوند په بېلابېلو ساحو کې د انحصار پر ځای پر تعدد، کثرت، تنوع، ډېرښت او گڼو عقیدوي، سیاسي، فرهنگي، ادبي او فلسفي فکرونو او کړنو باور ولري.

د پلورالیزم اصطلاح په لومړي ځل د غرب په ادبیاتو کې وکارول شوه او د دیني فلسفې په توگه بنسټ ایښودونکی یې انگریز فیلسوف جان هارورډ هیک (John Harwood Hick) دی.

دیني پلورالیزم یانې څه؟

لکه څرنگه چې مو وړاندې وویل پلورالیزم د ډېرښت منلو په مانا دی، خو کله چې موږ د دیني پلورالیزم خبره کوو نو بیا یې مفهوم څه دی، یانې دیني پلورالیزم څه ته ویل کېږي؟ په ساده ډول یې مفهوم دا دی چې باید په یوه ټولنه کې تر یوه زیات دینونه وزغمل شي چې دې ته

رساله

عملي پلوراليزم وايي. د دې مفهوم له مخې پلوراليزم په ټولنه کې د يو موجود واقعيت په توګه منل شوی دی، ځکه هره بشري ټولنه د بېلابېلو افکارو، عقايدو، باورونو او ارزښتونو درلودونکې ده، نو د دې لپاره چې د مختلفو دينونو او فکرونو پيروان سوله ييز او ګډ ژوند وکړي بايد په عملي ډګر کې يو- بل وزغمي، که څه هم په نظري لحاظ هر يو ځان پر حق ګڼي او هغه بل پر باطله. په مجموع کې دغه ډول پلوراليزم له مخالفتونو او شخړو د ځان ساتنې په موخه يو تدبير دی.

مګر د خپل ځانګړي نظري مفهوم له مخې ديني پلوراليزم يوازي په دې مانا نه دی چې د ټولنيز مصلحت او شخړو د مخنيوي لپاره دي د بېلابېلو اديانو پيروان په ګډه جامعه کې د سوله ييز ژوند لپاره يو- بل وزغمي، بلکې د پلوراليزم نظري بعد څو اړخونه لري چې دا مفهوم يې په په مختلفو ډولونو مطرح کړی دی.

ځيني کسان د پلوراليزم په نظري بعد کې دا تعبير وړاندي کوي چې هيڅ دين په مطلق ډول باطل او ناحقه نه دی، بلکې هر دين سمې او ناسمې برخې لري. ځيني بيا وايي چې حق او حقيقت يو دی هر دين د همدې حقيقت پر لور تلونکې يوه لار ده.

نور بيا وايي ديني قضايو وي غيبي مسايل دي چې موږ يې محسوسولای نه شو. دغه ډول مسايل يا اصولا هيڅ مانا نه لري او که يې ولري نو موږ يې ثابتولای نه شو. له همدې امله د ټولو حکم يو دی، انسانان اختيار لري چې کوم دين يې خوښ وي هغه دي غوره کړي. په هر حال د پلوراليزم پيروان په دې اند دي چې د يوه ځانګړي دين په اړه د حقايت دا فکر سم نه دی چې د نړۍ يو ځانګړی دين پر حقيقت ولاړ دی نور ترې بې برخې دي. مختلف ديني افکار د انساني ژغورنې لپاره رامنځته شوي غبرګونونه او فعاليتونه دي چې هر يو په خپل ځان کې د انسان ژغورنې فلسفه او کړنلاره لري، له همدې امله د انحصار په توګه نه شو ويلاي چې دا دين حق او هغه باطل دی. په اسلامي نړۍ کې تر دې دمه دا مفکوره چندان ملاتړي نه لري، يوازي الجزائري محمد ارکون او هندي فضل الرحمان هغه دوه مسلمان دينپوهان دي چې ويل کېږي دوی پر ديني پلوراليزم باور درلود.

په غرب کې د پلوراليزم يا ګڼ دينيز فکر ذهنيت هغه مهال راټوکېد چې د کليسا د لارښوونو برخلاف ځينو عيسوي مفکرينو وليدل د نورو اديانو پيروان هم ښه کړنې تر سره کوي

او نېک انسانان دي. نو که د کلیسا له باور سره سم اخروي نجات یوازې تر مسیحیت پورې محدود وي ایا د نورو دینونو نېک کسان به له دې بې برخې وي؟ پر همدې بنسټ جان هیک او نورو مسیحي علماوو د پلورالیزم فکر امنځته کړ او ویې ویل: اخروي نجات یوازې په دې پورې نه دی تړلی چې حتما باید یو سپری مسیحي و اوسي، د نورو ادیانو نېک پیروان هم دخپل دین په پیروي اخروي نجات ترلاسه کولای شي.

پر دې سربېره د نړۍ په لروبر کې د دین په نوم فرقه ییزو شخړو هم خلک دي ته مجبور کړل چې د ادیانو پر حقیقت یو ځل بیا له سره غور وکړي، څو وپوهېږي چې د ادیانو د پیروانو ترمنځ د شخړو عوامل څه دي؟ تر غور او فکر وروسته ځیني مفکرین دې پایلې ته ورسېدل چې حق یوازې دخپل ځان شخصي ملکیت گڼل او نورو ته دناروا او باطل په سترگه کتل د دې لامل گزړي چې د خاص دین پیروان د نورو ادیانو له پیروانو کرکه وکړي او په وړاندې یې په خشونت لاس پورې کړي. دغه ډول تاوتریخوالی هغه مهال لاقوي کېږي چې دین د سیاسي، ټولنیزو او مالي گټو د ترلاسه کولو لپاره دیوې وسیلې په توگه وکارېږي.

په اسلامي نړۍ کې ډېرو کمو کسانو پر دې موضوع بحث کړی او دهغې بېلابېل اړخونه یې څېړلي دي، په عربي او فارسي کې دامهال د پلورالیزم په اړه ځیني کتابونه او مقالې شته چې پر دې موضوع یې کافي بحث کړی دی، اړتیا داده چې زموږ ادبیاتو ته هم لار ومومي او په اړه یې څېړنې او پلټنې وشي.

د پلورالیزم کورنی او بهرنی اړخ

کله چې موږ د دیني پلورالیزم خبره کوو نو له دوه ډوله پلورالیزم سره مخ کېږو چې یو یې په دین کې دننه دی او بل یې بهر. یا په بل عبارت هر دین هم په خپل ځان کې دننه گڼ تعبیرونه او فکري مکتبونه لري او هم له دینه بهر د نورو ادیانو په وړاندې واقع دی. د دیني پلورالیزم د څېړنې او پر هغه د بحث پر مهال باید دواړو ته پام وشي. د اسلام په څېر نور دینونه هم بېلابېلي ډلې لري چې هره یوه ځان دخپل دین اصلي مننونکې او عملي کونکې بولي، څرنگه چې د دې ډلو ترمنځ د طبعي او عيني غوښتنو له امله مطلق اتحاد ممکن نه دی او ان ډېر وختونه ترخپل منځ گڼ تضادونه لري، له همدې امله د هر دین لوی پوهان او ډېری پیروان دې ته اړ شوي چې په

کور دننه پلورالیزم په رسمیت وپېژني.

په اسلامي نړۍ کې شيعه او سني دوی لويې مذهبي ډلې دي چې په ميلونونو پيروان لري او بيا په هره فرقه کې دننه نور فرعي مذهبونه دي چې په سنجانو کې څلور مذهبونه حنفي، مالکي، شافعي او حنبلي يې خورا مشهور دي او د اسلامي نړۍ په لروبر کې په لکونو پيروان لري.

لنډه دا چې د هېڅ دين پيروان له داخلي پلوراليزم څخه انکار نه شي کولای. البته ځيني داسې وړې ډلې او يا ځيني اشخاص به حتماً په هر دين کې وي چې داخلي پلوراليزم نه مني او که يې وس ورسېږي پر ضد يې مبارزه هم نه سپموي. په لوېديځ او پرمختللي جهان کې عام وگړي او مذهبي گروپونه د دې اجازه نه لري چې د نورو مذهبي ډلو د حذف او يا له منځه وړلو لپاره عملي اقدامات وکړي، ځکه هلته د قوي حکومتونو له امله دغه ډول چارو ته په هېڅ صورت اجازه نه ورکول کېږي.

مگر په نظري ډول داسې ډېر افراد شته چې د خپل دين په داخل او بهر کې د پلوراليزم خلاف دي او له مجوريته يې پر خلاف د خشونت مبارزه نه شي کولای، مگر د تبليغ په ساحه کې تل وايي چې حق يوازي له دوی سره دی. خو په اسلامي نړۍ کې بيا داسې ډلې او اشخاص شته چې په نظري او عملي توگه د هر ډول پلوراليزم خلاف دي. دوی حق او حقيقت يوازي هغه څه بولي چې دوی ورباندې باور لري او د خپلو مشرانو، کتابونو، امامانو او رهبرانو له خوا ورته بنودل شوی دی. ډېری افراطي گروپونه په همدې اند دي چې د دوی تگلاره او عقیده پر حق ده هر څوک چې يې نه مني هغوی پر باطل دی بايد له منځه يووړل شي.

په هر حال داخلي پلوراليزم په مجموع کې د عمل او تيوري له مخې يو منل شوی حقيقت دی. مگر پاتې شول يوه ځانگړې دين څخه بهر پلوراليزم، په دې اړه د غرب ډېری دين پوهان دې پايلې ته رسېدلي چې هم د اوسنيو ټولنو موجود حقيقت دی او هم بايد د ځينو منطقي او فلسفي دلايلو له مخې ومنل شي، خو پوښتنه دا ده چې د بهرني پلوراليزم په اړه اسلام او مسلمانان څه وايي؟ په لاندې سرليک کې به د دې پوښتنې د ځواب هڅه وکړو.

پلوراليزم او اسلام

لکه وړاندي چي مويادونه وکړه په اسلام کي کورنی پلوراليزم په عمل او تيوري کي منل شوی دی او په دې اړه ډېر بحث ته اړتيا نه ليدل کېږي. خو خبره د اسلام او نورو دينونو ده. مطلب دا چي اسلام نورو دينونو ته په کومه سترگه گوري؟ مني يې، ردوي يې او که يې د يو ټولنيز واقعيت په توگه زغمي؟

په دې کي شک نه شته چي د اسلام له پيله تر نن د تاريخ په بېلابېلو پړاوونو کي مسلمانانو د نورو دينونو پيروان منلي دي او له هغوی سره يې گډ ژوند کړی دی. نن هم په گڼو اسلامي هيوادونو کي د مختلفو ادیانو پيروان ژوند کوي او د مسلمانانو له خوا ورته چندان جدي خطر متوجې نه دی. له دې بنکاري چي مسلمانان د يو موجود حقيقت په توگه د نورو دينونو پيروان زغمي، حکم له دې پرته بله هيڅ چاره نه شته او دا يو اجباري حقيقت دی. د اسلام په اساسي سرچينو قران او سنت کي هم داسي گڼې بېلگي شته چي مسلمانانو ته د نورو دينونو له پيروانو سره د سوله ييز ژوند کولو اجازه ورکوي.

د ځينو افراطيانو کړنې د هغوی خپل شخصي برداشت دی، که د اسلام تاريخ او د دين اساسي سرچينې مطالعه کړو هلته د يو ټولنيز واقعيت په توگه د نورو دينونو له پيروانو سره سوله ييز او آرام ژوند بالکل منل شوی حقيقت دی. د لا اکراه فی الدين، لکم دينکم ولي دين او داسي نور قراني او نبوي ارشادات د پورتنۍ ادعا د ثبوت بڼې بيلگي دي. خو ايا اسلام په نظري ډول يوازي ځان حق گڼي او که نور دينونه هم له حق او حقيقت څخه برخمن بولي؟

که د دغې پوښتنې د دقيق ځواب لپاره په اول سر کي قران ته رجوع وکړو نو هلته ځيني داسي نصوص شته چي بڼي نور دينونه هم د حق او حقيقت ځيني برخې په لاس کي لري. په تېره د عيسويت او يهوديت په څېر اسماني دينونه چي اسلام د هماغو ابراهيمي دينونو اېډيټ يا اصلاح شوې بڼه ده. په داسي حال کي چي د هغو له ځينو احکامو او لارښوونو سره مخالفت هم کوي، خو دا په دې مانا نه ده چي اسلام نور دينونه په مطلق ډول ردوي او خلاف يې دی. پر دې سربېره اخروي نجات يوازي د اسلام په عقیده او عمل پوره نه غوټه کوي بلکي د اسلام پر اساس اخروي نجات هم په دې پوري مشروط گڼي چي کوم څوک مسلمان نه دی هغه ته به د اسلام

رسالت

دعوت په مکمل او واضح ډول رسېږي، د هغه شکونه او شبهات به ځوابېږي او په مجموع کې به پر هغه حجت تامېږي، له دې پرته اسلام د نورو دینونو پيروان گرم نه بولي او ان په یوه ایت کې خویې ویلي: (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا) (الاسراء: ۱۵) یانې موږ تر هغو چا ته عذاب نه ورکوو چې رسول موندلی وي ورته لېږلی.

که د دې قرآني اصل له مخې د نړۍ وضعیت ته وگورو نو ډېرو کمو سیمو او قومونو ته رسولان راغلي له همدې امله ویلای شو چې اخروي نجات او له عذابه خلاصون صرف په دې پورې نه دی تړلی چې اسلام به مني. که څه هم د بهرني پلور الیزم د نظري او تیوريکي اړخ په اړه د ډېری مسلمانو دینپوهانو غبرگون چندان مثبت نه دی، خو د قرآن متن ته په رجوع کولو سرې ډېر داسې ایتونه موندلای شي چې ښيي د اسلام پر بنسټ اخروي نجات یوازې هغه مهال مطرح دی چې د دعوت، استدلال، معارضې، پوښتونو او وضاحت ټول پړاوونه دروښانه تگلارې په رڼا کې ترسره شي او دا هم هغه مهال چې د اسماني پیغام راوړونکی رسول ژوندی وي او د خپلو مخاطبینو هر ډول نیوکو ته فناعت کوونکي ځوابونه ورکړي. د رسول تر مړینې وروسته د نجات اساسي ټکی ښکې اعمال دي، عقیده بیا د هر چا خپله شخصي تجربه ده چې د همدغه په انتخاب پورې تړاو لري.

د پلور الیزم مخالف مکتبونه

په غرب کې د پلور الیزم په وړاندې ځینې نور ایزمونه یا مکتبونه هم شته چې لاندې به په لنډ ډول ورباندې رڼا واچوو:

۱) انحصار پالنه (Exclusivism)

انحصار پالنه یوازې د یوه دین پر حقانیت باور لري. یانې یو خاص دین په دې عقیده وي چې هر ډول ښکمرغي او حقانیت له ده سره دی او بل هیڅ دین دغه ښکمرغه نه لري.

۲) شمولیت (Inclusivism)

دا فکر د مطلق دین پر حقانیت باور لري او د دینونو نسبي حقانیت مني. یانې یو دین په دې باور ولري چې نور دینونه هم زما په څېر له حقانیت او سعادت څخه برخمن دي.

۳) بطلان پالنه

دا مفكوره ټول دينونه باطل گڼي او بېلابېل اسماني او ځمكني دينونه د بشري ذهنيت پيداوار بولي.

اسلام او ټروريزم

که کوم څوک د عيسايي ټروريزم اصطلاح وکاروي نو يو څوک به ووايي چې ته متضاد ترکیب (contradictory term) کاروي، عيسايت له ټروريزم سره هيڅ اړيکه نه لري عيسی عليه السلام وييلي چې تاسو له خپل دښمن سره مينه وکړئ: (Love your enemy) د عيسايت لارښوونې پر مينه (Love) بنادې نو په داسې حال کې عيسايي ټروريزم هيڅ معنا نه لري مگر دا نيمه رښتولې ده، سمه ده چې عيسی عليه السلام وييلي تاسو له خپل دښمن سره مينه وکړئ مگر د نيو ټيسټامينټ له روايت سره سم عيسی عليه السلام دا هم وييلي چې داسې فکر ونه کړئ زه د سولې کولو ته راغلی يم بلکې جگړې ته راغلی يم.

Do not think that I came to bring peace on earth. I did not come to bring peace but a sword. (۱۰:۳۴)

نو بيا وجه څه ده چې د عيسی عليه السلام له دې ښکاره لارښوونې سره - سره هيڅوک پر عيسايانو د ټروريزم تور نه پوري کوي؟ د دې وجه دا نه ده چې عيسايان جگړې نه کوي، ساده وجه يې داده چې دوی خپلې جگړې د ملي گټو (national interest) په نوم کوي، نه د عيسايي مذهب په نوم. مثلاً هټلريو عيسايي وو هغه دويمه نړۍ واله جگړه وکړه خو دا جگړه يې د عيسايت په نوم نه بلکې د جرمني قوم په نوم وه، همدا راز امريکا په ويتنام کې تر لسو کلونو زياته جگړه وکړه خو هغوی هم داسې ونه کړل چې دا يې د عيسايت جگړه وبلله بلکې د دې برخلاف يې وويل چې دوی د امريکايي گټو لپاره جنگېږي.

ځيني خلک دا گيله کوي چې رسنۍ غواړي اسلام ته د ټروريزم د نوم په ورکولو هغه بدنام کړي خو زه به ووايم چې په دې کې پره درسيو نه ده ځکه مسلمانانو په خپله هر ځای د اسلام په نوم زور - زياتي ته دوام ورکړی او د جهاد په نوم يې يادوي. په داسې حالت کې د رسنيو رول له دې پرته بل څه نه دی چې د مسلمانانو وينا او عمل د دوی له خپلې دعوي سره سم بيانوي. که مسلمانان خپلې جگړې ته د ټولنيزو گټو نوم ورکړي نو د مسلمانې ټولنې نوم به ورسره پيوست شي خو کله چې دوی خپل تاوتریخوالي ته د اسلام نوم ورکوي نو دا بېخي طبعي ده چې په

رسالته

رسنيو کي به د اسلامي تشدد په نوم يادېږي.

اصل حقيقت داده چې د اسلام ټولي لارښوونې د سولي پر اصولو بنا دي. د اسلام ۹۹ سلنه اياتونه په مستقيم يا غير مستقيم ډول له سولي سره تړاو لري مگر له دې سره - سره ځيني يايو څه اياتونه له جگړې سره هم تړلي دي خو په اسلام کي سوله عمومي حيثيت لري او جنگ استثنايي.

د امضمون د مولانا وحيد الدين خان له کتاب امن عالم څخه چې د پښتو ژباړې نوم يې اسلام سوله که جگړه؟ دی، ژباړل شوی.

ايا اسلام د تشدد اجازه ورکوي؟

ايا اسلام د تاوتريخوالي اجازه ورکوي؟ د دې ځواب دادی چې نه! دا سمه ده چې په اسلام کي د دفاع لپاره د جگړې اجازه شته، دا اجازه په هر مذهبي او غير مذهبي سيستم کي هم شتون لري خو زما په اند تاوتريخوالی له دې څخه د جلايوه بل کار نوم دی. په اسلام کي هيڅکله د هغه اجازه نه شته، په عمومي ډول چې د تاوتريخوالي يا تشدد لفظ د کوم مفهوم لپاره کارېږي هغه دادی چې د خپل دښمن يا مخالف د ختمولو لپاره له زوره کار واخيستل شي او په اسلام کي دا تصور هيڅ ځای نه لري. که يو څوک بل کس خپل مخالف گڼي نو پر همدې بنسټ د ده لپاره دا نه ده روا چې د هغه د ختمولو په نوم يې پر خلاف تاوتريخوالي ته لاس کړي.

د قران کریم له مطالعې ښکاري چې په اسلام کي د دښمن او يرغلگر ترمنځ توپير شوی، که يوه ډله د بلې پر خلاف په يو اړخيز ډول تاوتريخوالي ته لاس کړي نو له قران سره سم هغه بل لوری اجازه لري چې د يرغلگر پر خلاف د ځان دفاع وکړي او د اړتيا په کچه له تاوتريخوالي کار واخلي. په قران کي ويل شوي چې د جگړې اجازه هغه چاته ورکول شوې چې د دوی پر خلاف جگړه شوې ده.

Permission of fighting is given to those who are attacked.
(۲۲.۳۹)

مگر د دښمن يا مخالف معامله له دې جلا ده، د دښمن په اړه د اسلام لارښوونه عيني هماغه ده چې په بايبل کي د عيسی عليه السلام په ژبه داسي راغلي او ويلي يې دي چې تاسو له خپل دښمن سره مينه وکړئ.

Love your enemy (Luke ۶-۳۱)

په قران کي له دې منعه شوې چې د دښمنی ځواب په دښمنی ورکړل شي. قراني وينا ده چې بدي او نېکي سره برابر نه دي، تاسو يې په ځواب کي هغه څه وو اياست چې غوره وي بيا به وگورئ چې ستاسو او د کوم چا ترمنځ دښمني وه هغه داسي بدل شوی لکه نژدې دوست. (حم)

(السجدة: ٣٤)

له دې څخه معلومه شوه چې د اسلام له لارښوونو سره سم له دښمن سره جگړه نه ده په کار بلکې هغه بايد دوست شي، د اسلام له وينا سره سم هر انسان په حقيقت کې پر طبيعت پاتې دی يوازي په موقت ډول کله-کله ترې دښمن جوړېږي. که له هغه سره په يوه اړخيز ډول ښه چلند وشي نو خپل فطرت ته به را وگرزي او پخوانی دښمن به په اوسني دوست بدل شي.

تاسو پر دې غور وکړئ چې يو شخص ولي تشدد کوي؟ د دې يو سبب آی ډيالاجيکل ايکسټريميزم (ideological extremism) دی. په کوم ځای کې چې ايکسټريميزم نه وي هلته به تشدد هم وجود ونه لري، په اسلام کې ايکسټريميزم (افراطيت) ممنوع بلل شوی او د دې ډول تاوتریخوالي جرړې غوڅې شوې دي. اسلام ويلی چې په دين کې هيڅ ډول غلو نه شته. (النسایي، ابن ماجه، احمد)

There is no extremism in the religion of Islam.

د همدې ډول تاوتریخوالي يو بل سبب غوسه ده او غوسه په اسلام کې يوه ډېره لويه اخلاقي ناولتيا بلل شوې. په قران کریم کې مومنان په دې ستايل شوي چې کله هغوی په غوسه شي نو بخښنه کوي. (الشوری: ٣٧)

دا يو څرگند حقيقت دی چې که د اسلام له دې لارښوونې سره سم خلک د غوسې پر مهال له بخښنې کار واخلي نو تاوتریخوالي يا تشدد ته به اړتيا پېښه نه شي. د تشدد يا تاوتریخوالي يوه بله وجه داده چې انسان فکر کوي دا يوه پياوړې وسيله ده او په کارولو يې خپل هدف ترلاسه کولای شي خو په قران کریم کې د دې ذهنيت د ختمولو هڅه شوې ده. د قران له وينا سره سم تاوتریخوالی يوازي بې گټې منفي عکس العمل دی. د کوم مقصد د ترلاسه کولو اغېزناکه او گټوره ذريعه نه ده. د قران لارښوونه داده چې که کوم وخت ستاسو تر منځ شخړه پيدا شي نو لانجې ته يې مه رسوئ چې بالاخره په تاوتریخوالي واوړي بلکې د سوله ييزې لارې په غوره کولو شخړه په لومړۍ مرحله کې له منځه يوسي. له همدې امله په قران کې ويل شوي چې سوله غوره ده. (النساء: ١٢٨)

Reconciliation is the best.

رسالت

له دې معلومه شوه چې د اسلام لارښوونه داده چې کله موله کوم چا سره د يوې معاملې په اړه شخړه راشي نو د حل لپاره يې سوله ييزه تگلاره (conciliation course of action) غوره کړي، نه د شخړې تگلاره (confrontational course of action). څرگنده ده چې که د اسلام د لارښوونه عملي شي نو د شخړې له پيدا کېدو سره - سره به خبره تاوتريخوالي ته نه رسېږي. په دې مسئله د پوهېدو لپاره د رسول الله يوه وينا ډېره مرسته کولای شي، هغه داده چې ان الله يعطى على الرفق ما لا يعطى على العنف (صحيح مسلم) يعنى الله په نرمي هغه څه درکوي چې په سختي يې نه درکوي.

د رسول الله په دې وينا کې د فطرت قانون بيان شوى دى. په دې دنيا کې چې خداى د فطرت کوم نظام را منځ ته کړى دى هغه پر داسې اصولو ولاړ دى چې دلته د هر هدف د ترلاسه کولو لپاره سوله ييزه طريقه ډېره اغېزناکه او منتهجه ده. د دې برخلاف د تاوتريخوالي طريقه ويجاړي را منځ ته کولای شي خو د کوم مثبت هدف لپاره گټوره نه ده. دلته د ازياتونو هم ضروري ده چې اسلام او مسلمانان دواړه يوشى نه دي. اسلام د يوې ايډيالوژۍ نوم دى او مسلمانان د هغې ډلې نوم دى چې اسلام يې د دين په توگه غوره کړى دى. په داسې حالت کې بايد د مسلمانانو کړنې د اسلامي لارښوونو له مخې و ارزول شي نه دا چې مسلمانان څه کوي هغه اسلام و بلل شي.

که کوم مسلمان يا د مسلمانانو کومه ډله تاوتريخوالى ترسره کوي نو دا يې خپل شخصي کار دى. د داسې خلکو په اړه بايد د قران کریم په ژبه وويل شي چې که څه هم دوى د اسلام دعوه کوي خو اسلام يې له زړه نه دى منلى. (الحجرات: ۱۴)

يادونه: داليکنه ژباړل شوې.

د ناموس قبايلي تصور

د ناموس لفظ د اسلامي نړۍ په اخلاقي نظام کي هغه تصور دی چي له کبله یې یو نارینه ځان د بنځینه صنف په وړاندي د ځینو خاصو واکونو څښتن گڼي. د عربي او فارسي ژبو په قاموسونو کي ناموس د الهي شریعت، قانون، عفت او عصمت په مانا بلل شوی دی.

د ناموس ساتنه په وروسته پاتو او قبايلي ټولنو کي د شرافت، غیرت او ویاړ معیار گڼل کېږي. د ناموس ساتنې له تصور څخه د بنځو په وړاندي د فرهنگ او مذهب له یو ځای شویو احکامو داسي قیودات رامنځته شوي چي بنځې د کور له څلورو دېوالونو پرته د بل هیڅ ډول بهرني فعالیت واک نه لري. په مور کي دغه ډول افکار هغه وخت نور هم حساس شول چي هیواد ته پر فرهنگي دودیز مذهبي فکر سربېره جهادي ایډیالوژي هم راوړل شوه. ځکه د یوه مرکزي حکومت په له منځه تلو ځینو فقهي او فرهنگي تصوراتو د قانون بڼه ومونده او هر هغه سیاسي نظام او نظر له دې امله مردود وگڼل شو چي د ناموس په اړه یې تگلاره او نظر د قبايلي تصور خلاف وو.

په افغانستان او ټوله اسلامي نړۍ کي د اسلامي انقلاب در او ستونکو-غوښتونکو لویه ستونزه دا ده چي له یوې خوا په دیني فکر کي د حکم تر منشا او هدف په شکل پسي ډېر منبلي او پر دې سربېره د دین په اساسي لارښوونو کي د فردي او مدني احکامو موقت او ثابت احکام نه تشخیصوي. د اسلام له پیله تر دې دمه چي دا دین له کومې فرهنگي-ټولنیزې حوزې د زماني یون په اوږدو کي له یوه ځایه بل ځای ته لېږدېدلی او په مختلفو سیمو کي یې د بېلابېلو فرهنگي، تاریخي او سلیقوي اغېزو له امله کوم رنگ خپل کړی هغه پر یوه مهال په مختلفو سیمو کي د گڼو برداشتونو له امله ډېر وخت د یو-بل ضد دی چي دا ډول تعبیرونه په خپل ذات کي رابښي د فرهنگ او زماني په یوه خاصه مقطع کي د دین عملي شوی شکل د هغه جوهریو خاص څرگندوی دی چي د هغه له منشاء سره تړاو لري.

تر ډېره د بنځینه قشر په پر تله د نارینه جنسي، فرهنگي، اجتماعي او مذهبي برلاسی د دې سبب شوی چي دغه حالت د دین او فطرت تقاضا وگڼل شي. له همدې امله مور وینو چي د

درېمې نړۍ په هيوادونو کې نارینه هرڅه ته ازاد دی او په هېڅ حقوقي او قانوني تړون کې له بنځو سره سلا مشورې او نظر اخیستلو ته اړتیا نه ویني. همدغه ذهنیت د دې لامل گرزي چې بنځه د ناموس په نوم سنگسارېږي، د نارینه د کړيو گناهونو د جبيرې وسيله ده، د فحشا له قبایلي تصور سره سم يې مرگ روا دی، د خپل ژوند او ملگري د انتخاب حق نه لري او د نارینه د هر ډول شهواني غريزو قرباني ده. د ورور، پلار او ان زوی د جنسي غريزې د اشباع لپاره د بنځې قرباني هېڅ د شرم او اخلاقي ارزښتونو مخالفت نه گڼل کېږي، خو که يوه مېرمن د دين او انسانیت پر بنسټ د شخصي ژوند د خپلواکۍ، کار او زده کړو غوښتنه وکړي نو د ناموس له قبایلي تصور سره سم ورته ډول-ډول سزاگانې ورکول کېږي.

کله چې د دين متن د تاريخ په يوه پړاو کې د انساني فرهنگ او تعامل حوزې ته داخلېږي نو د وخت غوښتنې او برداشت په کې مهم او اساسي نقش لري. په تېره کله چې د دين مخامخ تعبيروونکی مري او پرځای يې نور تعبير کوونکی د ديني تشریح دنده پر غاړه اخلي نو ستونزه نوره هم ژورېږي، ځکه په دې وخت کې د يوې طبعي پديدې په توگه گڼ تفسيرونه د دين د متن ځای نيسي او له امله يې دويم او درېيم لاس داسې مواد د خلکو لاس ته رسېږي چې په حقيقت کې هېڅکله تر نقد او کره کتنې لوړ نه دي. په بل عبارت د غسي تعبيرونه د هغه وخت د سياسي، فرهنگي، ټولنيزو، ذهني سطحې او نورو عواملو غوښتنه وي. مگر کله چې وخت تېرېږي نو د وروسته وخت مذهبان د غسي تعبيرونه وروستي گڼي، تغيير يې نه مني او څرنگه چې د نوي عصر غوښتنې پيلې وي نو له همدې امله د دين او عصري تقاضاوو تر منځ يو طبعي ټکر رامنځ ته کېږي.

د ناموس په اړه د قبایلي تصور رېښه هم اصلاً په دې کې ده چې په دغه ډول ټولنو کې لوی شوي وگړي او اجتماعي جوړښتونه د خپل فرهنگ او مذهبي تعبير له مخې بنځه يو محکوم، بې اختياره او د کور په انگرې کې ايسار شوی مخلوق گڼي او همدا حالت د دين او اخلاقي اصولو غوښتنه بولي. مگر که دولت او يا د بشري حقوقو نور مدافعين غواړي دې بد حالت ته تغيير ورکړي نو د سنتي او قبایلي ټولنې وگړي دغه تغيير د خپل دين تخريب گڼي او فکر کوي چې پر ناموس يې تېری کېدونکی دی، له همدې امله د بنځو د ژوند بڼه کولو او هغوی ته د واقعي ديني او بشري حقوقو هغه ټولې هڅې شنلېږي چې بېلابېلې کړۍ يې تر سره کوي. په مجموع

کي له بنځو سره د خشونت چلند، د هغوی د فردي، اقتصادي، سياسي، تعليمي او ټولنيزو حقوقو غصب او د ناموس، عصمت او عفت په نوم وژل، خرڅول، د جنسي اشباع لپاره د هغوی کارول او د څاوريو په څېر پير وپلور د همدغسي فرهنگي - مذهبي وروسته پاتيوالي پایله ده.

که بنځه تر ناموس او مروج مذهبي و فرهنگي فکر ورها خوا د يوه انسان په توگه و منو، له صنفي ځانگړنو او د ټولني په منځ کي دروا بطوله خاصيتونو پرته يې د خپل ذات او جوهر په ساحه کي يو داسي څوک وگڼو چي د يوه نارينه په څېر ټول انساني او بشري استعدادونه لري او په هيڅ ډول د انسانيت په ډگر کي تر هغه کمه نه ده (د ناقص العقلة موجود په توگه خوله په خوله کېدونکي روايت د روايت او درايت په رڼا کي ناسم دی) نو هغه وخت ممکنه ده چي بنځه د بنځې په توگه انساني او فطري حقوق ترلاسه کړي. د تاريخ په اوږدو کي چي فرهنگونو او مذهبي دريځونو بنځې ته کوم مقام ورکړی هغه دي يو ځل بيا د نن عصر اړتيا ته پام د بحثونو او نقد محور وگرزي.

د ناموس په اړه مور ته راپاته تصورات او افکار د بېلابېلو تاريخي دورو پاتي شوني دي چي هيڅکله مقدس او دايمي نه شي کېدای. د دين متن په تاريخي حوزه کي تل خپل رنگ بدلوي او نوي تعبيرونه يې ځای نيسي، که مور د شکل پر ځای د ماهيت اصليت و منو نو بيا ډېره اسانه ده چي د فقهي متونو زړو پرېکړو ته د متن پوهنې له نويو اصولو سره سم د حکم له ماهيت سره موافق داسي تعبير پيدا کړو چي هم هدف پوره کړي او هم د عمل په ډگر کي د زاړه شکل ځای ونيسي.

قبایلي تصورات د جامد ټولنيز حالت څرگندوی دي، کله چي د علم او بحث په وسيله دغه جمود مات شي نو هله ممکنه ده چي د ناموس په اړه دا ډول تصورات هم پر خوځښت راځي، شل کېږي او د معقولو حقوقي، قانوني او بشري اصولو په رڼا کي خپل ځای نويو مقولو او آندونو ته پرېږدي. دلته يوازینی خلا داده چي ذهنونه جامد او قلمونه په وېره کي دي. يو ځل بايد دواړه و خوځېږي چي د ناموس په نوم د بنځې يرغمل شخصيت بيرته هغې ته وسپاري.

جگره یو اسانه انتخاب

په ټولنه کې ځان مطرح او مهم بنسټول د هر انسان یوه طبعي غوښتنه ده. هر انسان په خپل ژوند کې هڅه کوي چې نور یې قدر وکړي، اهمیت یې ومني، شخصیت یې تسلیم کړي او لږ تر لږه په خپله حلقه کې دومره ارزښت ولري چې خبره یې واورېدل شي او نظریې او بډونکي ولري. په ولسواکو او پرمختللو ټولنو کې د انسان پر دې فطري غوښتنه له علمي پلوه گڼې څېړنې شوې دي او د پرځای کولو لپاره یې اقدامات کړي دي.

زموږ په څېر یوه سرپټې او دیکتاتور ټولنه کې هر څه تر پشار لاندې دي. د انسان فطري غوښتنې یا په رسمیت نه پېژندل کېږي او یا یې په وړاندې مذهبي، فرهنګي، ټولنيز او سیاسي خنډونه موجود دي.

موږ چې په عنعوي ډول له معاصر جهان څخه د ژوند په هر ډگر کې وروسته پاتې یو نوډ نوي عصر ساینسي او فکري پرمختګ له نویو ننګونو او ستونزو سره مخ کړي یو ځکه موږ د خپل تاریخ په هر پرېاو کې تر هغه مهاله خوبولي پاتې شوي یو چې نورو د خپلو موخو د تېرېدو په لار کې راڅخه د کار اخیستلو او یا له خپلې مخې د لري کولو پر مهال خوځولي یو. زموږ ټولنې ته تل نوي توکي او افکار په وارداتي ډول راغلي چې ځینو کسانو منلي او اکثریت د خپل فرهنګي ذهنیت، قبایلي نظام، تقلیدي مذهبي اند، له نوري نړۍ د نه خبرتیا، لوړې کچې بې سوادۍ او په ځینو مواردو کې د نورو د مداخلو او دسیسو له امله ورسره مخالفت کړی دی.

څرنگه چې د هر مهال په ماډرن سیستم کې اکثریت وګړو ځانونه بې گانه گڼل او په هغه کې یې ځان ته د لنډ مهال لپاره په اسانۍ ځای نه شواي موندلای نو له همدې امله د نوي عصري وارداتي سیاسي، اداري، علمي، ټولنيز، فکري او ساینسي پرمختګ د فرهنګ، مذهب، ملتپالنې، هیواد ساتنې او ملي مسایلو په نوم سخت خپل شوی چې په دې مبارزه کې تل د منلي ملي قیادت پر ځای له قبایلي دود سره سم قومونو او مذهبي ډلو پر خپل سر مقاومت کړی او هر هغه چا بڼه نوم تر لاسه کړی چې په اصطلاح بڼه جنگیالی او توریالی وو. مګر دې مبارزې او اتلولۍ که د مقاومت په شپو-ورځو کې لنډه گټه درلوده خو، د هیواد او ملت لپاره یې دایمي

بدمرغي هم راوړې ده. ځكه په داسې شرايطو كې هر هغه چا ارزښت او لوړ ټولنيز، سياسي او پوځي مقام ترلاسه كاو چې پخپله به ښه جنگيالي او د زور خاوند وو. په داسې حالاتو كې د زيار، خدمت، علم او غوره ټولنيز او سياسي فعاليت په پرتله جگړه يو اسانه انتخاب وو، دا اوس هم ډېرى د ملت او دولت ضد كړى د حكومت په داخل او بهر كې ځكه وسلې، خشونت، فساد، قچاق، خيانت، غلا او جگړې ته لاس اچوي چې د دوى لپاره په مالي، سياسي او ټولنيز لحاظ د واک او ځواک اسانه لار ده. په وروسته پاتو ټولنو كې وگړي د مشروع پرمختگ پر ځاى هڅه كوي د لنډو ناقانونه لارو په وسيله خپل هغه هدف ته ځان ورسوي چې دوى ته په ټولنه كې لوړ سياسي او ټولنيز اعتبار وركوي. په تېره بيا هغه مهال چې له دغه ډول ناوړه كړنو سره د ځينو مذهبي كړيو، اشخاصو او استخباراتي شبكو له خوا مذهبي فتوا هم وښلول شي. مذهب هغه حساسه پدیده ده چې كه يو ځل په ناسم ډول د ډلو او اشخاصو لاسونو ته ولوېد نو له دې لارې بل شوى اور نه يوازې خپل پيروان سوځي بلكې ټولې سيمې ته يې زيان رسېږي.

اسلامي نړۍ په تېره افغانستان نن د مذهبي جنون په گرمه بټۍ كې دهغو ډلو او اشخاصو په لاس د خپلو وگړو، سيمې او دنيا لپاره سورتور دى چې له يوې خوا سخت ساده دي او له بلې خوا د نړۍ او سيمې د استخباراتي لوبو په داسې جال كې ښكېل شوي چې يو ځل يې د واک او ځواک د خوند تر كتلو وروسته زړه نه غواړي د دې لوبې په ډگر كې خپل ترلاسه شوى نوم او ارزښت له لاسه وركړي. يانې په ټوله كې جگړه د قدرت او قوت پر سره، مگر شعارونه د دين او وطن وركول كېږي. ځكه موږ وينو چې د دين او وطن لپاره جگړه كوونكي تر بل هر چا همدغو دوو ته ډېر زيان اړوي، له كومه وخته چې د دين او وطن د ساتنې په نوم جگړه پيل شوې نه دين خوندي شوى او نه وطن، بلكې د ټولې نړۍ په سطحه افغانان بدنامه شوي، ملي گټې له خطر سره مخ شوې دي، ملي تاسيسات ويجاړ شوي، په ميلونونو افغانان وژل شوي، معيوب شوي، له هيواده وتلي، ورك شوي او بنديان شوي دي، دين دومره بدنام شوى چې په داخل او بهر كې هر مسلمان او اسلامي شعار ته د شك په سترگه كتل كېږي.

دې ټولو ته په پام هر د عقل خاوند په ډېره اسانۍ درك كولاى شي چې د دين او وطن د شعار وركونكو اصل هدف د واک او ځواک ترلاسه كول دي، نه دين او وطن ساتنه.

په اسلامي نړۍ کې د ترهګرو ایديالوژیک اساسات

ایا قران د ترهګرۍ کتاب دی او اسلام ترهګري غواړي؟ که داسې نه وي نو ولي د ټولي نړۍ ترهګري ډلې د خپل دریغ په دفاع او توجیه کې قراني ایتونه او نبوي سنت وړاندي کوي او ترهګري یوازي په اسلامي نړۍ کې محدود ده؟ دا هغه پوښتنې دي چې د دین په اړه خبرې کوونکی هر مسلمان ورسره مخ کېدای شي. لاندې به د همدې پوښتنو پر ځواب تم شو.

تر ټولو لومړی باید په دې پوه شو چې عموماً د ترهګر فکر او ترهګریزو کړنو تر شا دوه عمده عوامل دي چې یو یې د محرومیت احساس او بل یې د واک غوښتنې مفکوره ده. څرنگه چې د هر دین یو شمېر مخکښانو د زمانې په یوه خاص پړاو کې د خلکو پر هرڅه پراخ واک درلود او د دین تر سپېڅلي پوښښ لاندې هیچا نه شوای کولای چې د دوی د واک سلطه و ننگوي، له همدې کبله چې یې کله د بېلابېلو عواملو پر بنسټ دغه پراخ واک یا کم او یا بېخي ختم شو نو د دوی کرکه راوپارېده او د خپل واک د بیا تر لاسه کولو لپاره یې وسله واله ترهګري پیل کړه چې په اروپا کې همدا رول کلیسا لوباره او د صنعتي انقلاب په راتلو سره ساینس ورو- ورو د کلیسا د خاوندانو سیاسي واک له منځه یووړ او د کلیسا اربابان یوازي تر رسمي مذهبي چارو محدود شول. په پرمختللي نړۍ کې هم د اسلامي ډلو په څېر سخت دریځي شته، خو هلته د پیاوړو حکومتونو له امله نه شي کولای چې له وسلې څخه په کار اخیستو د خلکو سیاسي، ټولنیز، تعلیمي، مالي، فردي او نور حقوق وگواښي.

له بله پلوه چې په کومه ټولنه کې عام وګړي فقر ځپلي وي، کار او روزګار نه وي، خلګ ټولنیز عدالت او غوره دولتي خدماتو ته لاسرسی نه لري، ملي ثروت او د هیواد عامه شتمني په مساوي ډول نه ویشل کېږي، پانګه او واک د څو محدودو کسانو او کپو په لاس کې وي نو هلته ګڼې پرګنې او ډلې ځان محروم احساسوي چې له امله یې په لوړه او فقر د اخته وګړو او ملي غاصبنو تر منځ ټکر حتمي دی، په تېره بیا چېرې چې د دغسې شخړو لپاره د مذهب په څېر د مقدسې سرچینې احساس پاروونکي ناسم توجیحات هم موجود وي. نو هلته د ټولنیز توپیر دغه

اړود وړې ډېر خطرناک شکل خپلوي چې همدا اوس مور له الجزيره تر صوماليې او له عراقه تر افغانستانه ورسره مخ یو .

کله چې د غربي ځواکونو په لاس د عثماني ترکانو واکمني يا د مسلمانانو په اصطلاح خلافت ختم شو (چې د اسلامي فقهي له معتدل تعبير سره سم خلافت هم نه شي بلل کېدای) له هغه وخته تر ننه مسلمانانو د خلافت د نظام بيا احيا کولو په موخه د اسلامي نړۍ په گڼو سيمو کې د شته ټولنيز - سياسي نظام پر خلاف وسله وال بغاوتونه کړي دي. د دوی د استناد لويه سرچينه د اسلامي فقهي هغه ذخيره وه/ده چې اسلامي پوهانو د مسلمانانو د عروج په زمانه کې د خپل وخت له سياسي او ټولنيز فکر سره سمه ليکلې وه. څرنگه چې د عروج او زوال وختونه بېلابېلې تقاضاوې لري، له همدې امله د اسلامي نړۍ هغو فقهي مخکښانو په دې سره لويه تېروتنه وکړه چې د مسلمانو د عروج پر مهال تدوين شوې فقه يې هغه مهال هم د تطبيق وړ وبلله چې سيمه يې د نورو له خوا ونيول شوه او د مسلمانانو تر واک لاندې پراخه خاوره د نورو لاس ته ولوېده.

په دې کې شک نه شته چې په قران کریم او نبوي سنتو کې په پراخه پيمانه د جهاد او قتال يادونه شوې، د دې کار د ترسره کوونکو لورې درجې يې بيان کړې او ان په ځينو وختونو کې يې فرض او لازمي بللی دی، مگر ستونزه دلته ده چې د جهاد په اړه د قران او نبوي سنتو اصل روح او مراد سم نه دی درک شوی، ځکه په قران کریم او نبوي سنتو کې د جهاد يو ډول هغه دی چې نېغ په نېغه د الله له اجازې سره تړاو لري او پر هغه قوم پلي کېږي چې هغوی ته رسول راغلی وي او د رسالت د ټولو مراحلو يانې دعوت، انذار، بشارت او هجرت وروسته د الله په مستقيمه اجازه رسول او د هغه ملگري د حق د منکرينو پر خلاف وسله اخلي او د خداي د اخلاقي قانون له مخې هغوی د خپل ناوړه کردار په سزا محکوموي چې د جهاد دغه ډول يوزاي او يوزاي د رسول له وخت او شخصيت سره تړاو لري او بل هيڅوک نه شي کولای د دغه جهاد په استناد د نړۍ د ملتونو په وړاندې وسله پورته کړي او ورته ووايي چې يا به زما عقیده منې، يا به جزیه ورکوې او يا به وژل کېږي، دغه ډول لارښوونې د رسول په وخت کې د اهل کتابو له خاصو ډلو سره تړلې د هغه وخت يو حکم وو چې نن هيڅوک د هغه د تطبيق حق نه لري، ځکه چې دا د الله له اخلاقي قانون سره د مخامخ تړليو مخاطبينو په اړه دی، نن به کوم د عقل خاوند په داسې حال

رسالته

کي اسلام د سولي او نورو ملتونو او دينونو د زغم دين ومني چي په متن کي يې دغه ډول تنگ نظري موجوده وي؟ د اسلامي فقهې ستونزه همدغه ده چي د رسول له شخصيت سره تړلي ځيني خاص زماني احکام يې له هغو لارښوونو نه دي بېل کړي چي عموم پکې دي، نه تر رسول پوري تړاو لري او نه تر ځانگړې زمانې او خاصو مخالفو او يا موافقو مخاطبينو پوري. د جهاد بل ډول د ظلم او تېري پر خلاف د خپل حق او ځان دفاع ده چي د نړۍ د نورو حقوقي مراجعو تر څنگ يې قران کریم هم له منلو انکار نه دی کړی، خو د دې لپاره يې ځيني شرطونه اړين بللي دي چي د مسلمانانو د عامه نظر توافق او د منظم دولت له خوا اعلان او ملاتړ يې اساسي شرطونه دي، که دغه شرطونه نه وي هغه جگړه او وسله وال خوځښت ترهگري، فتنه او په ځمکه کي فساد دی چي قران کریم د دغسي کړنو د ترسره کوونکو لپاره سخته سزا وضعه کړې او بايد د وخت واکمن هغوی ته سخته او داسي عبرتناکه سزا ورکړي چي بل څوک بيا دغسي بشر او دين ضد کړنو ته لاس وانه چوي.

په اسلامي نړۍ کې مذهبي نرگسیت

نرگسیت په افرادو او ټولنو کې هغه نفسیاتي او فکري ناروغي ده چې که یې مخه ونه نیول شي نو شونې ده چې ناوړه پایلې به یې بشپړ ملتونه د هلاکت کندی ته وغورځوي. په مجموع کې هره مذهبي او پر میتافیزیکی باورونو ولاړه ټولنه د فرهنگي او مذهبي نرگسیت بنکار گزري. په کومه ټولنه کې چې د عقلانیت، منطق او پراخ، سالم او هراړخیز نقد وجود ته زمینه نه وي مساعده، ټولنیزې، دیني، کولتوري، سیاسي، تعلیمي، مالي او... چاري صرف د تقلید او پخواني دود پر بنسټ تر سره کېږي، هلته د نرگسیت ناروغي حتمي ده.

دا مهال اسلامي نړۍ د تهذیبی نرگسیت تر څنګ له مذهبي نرگسیت سره هم مخ ده، په مسلمانانو کې ډېری په دې عقیده دي چې دوی اصیل، جنتیان، د الله دوستان، د نړۍ پر مخ تر ټولو افضل، د لوړ باور څښتنان، د دنیا او آخرت سرداران، په هر حالت کې د نورو د مرګ او ژوند واک درلودونکي، په هر ډول سیاسي او ټولنیزو چارو کې د بشپړ او تل پاتې سیستم خاوندان او د هغه امت غړي دي چې هره کړنه یې د لوی رب له خوا تایید شوې ده. په داسې حال کې چې د علم، تمدن، بشرپالنې، عقلانیت او یو متوازن پرمختګ له کاروانه ډېر شاته پاتې دي.

د مذهبي نرگسیت له امله ډېری مسلمانان فکر کوي چې د دوی نوم او عقیده د همدې لپاره کافي ده چې هم په دنیا او هم په آخرت کې بریالي شي.

د خپل همدې نرگسیت له امله د معیار پر ځای صرف پر انحصار او نوم تکیه کوي. د محسوسو سولاس ته راوړنو پر ځای هغه څه ته پنا وړي چې یا په تېر تاریخ کې د دوی د ځینو اشخاصو او ډلو له خوا شوي او یا د میتافیزیکی نړۍ هغه بېګنې یادوي چې د مادي نړۍ په موجود بهیر کې یوازې لېونیان پرې قناعت کولای شي. که یې ټولنیز اخلاق، شخصي سلوک، کورنی ژوند او له نورو سره د مشترکو چارو تگلاره وویښ نوله دوی سره صرف د خولې خبرې او پوڅې ادعاوې دي، دا ځکه چې د خپلو ځینو باورونو پر بنسټ یې د دې نړۍ علمي پرمختګ ته شا کړي او د خپل تش نوم پر بنسټ په راتلونکې کامله نړۍ کې د ایمی جنتونو خوبونه ویني.

مذهبي نرگسیت د دین پر بنسټ د داسې انحصاري تفوق ادعا ده چې نجات، الهي رحمت، اخروي بریا، ټولنیز سیادت او سیاسي مسؤولیت یوازې د ځانگړې مذهبي طبقې اجاره گزري. همدا اوس هم موږ وینو او اورو چې ډېری مذهبي پالې په لوړ او ازدا شعار ورکوي چې نوره نړۍ به یا اسلام مني، یا به د دوی له خپل ځانگړي تعبیر سره سم د هغوی ایديال اسلام پالي حرکت ته جزیه ورکوي او یا به وژل کېږي. همدغه فکر په اسلامي نړۍ کې یو ډول فکري او عقیدوي ریا رامنځ ته کړې او د دین پالنې ټول عقاید او باورونه په همدغو ادعایي شعارونه ډک دي.

دا مهال نوره نړۍ په علمي او عملي ډول د خپلې ټولني اجتماعي سلوک ارزوي، پر نظریاتو یې کره کتنه کوي، انسان شموله قوانین جوړوي، بشر پالنې ته دعوت کوي، خپله شتمني پر تحقیقي چارو لگوي، د خرافاتو پر بنسټ رامنځ ته شوي سرې کرښې ماتوي، د کایناتو پټو رازونو ته د سرور ایسته کولو هڅې کوي، د فردي-اجتماعي خپلو اکې پر لور مزولنه وهي او لگیا ده د ژوند ټول اړخونه د سالم عقلانیت پر بنسټ ودانوي. مگر مسلمانان لا هم د پوهې، پرمختگ، بشریت او عملي اخلاقو پر ځای یوازې د انحصاري فکر څښتن دي، نوره ټوله نړۍ بې لارې گڼي، جنت یې په ټیکه اخیستی، د خدای رضا یوازې په تخریب او د هر نامسلمان په وژنه کې ویني، د خپل خاص تعبیر پر بنسټ هر هغه مسلمان ورته واجب القتل ښکاري چې د خاصو ډلو خاص تعبیرونه ونه مني، مذهبي سیادت د هرې ستونزې حل گڼي، له خدای ورکړي عقل څخه کار اخیستل ورته حرام ښکاري، د ماهیت پر ځای د شکل او مفهوم پر ځای د الفاظو غلامان دي او اخروي نجات یې یوازې تر دې پورې محدود کړې چې د عملي تقوا پر ځای شکلي او لفظي پرهیزگاري ترسره کړي. زموږ د ټولو ناخوالو حل په همدې کې دی چې نور نود مذهبي نرگسیت دې ناروغۍ ته د عقلي او علمي اصولو په رڼا کې داسې درمل ومومو چې د ټولو لپاره ابدی روغتیا شي.

د نصوصو په تعبیر او تاریخ کې د تروریزم جرړې

له دې څخه هیڅوک سترگې نه شي پټولای چې موږ د اسلامي نړۍ په تېره د افغانستان په کچه دا څو لسیزې د تروریزم له لاسه رنځ وړو او د مذهبي تروریزم هر اړخیز قربانیان یو. دا په داسې حال کې چې دلته هره نارواد مذهب په نوم ترسره شوې او گڼو قتلونو ته د دین مقدسه جامه وارغوستل شوې ده. که پرون حکمتیار پر کابل راکیتونه اورول، په ځواب کې یې نورو ټوپک سالارانو ناروا وژنې کولې، یا نن طالب په ځانمرگو بریدونو، سپک غاړې ماینونو، مخامخ جگړو او غلچکي بریدونو کې بې گنا افغانان وژني او د دین، ملي اصولو او نړۍ والو قوانینو پر بنسټ جوړ اسلامي دولت نه مني، د دې هر څه لپاره زموږ په خپل تاریخ او د نصوصو په تعبیر کې توجیحات لري. له تروریزم سره د مبارزې یو مهم اړخ همدا دی چې د ترهگرو د هغو تبلیغاتو مخه ونیول شي چې له امله یې ساده مسلمانان غولېږي او داسې انگېري چې د اسلامي نړۍ په لروبر کې روان فساد هغه اسلامي جهاد دی چې الله یې په قران کې امر کړی او رسول په خپل وخت کې عملي کړی دی، ځکه د دین په اساسي سرچینو کې هم د جهاد او وسله والې مبارزې نه یوازې یادونه شوې بلکې په ځینو وختونو کې یې وسله واله مبارزه اړینه بللې ده، مگر د افسوس ځای دا دی چې له لسیزو راهیسې د جهاد په نوم شوي فعالیتونه د دین له هدف سره اړخ نه لگوي. له بده مرغه زموږ تاریخ، فقهې متون، د احادیثو مراجع، شروح، د دین په رڼا کې لیکل شوي ټولنیز اثار، سیاسي افکار، ادبیات، د مسلمانو اشخاصو ژوند لیکونه او د شریعت له مختلفو اړخونو سره تړلې بېلابېلې لیکنې ټول خپلو لوستونکو ته همدا پیغام ورکوي چې په دې نړۍ کې د مسلمان د ژوند یوازینی هدف د شریعت په رڼا کې د سیاسي واک تر لاسه کول او د زور زیاتي له لارې پر خلکو د ځانگړې ایډیالوژۍ تحمیلول دي. د دوی سیاسي فلسفه ټوله نړۍ یو کلی گڼي چې باید او سپېدونکې یې د یوه مرکز او یوه واکمن تر مستقیم تسلط لاندې د هغه نظام په سیوري کې ژوند وکړي چې د سیاسي مذهبي مشرانو له خوا ورته وړاندې کېږي، که څوک له دې فلسفې سره مخالفت ښيي نو د هغه وژل دیني فریضه ده، د داسې یوه نظام د نه شتون په صورت کې باید مسلمانان وسلې ته لاس کړي او د قوې په زور هر هغه څنډه له منځه یوسي چې د داسې نظام مخه نیسي. په قران کریم کې چې د کوم جهاد

رسالت

یادونه شوې هغه دوه ډوله دي یو یې د رسول له زمانې او د هغه له شخصیت سره تړاو لري چې د خدای د اخلاقي قانون په رڼا کې د رسول په مشرۍ له حق څخه د هغو منکرینو پر خلاف ترسره کېږي چې د حق دعوت په وړاندې خنډونه جوړوي، د خپل واک په دایره کې د خلگو فکري، فردي او مذهبي ازادې نه مني او هغه چا مخالفت کوي چې انسانان مساوات، روا بشري حقوقو او د منطقي لارښوونو په رڼا کې د یوه الله لمانځنې ته رابولي. بل ډول یې له خپل ځان، مال، عقیدې او خاورې څخه د دفاع هغه مشروع حق دی چې د نړۍ ټول قانوني مراجع یې مني او دین هم جواز ورکړی دی. مگر دغه ډول جهاد څو لازمي شرایط لري چې د هغو له شتون پرته یې ترسره کول جهاد نه فساد دی. لومړی شرط دا دی چې د جهاد دغسي حکم د مسلمانانو افرادو او یا مختلفو ډلو ته نه دی متوجې، بلکې د دوی ټولنیزې ادارې او یا په اوسنۍ اصطلاح رسمي دولت ته راجع دی چې په دې اړه د تصمیم نیولو او گام اخیستلو لپاره باید له ټولو مسلمانانو سره مشوره وکړي او کله چې هغوی ټول او یا یې اکثریت د دغسي گام اخیستلو اجازه ورکړي نو دولت کولای شي چې د خپل ځان د دفاع په خاطر جهاد وکړي. مگر له دې سره یو بل شرط دا هم دی چې باید د خپل دښمن د مخنیوي او ځان د دفاع توان ولري او دغه ډول جهاد د دین، هیواد او ملت په گټه وي، تر یوه قوماننده لاندې وي، د اړوندې سیمې خلگ یې ملاتړ وکړي او نتېجه یې هم پخپله د هغې سیمې خلگ تر لاسه کړي.

زموږ بدمرغي داده چې د قران کریم او نبوي سنتو وروستی معقول جهاد مو په تروریزم بدل کړ او د خدای د اخلاقي قانون پر بنسټ د رسول له شخصیت سره تړلي ځیني اختیارات او اصول مو په خپل لاس کې واخیستل. که موږ خپل تاریخ، روایات او فقهي تعییرات مطالعه کړو نو هلته هم ستونزه د همدې دوو جهادونو له نه توپیر او ناسم تعبیر څخه راوړلای شوې ده. زه یو ځل بیا پر دې ټینگار کوم چې که د اسلامي نړۍ حکومتونه په خاص ډول افغان دولت غواړي چې د تروریزم جرړې له منځه یوسي او د ترهگرو ایډیالوژیک ځواک وځپي نو اړینه ده چې تروریستان زموږ په شرعي اثارو کې له کوم څه څخه د ځان لپاره استفاده کوي هغه یو ځل بیا له سره وازروي او په دې برخه کې مسلکي دین پوهانو ته دنده وسپاري چې د ترهگرو ناسمو توجهیاتو ته د دین د اصیلو لارښوونو او روح په رڼا کې منطقي ځواب ورکړي.

ټيكنالوژي او ترهگري

طالبانو د خپلې واکمنۍ په وخت کې پر انځورونو بنديز لگولی وو. سينما، فلم، وېډيو، د کيمرې کارونه او ټلوېزون ممنوع وو، موسيقي خو نو بېخي کفر گڼل کېده او اتھرنيت ته يې نه لېوالتيا درلوده، نه موجود وو. مگر کله چې په دوه زره لومړي مېلادي کال کې د نړۍ والو ځواکونو په مرسته د دوی واکمني نسکوره شوه او دويم ځل بيا د پاکستان، سيمې او نړۍ والو استخباراتو په مټ د دې جوگه شول چې د هيواد په دننه کې د موجودې ادارې له ضعف او خلکو له عقيدې په گټه اخیستلو ځان ته ځای پيدا کړي، نو مجبور شول چې يو وخت يې کوم څه ناروا، د شريعت خلاف او حرام بلل له هماغو شيانو څخه د خپلو تبليغاتو او پروپاگاندا لپاره کار واخلي.

نن موږ وينو چې طالبان د خپلو عملياتو وېډيوگانې خپروي، له ترانو سره ډېره نرمه کمپيوټري موسيقي يو ځای کوي، په خپلو چاپي، رڼيزو او برېښنايي رسنيو کې له انځورونو پراخ کار اخلي، اتھرنيت کاروي او ډېری غړي يې نن له ټلوېزيون څخه استفاده کوي. دې حالت که له يوې خوا د نړۍ او نوې ټيکنالوژۍ په اړه د طالبانو پخوانی دريځ سخت باطل کړ او دوی يې اړايستل چې د شريعت له ادرسه يې د دې شيانو په اړه کومه فتوا صادره کړه وه بيرته يې په خپله ونه مني او د هغه څه کارونې ته اړ شي چې يو وخت به يې د هغو د کارونې له امله نورو ته سزاوي ورکولې.

له بلې خوا يې دا هم ثابته کړه چې ټيکنالوژي د ترهگرۍ له خپرولو سره ښه مرسته کوي، نن ترهگر په دې ښه پوهېږي چې د دوی لپاره وېډيوگانې او نورې رسنۍ څومره مهمې دي، ټويټر، فېسبوک او هر ډول ټولنيزې شبکې په څومره اسانۍ د هغوی پيغام د نړۍ گوټ-گوټ ته رسولای شي؟ همدا وجه ده چې هر ترهگره ډله پوره هڅه کوي چې د پيغام رسونې او اړيکو له نويو اسانتياوو پوره گټه واخلي.

په پرمختللي نړۍ کې ساينس او ټيکنالوژي د خلکو د سوکالی، ذهني ودې، هيواد جوړونې، رڼيزو چارو، طبي پرمختگ، تعليمي هڅو، اقتصادي گټو او نورو ښېگڼو لپاره

رسالت

کارېږي، خو په وروسته پاتې نړۍ خصوصاً افغانستان کې له پرمختللي نړۍ راغلي ټیکنالوژي د ترهگرو او مذهبي مافيا لاس ته لوېدلي او د هغه څه لپاره يې کاروي چې د اېږي-پېږي يې زموږ خلگو او هيواد ته له بدمرغۍ پرته بل څه نه دي راوړي، د همدې ټیکنالوژۍ په مټ ياد هيواد وړانولو پلانونه طرحه کېږي او يا يې په مټ د کفر، ارتداد او ضلالت کرکجنې فتواوې خپرېږي.

موږ ته هغه وخت ټیکنالوژي مثبتې گټه کوي چې تر څنګ يې اساسي فکري بدلون هم رامنځ ته شي، له فکري بدلون پرته به نوي ټیکنالوژي هره ورځ نړۍ ته زموږ د وحشت صحنې رسوي او له دې لارې به پر خپلو خیر غوښتونکو د تکفير فتواوې خپروو.

د سخت دريځي په وړاندي مبارزه څرنگه او ولي؟

سخت دريځي هغه بد مرغي ده چې د افغاني ټولني د ژوند هره برخه يې سخته خپلې ده. دې تحميل شوې مذهبي مافيا عاطفه له منځه وړې، مينه کفر گڼي، د ژوند دايره يې تنگه کړې او هر ډول اخلاقي چوکاټونه يې مات کړي دي، نه فرهنگي دودونه مرعاتوي، نه قبيلوي جوړښتونه مني، نه سياسي تعامل پېژني او نه د علم، منطق او عقل پر بنسټ ولاړو اصولو ته ژمن دي. له دين او مذهب څخه يې د کرکې، وحشت او تعصب يوه داسي اله جوړه کړې چې دنن سبا عملي - فکري الحاد ډېره پوره د همدې جهاد او جهاديانو پر غاړه ده.

سخت دريځي نه يوازې زموږ سياسي او ټولنيز نظامونه تنگوي بلکې زموږ په فردي او کورنيو چارو کې هم مداخله کوي. دوی داسي عادت خپل کړي او ځان ته داسي واک ورکوي چې که ته ورسره کار نه لري نو هغوی دي نه ايله کوي او تر هغو به دريسې وي چې يا دوی ومنې او يا له دوی وتبستې يا ووژل شي، له همدې کبله د سخت دريځي په وړاندي مبارزه ډېر لومړيتوب لري.

څرنگه چې زموږ په ټولنه کې د سخت دريځي لويه سرچينه د دين په اړه ناسم پوهاوی دی له همدې امله بايد تر ډېره بريده همدې اړخ ته جدي پاملرنه وشي، ځکه موږ د ژوند د نورو برخو په څېر د دين په زده کړه او ښوونه کې هم پر وارداتي مرکزونو، نصاب او ښوونکو تکیه کوو، تر څو چې په خپل هيواد کې دننه د ديني زده کړو ملي - افغاني مرکزونه، هيواد پال ديني او په عصري زده کړو سمبال علما او د وخت له غوښتنو سره سم ديني نصاب ونه لرو تر هغو به موږ د پردیو د ديني ايډيالوژيو، فتواوو، خوځښتونو، وسله والو باغيانو او د ديني مافيایي کړيو له انحصار سره مخ يو. فکر کوم افغان دولت او افغان ولس هيڅکله دې تشې ډکولو ته ديوي جدي مسلې په سترگه نه دي کتلې.

داد حج او اوقافو، اطلاعاتو او کولتور او پوهنې د وزارتونو دنده ده چې په گډه پردې ستونزه کار وکړي او د يوه گډ پروگرام په جوړولو د سخت دريځي ريښې وباسي. داسي ديني علما کم نه دي چې روان حالات يې ځوروي، په خپل دين، ولس او هيواد يې خوا بدېږي، د نوي

رسالت

عصر په غوښتنو خبر دي او د بدلون اړتيا احساسوي خو له بده مرغه دولت يا له هغوی سره تماس نه لري او يا نه غواړي چي د سخت دريځي او ترهگري لپاره په اوږده مهال کي دايمي حل ولټوي، ځکه دا يو واضح حقيقت دی چي دلته د هيواد د دښمنانو له خواروان ناروا بغاوت په ظاهره ديني اړخ لري، ديني فتوا ورسره ملگري ده، په اصطلاح مذهبي کړي او اشخاص يې ملاتړ کوي او د طالب، القاعدې او داعش په نوم د نورو د گټو لپاره په شعوري او غير شعوري ډول استخدام شوي باغيان د خپلې ناروا جگړې هدف دا بڼي چي غواړي په هيواد کي يو شرعي-اسلامي نظام رامنځ ته کړي، څرنگه چي په هيواد کي د سواد کچه ډېره کمه ده نو د دغو کړيو د تبليغاتو تر اغېز لاندې راځي او ورسره ملگري کېږي، په تېره بيا چي اقتصادي، ټولنيز او تبليغاتي عوامل هم ورسره ملگري وي.

د سخت دريځي په وړاندي مبارزه د اقتصادي، ټولنيزو، سياسي او نظامي هڅو ترڅنگ کلکو او منطقي ديني هڅو ته هم اړتيا لري، دا هغه سنگردی چي دا ډېره موده بې جنگياليو پاتي شوی او دا مهال سخته اړتيا ده چي د دين، ملت او هيواد خواخوږي دين پوهان يو ځل بيا خپل دا مورچل د هغو شيطاني کړيو په وړاندي د مبارزې لپاره گرم وساتي چي غواړي د شخړو، لانجو او وحشتونو له لاري زموږ دين بد نامه، هيواد مو کمزوری او ولس مو ټوټه-ټوټه کړي، مگر په دې برخه کي د دولت پوره پاملرنې او همکارۍ ته هم اړتيا ده.

د روانې جگړې مذهبي توجیحات

په هیواد، سیمه او اسلامي نړۍ کې د ټولو روانو جگړو ظاهري شعار دادی چې پر مخ بوونکي یې ځان مجاهدین گڼي او خپله جگړه د جهاد په نوم د دین اساسي لارښوونه بولي. په دې مانا چې د روانو خونړیو جگړو جگړه مار ځانونه د رسول په وخت کې له هغو صحابه وو سره پرتله کوي چې په مکه کې د نبوي دعوت تر لومړنۍ مرحلې وروسته یې د هجرت په مدني دوره کې د خپلو دښمنانو پر خلاف وسله واله جگړه پیل کړه، هغوی ته یې پر له پسې ماتې ورکړې او له کومه ځایه چې دوی شپړل شوي وو د خپلې وسلې په زور یې بیرته لاندې کړ.

څرنگه چې قران کریم د محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم د ژوند دعوتی او جهادي پېښي هم راخیستې او په یوه ډول د خپل رسول د دیني فعالیت داستان دی نو له همدې امله یې ډېری دغه ډول لارښوونې تر ځانگړو حالاتو او شرایطو لاندې د هماغه په شتون کې له اړوندو قضایاوو سره تړاو لري. ځکه هغه د خپل قوم لپاره د الله وروستی رسول وو. که قران کریم په غور وولو نو ترې ښکاري چې د الهي سننو په رڼا کې نبي او رسول د ځینو مشترکاتو تر څنګ یو لږ توپیره هم لري. له دې جملې څخه یو توپیر یې دادی چې رسول د ځمکې پر مخ د خپل رب مجسم حجت وي کله چې هغه د خپلې دعوتی ساحې موجودو مخاطبینو ته الهي پیغام راوړي او تر ګڼو مرحلو وروسته یې د ده پر مستقیمو مخاطبینو حجت پوره کېږي نو بیا د رسالت په بهیر کې هغه مرحله راځي چې باید د خدای د اخلاقي قانون له مخې د هغه وخت د موجودو خلکو برخلیک څرګند شي چې یا په بشپړ ډول د طبیعي افتونو په وسیله له منځه ځي او یا یې سیاسي او ټولنیز نفوذ داسې خپل کېږي چې لوی مجرمین په نابودی، محکومېږي او رسول و ملګري یې سیاسي وټولنیز واک ترلاسه کوي.

د رسول او نبي تر منځ همدغه توپیر ګڼو مسلمانانو نه دی درک کړی له همدې امله د جهاد او وسله والې مبارزې همدغسې ځانگړي قوانین په خپل لاس کې اخلی او د اوسني نړۍ د هغو مسلمانو او نامسلمانو په وړاندې یې کاروي چې په اصطلاح د جهاديانو له سخت دریځي سیاسي اسلام سره د یوه اوبل عامل پر بنسټ جوړ نه وي.

رسالته

د انسانو په وړاندي د ديني نظام په نوم د خاصې ډلې د واک تپلو او خاص دين منلو په پلمه جهاد او جگړه د هيڅ دين له مخې توجه نه لري. په قران كريم او نبوي سنتو كې گڼ ځايونه د هغه جهاد يادونه شوې چې د الهي سنت له مخې د خداى د اخلاقي قانون برخه ده مگر چا چې نه دى درك كړى هغوى دسې انگېري چې دا لارښوونه د لمانځه، روژې، زكات، حج او نورو په شان هر مسلمان ته متوجې ده او كه يې څوك نه مني يا يې نه كوي هغه په ترتيب سره مرتد او گنهگار دى.

همدغه منطق زموږ ټول ديني تصور او ديني منابع سخت زيانمن كړي دي، ځكه د دې فكر پر بنسټ د دين غوښتنه داده چې يوازې د گوتو په شمېر څو سخت دريځي مسلمانان پر حق، د جنت وړ او د اخروي تلپاتې بريا موندونكي دي. هر هغه څوك چې د دوى خاص تعبير نه مني يا كافر، مرتد او يا بې غيرته گناهگار مسلمان دى. د دوى په اند نامسلمانه نړۍ به يا اسلام مني، يا به جزيه وركوي او يا به جگړې ته چمتو كېږي. د همدغه فكر له مخې دوى د هر نامسلمان وينه تويول ثواب گڼي، د فرانسې وروستۍ ناروا او اسلام و بشر ضد چاودونې هم د دغه فكر زېږنده دي. (كېداى شي ځينې نور عوامل هم ولري، خو كله چې يې له ملاتړ كوونكو ډلو او اشخاصو سره خبرې وكړئ دوى هماغه پاسنى منطق درته وړاندي كوي)

همدا وجه ده چې موږ د تفسير، حديث پوهنې، فقهې او عقايدو په برخه كې د دين زړو تعبيرونو او تشرېحاتو بيا كتنې او د دين د اصلي سرچينو په رڼا كې د نوې نړۍ له عصري غوښتنو سره سم مسلكي ديني فكر ته سخته اړتيا لرو. دا مهال بايد د اسلام په روح خبرا و د معاصر جهان له سياسي، علمي، ټولنيزو، مالي او فكري غوښتنو سره اشنا مسلكي دين پوهان د وينا او قلم له لارې د جهاد او د هغوى له فكر سره سم اسلامي خلافت په اړه د جگړه مارو هغه تصورات پخپله د دين په رڼا كې رد كړي چې هره سخت دريځه ډله يې د خپلو وينو تويولو لپاره د الله خوا وركړل شوى جواز گڼي.

د دين په وسيله د سخت دريځۍ په وړاندي معقوله مبارزه يوازېنۍ لاره ده چې كولاى شو په وسيله يې د خپلو ولسونو په منځ كې د هغو سخت دريځو ډلو د نفوذ مخه ونيسو چې دا مهال يې زموږ په ټولنه كې د دين د ناسم تعبير او خاصو فرهنگي حالاتو له امله رېښې كړې دي. كه دولتي او مدني ټولنې دې ټكې ته په پام د سخت دريځۍ په وړاندي عملي او فكري مبارزه

رسالت

وکړي نوله یوې خوا به د ټولنیزې او علمي اړتیا پر بنسټ هغه تشه ډکه شي چې دا ډېر وخت یې اړتیا احساسېږي او له بلې خوا به زموږ په ټولنه کې سخت دریځو ته د ناولې څېرې څرگندولو فرصت په لاس نه ورځي.

د سخت دریځۍ په وړاندې بهې تفاوته پاتې کېدل هماغه پایلې لري چې نن موږ ورسره مخ یو، د دې ناولې پدیدې په وړاندې د مبارزې لپاره د دین له سم او بشردوست تعبیر پرته بل هېڅ لاره نه شته. که موږ غواړو چې بدمرغۍ او ناخوالې مو پای ومومي نوله دین څخه د ناوړې استفادې مخنیوی یې یوازینی لار ده.

د دين په معاصر فکر کي د امت او ملت شخړه

له کومه وخته چي د اسلامي نړۍ په کچه د مسلمانانو لويه واکمني له منځه تللې او د مسلمانانو له سياسي-فقهې ادبياتو سره سم د خلافت شرعي نظام پښه شوی له هغې ورځې تر ننه بېلابېلو ډلو او اشخاصو هڅه کړې چي اسلامي امت يو ځل بيا هماغه تاريخي دور ته وروگرزوي. د دې لپاره د ديني نصوصو په رڼا کي (چي ډېری تعبيرونه يې هم پر ځای نه دي کارول شوي) گڼې نظري او عملي هڅې شوې دي، خو په ټوله کي يې پایلې له درنو زيانونو پرته بل څه نه دي.

که د فقهې له فني بحثونو هاخوا د معاصر ديني تعبير ادبيات، ليکنې، نشرات او ديو ايډيال نظام جوړولو لپاره تر نولسمې پېړۍ وروسته خورې-ورې هڅې تر نظر تېرې کړو د ټولو تر منځ له گڼو اختلافونو سره-سره دا يو ټکی مشترک دی چي د دې لارې لارويانو د اسلامي نړۍ گڼ ملتونه د مسلمان امت تر شعار لاندې په داسي ستونزو کي بنکېل کړي چي د خلاصون يوازینی لاره يې د گردې اسلامي نړۍ په کچه د مختلفو رسمي جغرافيو تر جوړښت د محدود معاصرو دولتونو منل او د امت د سياسي تعبير پر ځای د هغه ار ديني شکل ته رجوع کول دي.

د خلافت لپاره مبارزه کوونکې ډلې او گوندونه داسي فکر کوي چي په قران کریم او نبوي لارښوونو کي د امت کوم لفظ ياد شوی د هغه هدف په سياسي او جغرافيايي شکل د ټولو مسلمانانو تر منځ داسي يوه امارت شتون دی چي مشري يې د خليفه په لاس کي وي. له دمشق، بغداد، رياض، قاهرې او يا د بل اسلامي هيواد له کومې سيمې د مسلمانو پر اڅه جغرافيه اداره کړي، او سمهالي هيوادونه يې واره اداري تشکيلات وي او هر مسلمان يې د خپل ديني فرض له مخې داسي اطاعت وکړي لکه د رسول په وخت کي چي د هغه موجودو ملگرو کاوه. په دې توگه گواکي خليفه پر ځمکه د خدای استازی دی، د امر منل يې ديني وجيبه ده او که يې څوک ونه مني يا دغسي کوم امير ونه لري هغه د خدای په قهر اخته دی.

په دې ضمن کي نورو تعبيرونو او جزې اختلافونو ته له پام پرته ويلاي شو چي د ملت په وړاندې د امت دغسي تعبير د مسلمانانو تر منځ د گڼو کړکېچونو او شخړو يولو عامل دی.

حکمه د زمانې په بهير کي هيڅکله د سياست، نظام، ادارې، ټولني، اقتصاد، زده کړو، ملي زعامت، چارو د ویش او نورو په اړه د انساني ټولني افکار او مقررات په يوه ډول دوام نه شي کولای. دا يوه مستمره پروسه ده چې د زمانې په هر پړاو کي نوي نوښتونه او رنگونه خپلوي، څېرې يې بدلېږي، غوښتنې يې تغيير مومي او زاړه فکرونه وروښونه يې د ستونزو حل نه شي کېدای نو که موږ امت په همدې تغيير واخلو ايا د اسلام د سياسي، ټولنيزو، فقهي، مالي او نورو مسایلو په اړه د مسلمانانو د ژورو اختلافونو په دې دروان کي کولای شو ټول او يا يې ډېره برخه و ملتونه تر واحد اداري جوړښت لاندې د يوه ځانگړي فکري مکتب په پوښښ کي کنټرول کړو؟ هغه هم په داسي حال کي چې شرعي مسایل به د يوه خاص فکر تابع وي. څوک چې لږ شعور هم ولري هغه په دې پوهېږي چې دا هيڅ امکان نه لري.

په ټوله کي د ډېری عامو مسلمانانو او په خاصه توگه څوک چې د اسلامي انقلاب، اسلامي سياست او اسلامي خلافت يا په بل عبارت د شرعي نظام لپاره هڅه کوي لويه ستونزه د دين په روح د سم پوهاوی کمی، د تېر او اوسني تاريخ تر منځ د هر ډول توپيرونو نه درک او د دين و سياست تر منځ داسي خلط دی چې له امله مو يې نه دين و ساتلای شو او نه هيواد و ملت.

امت په اصل کي د يوه دين د پيروانو لپاره کارول شوې قراني اصطلاح ده او هلته خپل خاص تعبير لري. هدف يې دا دی چې هر مسلمان د قران پر بنسټ د يوه خاص کتاب تر چتر لاندې د ځانگړي دين څښتنان دي چې ټول په يوه امت يادېږي، دا نه کومه سياسي اصطلاح ده او نه هم د خلافت له نظام سره تړاو لري. مسلمانان پخوا هم يو امت وو او اوس هم يو امت دي، اسلامي امت په دې سره له منځه نه ځي چې مسلمانان د خپلو اړتياوو پر بنسټ مختلف دولتونه ولري او د اسلامي نړۍ په کچه يې د واک چارې د بېلابېلو هيوادونو په خاصه جغرافيه کي اداره شي چې هلته مېشتو ټولو قومونو ته يې يو ملت ويل کېږي او د ملت ټول غړي له هر ډول فکري اختلافونو سره-سره خپلې ملي گټې وپالې، د ساتنې لپاره يې مدني او سياسي هلې-ځلې وکړي او د خپل وخت او حالاتو له غوښتنې سره سم داسي سياسي نظام جوړ کړي چې په وسيله يې خپلې گټې خوندي کړي.

دا کار نه له اسلام سره تضاد لري او نه د مسلمانو واحد امت ته زيان رسوي، که اسلامي نړۍ تر زر ډېر هيوادونه او ملتونه ولري نو هم ټول مسلمانان يو امت دی، ځکه په اساساتو کي

رسالته

ټول د يوه دين، يوې عقيدې، يوه رسول او يوه كتاب لارويان دي، نه يې فقهي فرعي اختلافات د يوه امت کېدو و وحدت ته زيان اړوي او نه د بېلابېلو اړتياوو پر بنسټ جغرافيايي وېش.

کومې ډلې او اشخاص چې امت او ملت د يوه بل په وړاندې دروي، هغوی نه په تاريخ خبر دي نه په شريعت او نه د انبياوو په سپرت. دغه ډول افکار د اسلامي نړۍ په منځ کې هغه و ايروسونه دي چې مسلمانو هيوادونو او ملتونو ته يوازې ويجاړي او مرگ راوړي له دې پرته يې بله هيڅ کارنامه نه ده کړې، که مسلمانان رښتيا هم غواړي چې د دين په رڼا کې آرام، پرمخ تللی او سوکاله ژوند وکړي د دغه ډول ډلو او افرادو ټول شعارونه دي يو ځل بيا د اوسنيو شرايطو او حالاتو په رڼا کې له موجودو امکاناتو سره سم وڅېړي، ماخذ دي يې وگوري، د قران او نبوي سنت له مخې دي يې پر تشریح تم شي او په دې اړه دي د امت د رښتنو او متخصصو پوهانو نظريات مطالعه کړي. د امت او ملت د متضاد بلونکو او د هر يوه په اړه مفهوم د نه خبر درلودونکو بدمرغي همدا ده چې نه اساسي ديني پوهه لري او نه هم دروانو حالاتو په رڼا کې د خپلو اهدافو پر شونتيا فکر کوي.

ملايان او سياست

ملايان هم د بل هر افغان وگړي په څېر حق لري چې د هيواد د هرې چارې په اړه خپل نظر څرگند او د قانون په چوکاټ کې سياسي و ټولنيز فعاليت وکړي. ملايان د افغاني ټولني يوه لويه برخه ده او هيڅوک يې له پراخ اغېز څخه هم سترگې نه شي پټولای. دوی د مذهبي تقدس تر پوښ لاندې دومره زور لري چې د نظام له واکمنو سره هم نه شته. مگر له بده مرغه زموږ د هيواد مذهبي طبقه يا په اصطلاح ملايان خپل مذهبي دريغ په دې مانا اخلي چې د خلگو فردي، کورنۍ، سياسي او ټولنيز فعاليت بايد له هغه فکر او طرز سره سم وي چې دوی د خپلو حجرو، جوماتونو او مدرسو په چاپيريال کې زده کړې دي.

د ديني او دنياوي چارو تر منځ دغسي اختلاط لکه د ملايانو په فکر کې چې موجود دی هر هيواد او ملت د بشري کاروان له هر اړخيز پرمختيايي يونه شاته پاته کوي او په داسې حالت کې بنکېل پاتېږي چې د مذهب ټيکه داران به يې له وينستانو تر جامو، تگ، خوراک، ناستې، ولاړې، شخصي ذوق او هر څه پورې ټولو چارو ته د مذهب په عينکو کې گوري. که زموږ ملايان لاهم د ديني او دنياوي چارو تر منځ پولي او يوه بل ته د دين او دنيا د اړتيا ادرسونه ونه پېژني نو تل به مو ټولنه د مذهب په نوم له هر اړخيزي انارشۍ سره مخ وي.

که د اسلامي نړۍ په تېره افغانستان کې کچونو ته پام وکړو زموږ د منطقي پرمختگ مخه تر ډېره د مذهب په نوم د ملايانو همدې مفکورې نيولې چې غورې هره لويه او وړه چاره د مذهب په ترازو کې وتلي. پر دې سربېره بل غم دا دی چې موږ د ملايانو له داسې تراکم سره مخ يو چې ټولني ته موږ د ملايانو عرضې او تقاضا ته پام نه کېږي. هر کال په زرگونو افغانان له مذهبي زده کړو فارغېږي او د فراغت لپاره هم هيڅ معيار نه شته. دې حالت په ټولنه کې د مفت خوړو ډله لويه کړې او ټولنيزې و سياسي شخړې يې زېږولي دي. ځکه د فارغېدونکو ملايانو تر نوي سلنه ډېر يې نه د عصري نړۍ په مسايلو او غوښتنو پوهېږي او نه د خپل هيواد له فرهنگ، دود او روانو جرياناتو له ژورو رېښو سره اشنا وي.

رسالته

د ملایانو همدا تر کم زموږ هغه ستونزه ده چې تر دې دمه هیچا ورته پوره توجه نه ده کړې. زموږ په ټولنه کې د تعصب، بې خړته فتواوو او ټولنیزو سیاسي اړودوږ لوی علت همدغه ده چې کیفیته ملایانو نه مهارېدونکي غیر معیاري مذهبي فعالیتونه دي چې د دوی له خپلي محدودې، تروخت تېرې او خامي ایډیالوژۍ سره سم هیڅ پوله نه لري او باید د دوی د واک سلطه د یو سړي له شخصي خیالاتو نیولې تر سیاسته پر ټولو چارو داسې غوړېدلې وي چې د دوی د خپل محدود، خام او راییسار شوي چاپیریال په دایره کې څه زده کړي هغه پر ټولو تطبیق شي، ځکه د دوی په باور همدا شریعت دی او څوک چې یې دغه ډول تعبیر نه مني پر ضد یې هر ډول فعالیت روادی.

که زموږ ملایان د سیاست، ټولنې او دنیوي چارو په اړه له دغسې مفکورې لاس واخلي د طب، زراعت، صنعت او سوداګرۍ په څېر سیاست او حکومت هم تر ډېره یوه دنیوي چاره وګڼي او د سمبالښت چاره یې سیاستوالو ته خوشي کړي نو هم به د دوی ژوند هوساشي او هم به مو هیواد او ملت پر مختګ وکړي. ځکه د مذهبي مشرانو اصل هدف د انساني افرادو اخلاقي ترکیه ده نه سیاست، نظامي چارې او حکومت. خو له بده مرغه زموږ ملایانو خپل هدف له یاده ایستلی او د دسیسو له مخې په داسې څه کې بنکېل شوي چې ځان او جهان ټول یې تبا کړل.

بښخه او سياست

په سياسي ډگر كې د بښخو د ونډې، هڅو او فعاليت په اړه هم د مسلمانانو ترمنځ د نظر يووالی نه شته، بلکې ډېری وگړي يې مخالفت کوي او ان دا د يو غربي يا کفري نظام مشخصه گڼي چې بښخه پکې په سياسي فعاليت بوختوي او په دولتي چارو کې ونډه لري.

په دې هکله ځيني نبوي احاديث وړاندي کوي چې گواکي رسول الله بښخې له سياسي هڅو او فعاليتونو منع کړې دي. لاندي به ځيني دا ډول روايات نقل کړو:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَارُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، أَنَّهُ شَهِدَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ بِشِيرٍ يَبْشُرُهُ بِظَفَرِ جُنْدٍ لَهُ عَلَى عَدُوِّهِمْ، وَرَأْسُهُ فِي حَجَرٍ عَائِشَةَ فَقَامَ فَخَرَّ سَاجِدًا، ثُمَّ أَنْشَأَ يُسْأَلُ الْبَشِيرَ، فَأَخْبَرَهُ فِيمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ وَلِيَ أَمْرَهُمْ امْرَأَةً، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الآنَ هَلَكَتِ الرَّجَالُ إِذَا أَطَاعَتِ النِّسَاءَ، هَلَكَتِ الرَّجَالُ إِذَا أَطَاعَتِ النِّسَاءَ» ثَلَاثًا. (مسند احمد، مسند ابى بكرة، شمېره: ۲۰۴۵۵)

ژباړه: له ابو بکره څخه روايت دی چې کله رسول الله ته د ده د يو لښکر د بريا خبر په داسي حال کې راغی چې سړيې د عائشې په غېږ کې وو، نو ولاړ شو، سجده يې وکړه، بيا يې له زيرې راوړونکي پوښتنې پيل کړې. ده په خپلو خبرو کې ورته وويل: دوی خپله مشري بښخو ته وسپارله. نور رسول الله وويل: نارينه اوس هلاک شول چې د بښخو اطاعت يې وکړ، نارينه هلاک شول چې د بښخو اطاعت يې وکړ. دا خبره يې درې ځله تکرار کړه.

څوک چې په سياسي چارو کې د بښخو د ونډې اخيستو او فعاليت مخالف دي، هغوی له دې روايته استناد کوي چې اسلام هغې ته په سياست کې د گډون حق نه ورکوي. مگر دا روايت په څه-څه توپير له نورو سندونو سره هم نقل شوی چې ډېری طريقي يې کمزوري او د استناد وړ نه دي. خو دا روايت صحيح نه دی، ځکه په سند کې يې بکار بن عبد العزيز دی. د ده په اړه

حديث پوهان وايي:

و قال المزی : قال أبو بكر بن أبي خيثمة ، و عباس الدوري ، عن يحيى بن معين : ليس حديثه بشيء .

ابو بكر بن ابی خيثمة او عباس الدوري له يحيى بن معين خخه نقل کړی چې دده حديث هيش شى نه دي .

و قال البزار : ليس به بأس، و قال مرة : ضعيف .

بزار ويلى: باک پرې نه شته او بل ځل يې ويلى: کمزوری دی .

و قال أبو أحمد بن عدی : أرجو أنه لا بأس به ، و هو من جملة الضعفاء الذين يكتب حديثهم .

ابو احمد بن عدی ويلى: هيله لرم باک پرې نه شته، دی د هغو ضعفاوو له ډلې دی چې حديث يې ليکل کېږي .

دا روايت له مسند احمد پرته ځينو نور کتابونو هم نقل کړی، خو په ټولو کې همدغه بکار بن عبدالعزیز راوي شته .

په مجمع الزوائد کې يې دا روايت هم نقل کړی:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : «لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ يَمْلِكُ أَمْرَهُمْ امْرَأَةً» . رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْأَوْسَطِ عَنْ شَيْخِهِ أَبِي عُبَيْدَةَ عَبْدِ الْوَارِثِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ وَلَمْ أَعْرِفْهُ، وَبَقِيَّةُ رِجَالِهِ تَقَاتٌ

له جابر بن سمره خخه روايت دی چې رسول الله وويل: هغه قوم به هيڅکله بريالی نه شي چې د چارو واک يې له بنځې سره وي . دا طبراني په الاوسط کې له خپل شيخ عبیده بن عبدالوارث بن ابراهيم خخه روايت کړی، زه يې نه پېژنم او نور راويان يې باوري دي .

وينو چې په سند کې يور اوي د طبراني استاذ عبیده بن عبدالوارث ناڅرگند او مستوردی له همدې امله روايت صحت نه لري .

په صحیح البخاري او د حدیثو په ځینو نورو کتابونو کې دا حدیث هم شته چې:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا عُيَيْنَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جَوْشَنَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ أَسْتَدُوا أَمْرَهُمْ إِلَى امْرَأَةٍ». (مسند ابی داود الطيالسي، مسند ابی بکره: شمېره: ۹۱۹)

ژباړه: له ابو بکره څخه روایت دی چې رسول الله وویل: هغه قوم به هیڅکله بريالی نه شي چې خپلې چارې یې بنځي ته وسپارلې.

په بخاري، ترمذي او نورو کتابونو کې دا روایت له دې تفصیل سره نقل شوی چې کله رسول الله ته خبر ورسېد فارسيانو د خپل مړه شوي پاچا پر ځای د هغه لور وټاکله نور رسول الله پورتنۍ وړاندوینه وکړه.

دا حدیث که څه هم د سند له مخې کره دی، مگر په دې سره دا ثابتول چې په سیاسي چارو کې د بنځو فعالیت ممنوع دی، د حدیث او اړوندې کیسې له روح سره نااښايي ده، ځکه دا د قانوني دستور په توګه یو فرمان یا په سیاسي چارو کې د بنځې د ونډې اخیستو په اړه د منعې امر نه وو بلکې د هماغه قوم په اړه یوه سیاسي شننه یا وړاندوینه وه چې دوی کله خپل واک دې بنځې ته وسپاري نو بريالی کېدای نه شي، ځکه رسول الله د هغه وخت فارسي رژیم بڼه پېژندی، د هغوی پر سیاسي چارو یې ژور نظر درلود او په سیاسي لوبو کې د بنځېلو کسانو په وړتیا خبر وو د خپلې تجربې او مالوماتو پر بنسټ یې دا وړاندوینه وکړه چې رښتیا هم شوه.

حافظ ابن حزم بیا له پورتنۍ حدیثه دا مفهوم اخیستی چې مېرمن له ولسمشرۍ پرته په نورو ټولو سیاسي او حکومتي چارو کې ونډه اخیستی شي. امام ابو حنیفه او ځینو مالکیانو ته دا خبره هم منسوبه ده چې هغوی په هر حال کې د بنځو سیاسي او حکومتي کار او زیار روا ګڼي. په ځینو تاریخي روایاتو کې خو دا هم ویل شوي چې د عمر فاروق په زمانه کې د یوه بازار اداري چارې یوې بنځې ته سپارل شوې وې.

په هر حال له پورتنیو ځینو روایاتو او یو کره حدیث پرته چې په سیاست او دولت کې د بنځو د کار مخالفین یې وړاندي کوي بل هیڅ داسې سند او لاسوند نه شته چې ثابتې کړي په اسلام کې د بنځو سیاسي هڅې ممنوع دي. د هغو روایاتو او کره حدیث په اړه مو بحث وړاندي کړی.

رسالت

دلته به ځيني هغه شواهد را واخلو چي بنبي په سياسي او دولتي چارو کي د بنحو ونډه يوه عادي مباح چاره ده. په دې برخه کي د نارينه او بنځينه توپير نه شته.

په قران کريم کي دي:

الَّذِينَ اِنْ مَكَانَهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ. (الحج: ٤١)

ژباړه: هغه کسان چي که په ځمکه کي واک ورکړو، لمونځ قايموي، زکات ورکوي، په بنو چارو امر کوي او د بدو مخه نيسي. د چارو انجام خاص الله لره دی.

په دې ايت کي الله د نېکو کسانو ځانگړتياوي په گوته کړي چي په دې کي يې د نارينه او بنځينه توپير نه دی کړی. هر مسلمان بنح و ي او که نر چي د خپل واک پر مهال پورتنی بنځينې ولري نو هغه د الله خوښ بنده دی.

په قران کريم کي د سبأ د ملکي يادونه هم شوې چي په خپل وخت کي د خپل ولس مشره وه. سليمان عليه السلام ورسره خبرې وکړې او هغې ايمان راوړ، په هيڅ قراني ايت او يا کره نبوي حديث کي نه شته چي سليمان عليه السلام دې هغه له خپله واکه ليري کړي وي. ځينو تفسير پوهانو يو شمېر داسي روايات نقل کړي چي گواکي سليمان عليه السلام هغه له خپله تخته گوښه او پر ځای يې بل څوک وټاکي، مگر دا ډول روايات له فني او معياري پلوه هيڅ ارزښت نه لري. نه قران د هغې پر مشرۍ نيوکه کړې، نه سليمان عليه السلام ورته په دې اړه څه ويلي او نه رسول الله په نبوي احاديثو کي د دې د واک په اړه ناخوښي څرگنده کړې ده.

مگر له ځينو کسانو سره کېدای شي دا پوښتنه پيدا شي چي که په سياسي چارو کي د بنحو ونډه اخيستنه روا وي، ولي رسول الله او خلفاء راشدينو په خپل - خپل وخت کي هيڅ دولتي دنده ورته ونه سپارله؟

دوی ته بايد ووايو چي رسول الله په داسي حال کي خپله مبارزه او د سمون فعاليت شروع کړ چي عربي ټولنه د ناوړه افکارو، دودونو، کړنو او جهالت په يوه داسي سمندر کي ډوبه وه چي ترې ايستل يې رښتيا هم په ښکاره يو ناشوني کار وو. خو دا نبوي عزم او هوډ وو چي عرب

 رسالت

یې له داسې جاهلي چاپیریالنه د تمدن او پرمختګ هغه اوج ته ورسول چې یقیناً په دومره لږ وخت کې یې تمه ممکنه نه وه، مګر له دې هرڅه سره-سره بیا هم د هغوی نفسیات او رواني حالت دي ته چمتو نه وو چې ښځې ته یې په دولتي او سیاسي چارو کې ونډه ورکړې وای، د ځینو تاریخي روایاتو پر بنسټ دوی له هغه حالت نه رابدل شوي ول چې یو شمېر کسانو به خپلې لوڼې او خوندي ژوندې ښخولې. ښځې یې د یو بې ارزښته متاع په څېر پلورلې، د یوه کمزوري حیوان ارزښت او قیمت تر ښځې لوړ وو، ښځې ته یې د یو ناولي موجود په توګه کتل او هغوی یې یوازې د جنسي تسکین وسیله بللې او بس. رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی له دې حالت نه راوستل چې ښځو ته یې حقوق ورکړل، د ځان واکداره شوه، د مېرمنې، مور، خور، لور او نورو په توګه ورسره د ښه چلند توصیه وشوه، په دیني چارو کې یې له نارینه وو سره یو ځای ونډه اخیسته، له رسول الله سره یې بیعت کاوې، د جومات، جمعې او اخترو نو په دیني غونډو او عباداتو کې یې د ګډون حق وموند، د نارینه وو له دیکتاتورۍ وژغورل شوه، د کار، تجارت او ازاد فعالیت حق ورکړل شو، په مېراث کې یې برخه ومونده او بالاخره له نارینه وو سره په یوه کتار کې ودرېده.

مګر رسول الله یو ځانګړې دولتي منصب بیا هم له دې کبله ورته نه دی سپارلی چې پورتنیو پرمختګونو ته یې ګواښ پېښولای شوای. ان ځینو کسانو له نارینه وو سره په کورنیو چارو کې د ښځو پر خپلواک نظر شریکولو هم نیوکی کړې دي، عمر رضی الله عنه رسول الله ته وویل: زموږ ښځو په مکه کې له موږ سره دومره خبرې نه شوای کولای، خو مدینې ته له راتلو وروسته هغوی له انصارو ډېر شیان زده کړل. ځیني کسان په دې هم خپه ول چې ښځې ولي د جومات لمنځونو ته ځي، دې ټولو ته په پام رسول الله هغوی پر دولتي دندو ونه ګومارلې، مګر په غزواتو کې یې له دوی سره په ګډو ځایونو کې ګډون کړی او ښه رول یې لوبولی دی.

له دې ښکاري چې رسول الله د شوي پرمختګ د ساتنې په موخه هغوی ته ځانګړې دولتي څوکی ورنه کړه، خو هیڅ ځای یې نه دي ویلي چې په دولتي او سیاسي چارو کې د ښځو ګډون ناروا او غیر اسلامي کار دی.

د پاکستانی او افغانی ملایانو توپیر

مور له دې امله افغانی مدرسې او په ټوله کي د مذهبي زده کړو بهیر د پاکستان د مذهبي زده کړو له بهیر سره پرتله کوو چي یو خوز مور مذهبي زده کوونکي له نوري نړۍ سره چندان بلد نه دي او بل ډېری افغانی طالبانو او ملایانو په پاکستان کي مذهبي درسونه لوستي دي.

د افغانستان له مذهبي بهیر سره د پاکستان د طالبانو او ملایانو یو لوی او څرگند توپیر دا دی چي د هغوی ملي روحیه ډېره پیاوړې ده. خپلې ملي گټې، ملي څېرې، ملي لومړیتوبونه او هیواد وملت پالنه پېژني. له ملاتړ طالبه ټول یې له ملي مسایلو سره ژوره علاقه لري، له خپلو ملي ارزښتونو سره اشنا دي، په خپل ملت، هیواد، پوځ، ملي بیرغ، ملي سرود او دولت ویاړي. خپله ملي ژبه زده کوي، په خپل نصاب کي یې داخله کړې او گڼ کتابونه یې پکي لیکلي دي ان د ډېری پاکستانی طالبانو خپل ملي سرود په یاد زده وي. څرنگه چي کریکیت د پاکستان ملي لوبه ده له همدې امله ټول پاکستانیان که څه هم ملا او طالب وي له دې لوبې سره سخته مینه لري. کله چي د پاکستان ملي او نوري لوبډلې له کوم بل هیواد سره په سیالي بوخت وي نو دوی یې خورا په شوق تعقیبوي، د خپل هیواد ټول مشهور لوبغاړي پېژني، په کار نامو یې خبر دي او د هغوی حالات مطالعه کوي.

یو چاراته کیسه کوله چي د پاکستان د کریکیت ملي لوبډلې له یوه هیواد سره مهمه لوبه درلوده. د مدرسې یوه زده کوونکي د راډیو له لاري په مستقیم ډول د لوبې حالات تعقیبول او گوښی یې په غوږو کي وې پر سبکه ناست وو کله چي یوه پاکستانی لوبغاړي څلوریزه وو هله نو ده بې اختیاره وویل: اه. استاد ورته وویل: څه کوي؟ ده وویل: چوکه (څلوریزه) یې وو هله. همداراز جاوید احمد غامدي په خپل کتاب مقامات کي د وتلي دیني عالم امین احسن اصلاحي په حالاتو کي له خپل هیواد پاکستان سره د هغه مینه یادوي او لیکي چي کله به د پاکستان او هند د کریکیت ملي لوبډلې د یوه بل په وړاندي د سیالی ډگر ته ووتې نو تر هغه وخته به یې پوښتنه کوله چي وروستی پایله به څرگندېده. همداسي نور گڼ مثالونه شته چي له خپل هیواد او ملي مسایلو سره د پاکستانی ملایانو او طالبانو مینه او خواخوږي ثابتوي.

په پاڪستاني مدرسو کي له عصري علومو، ساينس او ٽيڪنالوژي سره هيڻ مخالفت نه ڪپري، بلڪي ڊپري مدرسي يوه ديني زده ڪوونڪي ته په ڊي شرط داخله ورکوي چي بايد تريوه حده يي بنونخي هم لوستي وي. ان د ځينو مدرسو د لوڙي داخلې يو شرط دا هم ڊي چي بايد زده ڪوونڪي د لسم ٽولگي سند ولري. دا مهال چي په ٽوله نڙي کي انگليسي ژبه له هره پلوه مهمه ده او د نوي عصر گڻ پر مختگونه له هغې سره ترا ولري او تر ڊيره د ساينس وٽيڪنالوژي ژبه بلبل ڪپري له همدې امله انگليسي د ڊپري پاڪستاني مدرسو د نصاب لازمه برخه ده.

پر ڊي سربره د پاڪستاني مدرسو مديران، استادان او مسؤولين د اسلامي نڙي ان د غربي هيوادون له مذهبي ادارو، مدرسو او پوهنتونونو سره پراخي اړيڪي لري، ترمنځ يي تگ-راتگ، د افكارو تبادلې او همڪاري شته. د پاڪستان ملايان او طالبان په داسي حال کي له خپل دولت او حڪومت سره بنې اړيڪي پالي، همڪاري ورسره ڪوي او په گڻو ادارو کي په سياسي او اداري فعاليتونو بوخت دي چي له ڊيره وخته د ڊي هيواد مذهبي ڪڙي، گوندونه او مدرسي د خپل پوځ او حڪومت پر گڻو پاليسيو د شريعت په رڻا کي پراخي او ژورې نيوکي لري. مگر له ڊي سره-سره هغوي هيڻکلې خپل پلويان، شاگردان، مريدان او ملاتري د پوځ او دولت پر خلاف وسله والې مبارزې او بغاوت ته-نه هڻوي ځکه هغوي په ڊي پوهپري چي وسله وال بغاوت هم زموږ په زيان ڊي او هم د ٽول هيواد او ملت. دوي درک ڪڙي ده چي ڪه په ڪومه سيمه کي يو ځل د ٽوپڪ او وسلې کولتور رامنځ ته شي بيا يي مهارول ڊپر سخت ڪار ڊي. دا په داسي حال کي چي هلته د گڻو مذهبي فکرونو مدرسي، گوندونه او جريانونه موجود دي. مگر له هر ډول فقهي او فکري اختلافاتو سره-سره دوي ٽول پر ملي مسايلو او ملي گڻو يوه خوله دي. ان د پاڪستان ځيني مذهبي جهاديان، مدرسي او ديني اداري نشراتي ارگانونه لري، رڻغڙي، انځوريزي، برېښنايي او چاپي رسني لري او گڻي خيره اداري پر مخ بيايي.

پاڪستاني ملايان او طالبان نه د بنځو له زده ڪڙو سره مخالفت ڪوي او نه يي د سياسي، ٽولنيز، اقتصادي او فرهنگي فعاليت خلاف دي. په پاڪستان کي بې نظير بوٽو لومڙي وزيره وه او گڻي بنځي په پوځ او ملڪي اداره کي په ڪار بوختي دي، خو هيڻکلې پاڪستاني ملايانو دا شيان د دولت، پوځ، هيواد او ملت پر خلاف د جهاد د فرضېدو لاملونه نه دي گڻي، بلڪي په هر حالت کي يي له خپل دولت سره همڪاري ڪڙي ده. سره له ڊي چي په نظري ډول د دغسي چارو

مخالفت هم کوي خو دوی په عمومي ډول د پاکستان ملي گټې تر هر څه مهمې گڼي خو له بده مرغه زموږ په هیواد کې بیا د همدغو ملایانو په لاس د روزل شویو ملایانو او زده کوونکو فکر او عمل ډېر جلا دی. سره له دې چې د پاکستان خپل ملایان او طالبان همدارنگه افغاني ملایان او طالبان هلته دا هر څه مني او په اړه یې هیڅ نه وایي بلکې په عملي او نظري ډول یې قبول کړي دي. خو کله چې همدغه چارې له افغانستان سره تړاو پیدا کوي نو هلته د ټولو نظر سل په سل کې بېل وي او پر همدغه اساس زموږ دولت بې لارې گڼي او پر ضد یې وسله وال بغاوت د شریعت لازمي غوښتنه بولي.

د پاکستانی مذهبي کړیو یوه بله لویه نېکښه داده چې تر منځ یې همغږي شته، هر ډول مذهبي جریانونه یې ځانگړې مرکزي اداره لري. مثلاً د دیوبندیانو مدرسې د وفاق المدارس پاکستان تر چترلاندي رسمي فعالیت کوي او د پاکستان په گوت-گوت کې د همدې فکر مدرسې له دولت او دې ادارې سره ثبت شوې دي. د ټولو لپاره یې یو ډول نصاب چمتو کړی او یوه پالیسي لري. که څوک د هغې مخالفت وکړي سمدستي یې د وفاق المدارس له بهیره باسي او بیا ټول ورسره اړیکې شلوي. د بېلگې په توگه کله چې په اسلام اباد کې د مولانا عبد العزیز تر مشرۍ لاندې یوې مدرسې د امر بالمعروف او نهی عن المنکر په نوم ځیني توند او خپل سري گامونه واخیستل نو د وفاق المدارس ادارې له دې امله جلا کړه چې د دوی د تگلارې مخالفت یې کړی وو. پر دې مدرسې بیا د پاکستان پوځ عملیات وکړل گڼ زده کوونکي او د دې مدرسې چارواکي یې ووژل چې په وژل شویو کې د مولانا عبد العزیز ورور غازي رشید هم وو. په خپله عبد العزیز یې ژوندی ونیو او ډېر وخت بندي وو. د عملیاتو پر مهال چې کوم زده کوونکي ووژل شول په هغو کې گڼ ماشومان هم وو، خو له دې ټول ظلم او وحشت سره-سره د پاکستان ملایانو، جهادي او مذهبي ډلو، سیاسي گوندونو او لکونو مدرسو نه د دولت او پوځ پر خلاف وسله وال بغاوت وکړ او نه یې د هغوی د کفر فتوا صادره کړه. ان د پاکستان د پخواني ستر مفتي مولانا محمد شفیع زوی او د وتلي دیوبندي ملا تقی عثمانی ورور رفیع عثمانی په ورځپاڼو کې دا جگړه داسې وبلله لکه د اسلام په لومړني تاریخ کې چې د علي او معاویه تر منځ پېښه شوې وه. مطلب یې دا وو چې دواړه لوري په خپل شرعي اجتهاد کې تېروتي دي، هر لوري ته به الله نېکه بدله ورکړي، که څوک په اجتهاد کې غلط وو د هغه به یو اجر وي او که حق ته

رسېدلی وود هغه به دوه اجره وي.

د پاکستان ملایان او طالبان د اساسي قانون په رڼا کې پر ډیموکراسۍ او ټولټاکنو باور لري او د ووتېارایې په وسیله دخپل سیاسي برخلیک ټاکنه دیني مسولیت گڼي همدا وجه ده چې هلته گڼ مذهبي گوندونه په رسمي ډول سیاسي فعالیت کوي او تل سیمه ییزو و ملي ټولټاکنو ته خپل کاندیدان وړاندې کوي. د هرې مذهبي ډلې ملایان او طالبان په دې مسایلو کې له خپلو ډلو سره اوږه پر اوږه ولاړ دي او پاکستانیان دې ته هڅوي چې په انتخاباتو کې د دوی د گوند او کاندید ملاتړ وکړي. پاکستانی ملایان په خپلو لیکنو او ویناوو کې د پاکستان خلگو ته وایي چې رایه یو امانت دی باید دوی خپله رایه مذهبي گوندونو ته ورکړي، ځکه هغوی غواړي چې په پاکستان کې شرعي نظام راولي. مانا دا چې د ټولټاکنو په وسیله واک تر لاسه کول هم د اسلامي مبارزې یوه برخه ده. په داسې حال کې چې زموږ ډېری ملایان ټولټاکنې او انتخابات مطلق کفر گڼي او په هیڅ ډول دې ته نه دي تیار چې له دې لاري سیاسي مبارزه وکړي. د حیرانتیا ځای دا دی چې همدغه افغاني ملایان او طالبان د پاکستان مدرسې، مذهبي گوندونه، شیخان او مفتیان د ځان لپاره قدوه، نمونه، مشران او استادان گڼي خو هغوی چې په پاکستان کې پر کومه لار روان دي هماغه تر کړنې دې خواته کفر او ضلالت گڼي او هلته یې هم ورسره مني او هم چې فرصت په لاس ورشي په دې چارو کې ورسره ونډه اخلي. زه گڼ داسې ملایان او طالبان پېژنم چې پاکستان ته تر تلو وروسته یې کله د هغه ځای تایبعت تر لاسه کړنو په مذهبي گوندونو کې داخل شول او په ټولټاکنو کې یې ونډه واخیسته، مگر په افغانستان کې به یې همدغه چارې کفر او ناروا گڼلې.

پاکستاني ملایان او طالبان پر خپل دولت او پوځ باور لري او داسې انگېري چې دوی له نورې نړۍ سره کوم سیاسي روابط پالي او یا تر ونونه ورسره کوي دا د هغوی کار دی، دوی په دې برخه کې مسلکیان دي باید پر پرېکړو او تصمیمونو یې باور ولرو ځکه نو هغوی هیڅکله په دې وجه دخپل دولت پر خلاف وسله نه ده پورته کړې چې ولي مو له امریکا سره ستراتیژیک تړون کړی او د اسلامي حکومت او یا ډلې پر خلاف ولاړیاست. دوی که دغه ډول اعتراض لري نو د مدني حرکتونو او لاریونونو په وسیله خپل اواز او چتوي تشدد او تاوتریخوالي ته هیڅکله لاس نه اچوي.

د پاکستان مذهبي بهير له دې امله هم زموږ تر مذهبي بهير غوره دی چې د دوی د فتوا لپاره ځانگړي اشخاص او ادارې لري. هر څوک نه شي کولای چې پر خپل سر په تېره بیا د جهاد، ارتداد، وسله وال پاڅون او ملي مسایلو په برخه کې له څه تخصص او پراخ اعتبار پرته فتوا ورکړي. په دې ډول مسایلو کې هغوی خپل منځي غوندې کوي، ټولې اړوندې کړې او اشخاص په جریان کې اچوي او بیا یو مناسب تصمیم نیسي. له بده مرغه په افغانستان کې نه د فتوا ځانگړي مرکزونه شته او نه په دې اړه تخصصي زده کړو او کاري تجربې ته کتل کېږي هر ملامه هر وخت کې هر ځای د هر ډول لویو مسایلو په اړه فتواوې ورکوي.

لنډه دا چې زموږ او د دوی ملایان او طالبان له یو بل سره دومره توپیر لري لکه ځمکه او اسمان. زموږ ملایان نه په ملي مسایلو پوهېږي او نه ورسره علاقه لري. ملت او هیواد پالنه د شریعت خلاف گڼي، د هر نظام پر ضد یې د کفر، ارتداد او غلامۍ فتوا ورکړې، ډېری یې د عصري زده کړو او بنځې د سواد خلاف دي، بنځو ته د کار اجازه نه ورکوي، ځانونه په هر ډول نړۍ والو، ملي، سیاسي، نظامي، فرهنگي، ساینسي او تخنیکي مسایلو کې متخصصین گڼي او هر څه ته د مذهب له زاویې گوري. خو کله چې دغه طالبان او ملایان تر کرښې او وړې او پاکستان ته ورسېږي نو د سیاست، حکومت، عصري زده کړو، بنځو د سواد، کار او هر څه په اړه یې دريغ یو سلو نوي درجې توپیر وکړي هلته هم دا هر څه زغمي او هم پکې فعاله ونډه اخلي، خو ټکه هغه وخت راپریوزي چې د پاکستانی استخباراتي کړیو او مذهبي اشخاصو او ډلو په مرسته او فتوا د یو سیستماتیک پلان له مخې د پولې دې غاړې ته د جهاد په پلمه رالېږل کېږي.

د اسلامي زده کړو بهير ته يوه کتنه

ايا پوهېږئ چې په هيواد او سيمه کي د اسلامي زده کړو مرکزونه څه تدریسوي؟ او ايا هلته تدریسېدونکي مواد د دين له روح او وخت له غوښتنو سره سمون لري؟ د دې پوښتنو په ځواب د پوهېدو لپاره بايد د اسلامي زده کړو بهير ته لنډه کتنه وکړو.

دا مهال خو په هيواد کي دننه د اسلامي زده کړو لپاره په عمومي ډول داسي مرکزونه نه شته چې نصاب يې له سره ارزول شوی وي او هغه څه پکي تدریس شي چې واقعا د دين، هيواد، ملت او وخت غوښتنه وي. د اسلامي زده کړو يو اړخ د قران کریم د حفظ په نوم هغه شخصي دار الحفاظونه دي چې ماشومان پکي لومړی د قران کریم ناظره وايي او تر يوې مودې وروسته يې حفظ پيلوي چې د درس طرز يې خورا ځورونکی دی. ځکه ډېری استادان يې د ماشومانو په وړاندي له خشونت کار اخلي، تر خپل برداشت ډېر بوج ورباندي راولي، عمر ته د نه پاملرنې او سم نظارت د نه شتون له امله په اخلاقي فساد اخته کېږي، هلته د موجود ناسم چيريال او خشونت له امله يې يو محروم او ځورېدلی احساس په لاشعور کي ځای نيسي او په کم عمر کي د قران يادونې د سخت پېشار له امله په ذهني، عصبي او رواني ناروغيو اخته کېږي چې دولت، مدني ټولنې، کورنۍ او اولس بايد د دغسې مدرسو وضعیت ته جدي پاملرنه وکړي، ځکه هلته لوی شوي ماشومان ډېر وخت د ټولني لپاره د مادي او معنوي زيان سبب گرزي.

همدغه حالت له هيواده بهر په گاونډي هيواد پاکستان کي هم دی. پر دې سربېره دلته او هلته د وارو ځايونو کي هڅه کېږي چې ماشومان د بغاوت او ترهگرۍ په روحیه وروزل شي. دا مهال چې کوم ماشومان ځانمرغي بریدونه کوي په هغوی کي لويه برخه يې همدغه حافظان او يا قاريان وي.

د اسلامي زده کړو بل اړخ د اسلامي علومو په نوم هغه مرکزونه دي چې د مدرسو او درسونو په نوم يادېږي. دا مهال د هيواد په لويو ښارونو او لري پرتو سيمو کي گڼې لويې او وړې مدرسې ودرسونه شتون لري. پر دې سربېره د افغان زده کوونکو يو لوی شمېر له هيواده بهر په نورو هيوادونو په ځانگړي ډول پاکستان کي هم په ديني زده کړو بوخت دي چې د اسلامي

علومو تر نوم لاندې مختلف فنون لولي. څرنگه چې په هیواد کې دغه ډول ډېری مدرسې او درس ځایونه د پوهنې له وزارت سره نه دي ثبت، ان ځینې خويې دولت له کتېروله په دباندې سیمو او یا بهرنیو هیوادونو کې دي، له همدې امله د اسلامي زده کړو لپاره مشترک او واحد تعلیمي نصاب نه شته. هره مدرسه او درسځای ځان ته نصاب او د زده کړې طریقه لري.

زما د خپلې تجربې او مشاهدې پر بنسټ د ټولو مدرسو، درسونو او ان د شریعاتو په نوم د پوهنځیو درسي مواد خورا کمزوري، تروخت تېر او په گڼو مواردو کې د سیاسي او ټولنیزو لانجوراپورته کوونکي دي.

په ډېری مدرسو او درسونو کې نن هم په تنکیو ماشومانو شروط الصلاة، قدوري، خلاصه کیداني، کنز الدقائق، منیة المصلي، پنج کتاب، گلستان، بوستان او دې ته ورته نور کتابونه لولي چې دا کتابونه په هیڅ ډول د ماشومانو له سويې سره مناسب نه دي. ځکه که غواړو چې ماشومان مولومې دیني مالومات ترلاسه کړي، نو ولي دغه ډول کتابونه د هغوی په مورنۍ ژبه نه ورته وایو؟ یو ماشوم به څرنگه د شروط الصلاة، قدوري او نورو کوچنیو فقهي کتابونو په سخته او زړه عربي وپوهېږي؟ بله خبره دا ده چې ماشومان د کلاسیکو فارسي اشعارو او نثر لوستلو ته څه اړتیا لري؟ دا کومه هونښیاري ده چې د پردې ژبې کلاسیک شعري او نثري ادبیات موزمورپر ماشومانو د دین په نوم ټپلي دي؟

له لومړنۍ مرحلې پرته چې د منځنیو درجوزده کوونکو ته کوم څه وربښودل کېږي نو د هغوی ډېری وخت د عربي ژبې پر صرف، نحوه او د منطق پر زرو کتابونو تېر شي چې له بده مرغه په دې وخت کې نه په عربي پوه شي، نه یې له گرامر سره اشنا وي او نه د منطقو په سروبر خبر وي. ځکه د دې فنونو کتابونه له کلاسیک سبک سره سم دومره پېچلي لیکل شوي چې د اصل هدف پر ځای یې په متن پوهېدل خورا ستونزمن کار دی. د دې پر ځای چې لوستونکي د عربي ژبې گرامر زده کړي او یا د منطق په مسایلو پوه شي د هغوی ډېر وخت پر دې تېرېږي چې څرنگه د مراح الارواح، کافيې او ایساغوجي متن، حاشیې او نکتې سره ولگوي؟.

لنډه دا چې د تدریس طریقه او د لیکنې سبک یې خورا وخت ضایع کوونکی او له اصل مسیره اړوونکی دی. پردې سربېره په همدې وخت کې د زړې یوناني فلسفي ځینې هغه زاړه کتابونه هم تدریسېږي چې په دویمه هجري پېړۍ کې د هغه وخت له غوښتنو سره سم عربي ته

رسالت

وژباړل شول او په څنگ کې يې د علم کلام ځينې کتابونه هم د نصاب برخه ده. د فلسفې او علم کلام دغه کتابونه ټول پر داسې مسایلو بحث کوي چې نن يا ورته اړتیا نه شته او يا بايد د وخت له غوښتنو سره سم په نوي، اسانه او لنډ ډول تدریس شي.

په وروستۍ مرحله کې د فقهي، تفسير او احاديثو هغه کتابونه راځي چې تر لوستلو وروسته يې عموماً زده کوونکي د فراغت سند تر لاسه کوي او په اولسي اصطلاح د ملا يا مولوي درجې ته رسېږي. د نصاب دا مرحله هم سختې ستونزې لري، ځکه يو خوز مورې مذهبي فکر د خپل ځانگړي کورني او ټولنيز چاپيريال له امله پرتنگ نظري او تعصب ولاړ دی او بل چې کله يوزده کوونکي د اسلامي زده کړو چاپيريال ته دننه شي نو طبعاً د اسلامي احکامو په تعبير او تفسير کې له گڼو اندونو او نظرونو سره اشنایي پيدا کوي. خوز مورې په ديني مدرسو کې هڅه داوي چې زده کوونکو ته باور ورکړل شي چې په دې سيمه کې له کلونو او پېر پور اياته او مروج ځانگړي مذهبي تعبير بالکل کره او وروستی دی چې بايد په اړه يې هيڅ ډول شک، نقد او نيوکې ته ځای پاتې نه شي، هر هغه نظر او تعبير بايد په سخته رد شي چې زموږ له مذهبي تعبير سره مخالفت لري. له همدې ځايه په زده کوونکو کې د کرکې، تعصب او نه زغم روحیه نوره هم پياوړي کېږي. همدغه ذهنيت سبب گرزي چې زده کوونکي د فقهي او عقيدوي مسایلو په تعبير کې د هغه شخص، ډلې او هيواد تر اغېز لاندې راشي چې دوی پکې زده کړې کړې وي.

د دې پر ځای چې هغوی فکر کولو، عقل کارونې، د خپل فطري استعداد ودې او نوښت ته راوبولي، دوی ته په کلکه ويل کېږي چې بايد د خپل استاد، شيخ، پير او نوي وزاره مذهبي لارښود هره څه خبره له څه فکر او غور پرته په پټو سترگو ومني، هره فتوا يې حقه وبولي او هره بيان شوې مسئله يې عملي کړي، هلته له اجتهاد او نوښت سره سخت مخالفت کېږي او ټول زور يې پر دې وي چې زده کوونکي د رانده تقلید په خپلو ځانونه د جنت حقدار وگرزوي. له دې سره سره هغوی د بدعت او سنت په نوم د ژوند کولو له ډېرې نويو طرزونو او وسايلو سره هم مخالفت کوي او لويه بدمرغي داده چې دوی د سياست او له نامسلمانو ډلو او هيوادونو سره د چلند يو خورا حيرانوونکی دريځ لري. د دوی زاره کتابونه، استادان، شېخان، مفتيان او له دې بهير سره تړلي ټول کسان په دې اند دي چې د نامسلمانو په وړاندې جگړه په هغه صورت کې فرض کفايي

رسالته

ده چي دوی تېری نه وي کړی او که تېری وکړي بیا پر نر، بنځه، مریبي او هر هغه چا چي په یو نه یو ډول ورسره کومک کولای شي د لمانځه او روژې په څېر فرض ده. اهل کتاب (یهودان او عیسویان) به یا جزیه ورکوي، یا به اسلام مني او یا به وژل کېږي چي د جگړې په صورت کي به یې ژوندي نارینه، بنځې او ماشومان په مریبتوب نیول کېږي. د برخلیک په اړه به یې بیا د دوی مشران پرېکړه کوي چي ایا بنځې یې د مینځو په توگه ساتي، جنسي و فزیکي گټه ترې اخلي او که یې د پیسو په بدل کي او یا له څه بدلې پرته خوشي کوي؟ د نارینه وو او ماشومانو په اړه هم دغسي احکام دي. نور نامسلمان ملتونه یوازې د اسلام منلو او جگړې اختیار لري او بس.

د سیاست په اړه یې نظر دا دی چي باید د چارو ټول واک د مذهبي مشرانو په لاس کي وي او هغه ډول نظام پلي کړي چي د دوی په کتابونو کي یې احکام بیان شوي دي او موږ د طالبانو، داعش، القاعدې او نورو سخت دریځو ډلو په شکل لیدلی دی.

لوستونکي دي دا گومان نه کوي چي موږ د فقهي، تفسير او احاديثو له ټولې ذخيرې سره مخالف يو او نه یې منو. بلکي هدف مو دا دی چي هلته بیان شوي تعبيرات د مفسرينو، فقهاوو او حدیث پوهانو له خوا د خپل وخت د غوښتنو پر بنسټ شوي تعبیرونه دي، موږ د دوی هڅو او زحمت ته د قدر په سترگه گورو مگر له دې سره- سره موږ هم حق لرو چي زاړه نظريات، افکار او مسایل له سره وارځوو او د دین د کره منابعو، منطق، اساسي بشري حقوقو او علم په رڼا کي یې هغه څه و منو چي د منلو وي او هغه څه یې رد کړو چي د منلو نه دي. نن دې ته سخته اړتیا ده چي یادو اسلامي فنونو ته له سره بیا اصولي کتنه وشي او د گڼو فرهنگي، مالي او سياسي لاملونو پر بنسټ د دین سخت دریځی تعبیر او له ترهگریزو کړنو ډک فقهي تفسیر بیرته اصلاح شي.

دیني ارزښتونه که د ارزښتونو دین؟

د نړۍ په هره ټولنه کې مختلف ټولنیز، سیاسي او اخلاقي ارزښتونه د دې لپاره دي چې د انسان کرامت او شخصیت خوندي شي. د بنسټیزو بشري حقوقو هدف هم دا دی چې له هر ډول مذهبي، جغرافیایي او نژادي توپیر پرته ټولو انسانانو ته په مساوي ډول د انسانیت پر بنسټ اساسي بشري ارزښت ورکړل شي.

کله چې موږ د دین خبره کوو او د دین پر فلسفه رغېږو نو هم باید تر هرڅه لومړی دا پوښتنه مطرح شي چې انسان به د دیني ارزښتونو ساتندوی وي او که به په دین کې داسې ارزښتونه وي چې انسان پر خپل لوري ورماتوي او دا باور به ورکوي چې د دین په دایره کې یې هغه فطري او معقول حقوق خوندي کېدای شي چې باید د بشریت پر بنسټ یې ولري؟

مگر دا مهال چې زموږ په ټولنه بلکې گرده اسلامي نړۍ کې کومه دیني مفکوره دود ده له هغې داسې ښکاري چې زموږ دین د یوې تنگې دایرې په ایستلو خپل پیروان دې ته هڅوي چې دیني ارزښتونه وساتي، په خپله د ارزښتونو دین نه دی. ځکه کوم دین چې په خپل ذات کې د انسانیت لپاره ارزښتونه لري، هغه د بل ساتنې ته نه وي اړ، د خپلو معقولو او منطقي ارزښتونو، ګټورو اخلاقي او معنوي لارښوونو، سالم فکري نظام او انسان شموله ښېګڼو په درلودو هر څوک د ځان پر لور راکاږي، د انسانانو په زړونو کې ځای مومي او د مینې په خپرولو د هر سړي ذهن ته لار پیدا کوي. ان په بېړنیو او غیر عادي حالاتو کې یې هم احکام پر منطق، عاطفه او ټولنیزو سیاسي بصیرت بنا وي.

په معاصر دور کې پر مختللي نړۍ دې ته نه گوري چې د دین په متن کې لارښوونې څه وایي؟ نننۍ انسان دې ته گوري چې یوې مفکورې ته ژمن او پر هغې عمل کوونکی په خپل ورځني ژوند کې څومره صادق، رښتینی، د بشر لپاره خادم، مینه ناک او د نورو عالي-معنوي صفاتو درلودونکی دی. دا مهال د کمیت پر ځای کیفیت مهم دی. نړۍ وال د هغه دین پر لور ډېر ورماتېږي چې پیروان یې د صداقت، مینې، بشري خواخوږۍ، ټولنیز خیر، اخلاص او دنیا ته د ګټې رسونې په چارو بوخت وي، کرکه ونه لري، نورو ته په درناوي قایل وي، ځان تر ټولو عالي

نه گڼي، د ښځې او نارينه صنفې تبعض پکې نه وي، د نوم او ځان ښودنې پر ځای يې معيار نیک عمل او غوره اخلاق وي، د تخريب پر ځای يې تعمير خوښ وي، په هر څه کې پر ټولنيز عدالت ټينگار وکړي، د هر انسان وژنه او سپکاوی پکې ستر جرم او معصيت وي. پر انساني کرامت ټينگار وکړي، هر ډول اخلاقي او مدني لارښوونې يې په دې موخه وي چې انسانيت خوندي شي او خپل اساسي بشري ارزښت ترلاسه کړي. د هيڅ ظالم ملاتړ ونه کړي، ځمکنی ريويت پکې ځای ونه لري، د خاصې طبقې د واک او ځواک پلوی نه وي او بالاخره د دومره غوره اخلاقي او معنوي ارزښتونو درلودونکی وي چې هر انسان ورته تسليمېږي او د خپل ناقرار وجدان قرار يې گڼي.

مور بايد دا ونه وايو چې هلی! ديني ارزښتونه له ننګونو سره مخ دي او بايد ساتنه يې وشي، ځکه د ارزښتونو دين زما او ستا ساتنې ته نه بلکې غوره کردار، درانه شخصيت، عملي صداقت او له اخلاصه ډکې انساني روپې ته گوري. که مور د خپل کردار او تعميري رول په وسيله نړۍ ته دا باور وکړو چې زموږ دين د همدغسې مثبتو او گټورو ارزښتونو درلودونکی دی نو بيا به هيڅکله پر نه شو چې ووايو نوره نړۍ زموږ ديني ارزښتونه له منځه وړي او بايد مور يې د ساتنې لپاره لاس پر کار شو. کله چې د عمل په ميدان کې د يوې مفکورې مثبتې اغيزې وليدل شي بيا يې د نړۍ هيڅ انسان نه له منځه وړلای شي او نه يې پر انساني پر گڼو د اغيز مخنيوی شونی دی. بايد دين مور ته داسې ارزښتونه راکړي چې هم په مور کې مثبت بدلون راولي او هم نور متاثر کړي. په کومه ديني مفکوره کې که د نورو د راکاږلو پر ځای له هغوی سره د کرکې او تضاد خبره کېده نو بايد وپوهېږو چې دا دين نه ارزښتونه لري او نه د بشر پر اخلاقي وجود اغېز کولای شي. که مور پر خپل ديني دريځ يو ځل له سره غور وکړو نو ډېر ژر به وپوهېږو چې د دين په نوم ادرس مو غلط کړی، ځکه دين په حقيقت کې د هغو سترو اخلاقي او گټورو معنوي لارښوونو مجموعه ده چې هدف يې ټول انسانيت ته خير رسول، د هر ډول کرکې مخنيوی، د ټولو تبعضونو له منځه وړل، د انساني کرامت او شخصيت ساتنه، ورورولي او د منطق پر بنسټ د عدالتي نظام ټينگښت دی. بايد مور د ديني ارزښتونو د ساتنې پر ځای د دين په انسان شموله ارزښتونو خبر او پلي کوونکي شو، د جبر او قول پر ځای هغه رول ولوبوو چې هر څوک د دين پر ارزښتونو باوري کړي.

دين او انسانيت

په اسلام کي د اخلاقو، ټولنيزو احکامو، الهي لمانځنې او نبوي ارشاداتو يوه لويه موخه انسانيت او بشر پالنه ده. که د اسلام پر گڼو فردي، کورنيو او ټولنيزو لارښوونو غور وکړو نو راته جوته به شي چي اصل هدف يې د يوه ځانگړي تعلق پر بنسټ انساني خواخوږي او بشر پالنه ده. مثلاً: الله تعالیٰ مسلمانانو ته په قران کریم کي ويلي چي له خپل مور وپلار سره ښه کوئ، هغوی مه ځوروی، په هره روا چاره کي يې اطاعت وکړی، له ټولو خپلوانو سره غوره چلند کوئ، د یتيمانو حقوق مه خورئ، له هغوی سره ښه کوئ، لاس يې نيسي، غريبانو او بې وزلو ته پام کوئ، سوال کوونکي مه رتهئ او داسي نورې لارښوونې.

دا ټول احکام تر يوه ځانگړي سرليک لاندې په مجموع کي له بشريت سره د خواخوږي هغه موارد دي چي د دين په گڼو لارښوونو کي ورباندې ټينگار شوی، هر مسلمان يې د هغو تر سره کولو ته هڅولی، د داسي کړنو د ترسره کوونکو درجې يې بيان کړې، د نه کوونکو دنيوي او اخروي مقام يې په گوته کړی او په ټوله کي يې پر ټولنه او انسانيت د شتون او نه شتون په صورت کي د هغو مثبتې او منفي اغيزې څېړلې دي.

که د اسلام اصل روح ياني د الله توحيد ته پام وکړو نو هم پوهېدای شو چي دا په انساني تاريخ کي پر بشريت يوه ستره لورونه ده، ځکه کله چي په کومه ټولنه کي الهي توحيد نه وي، هلته ډېر وخت انسانيت مجبور شوی چي د خپل خالق او مالک پر ځای بت، قبر، انسان، حيوان، لمر، سپوږمۍ، ستوري او د طبيعت نورو نښو او مظاهرو ته سر ټيټ کړي، خپل انسانيت تر پښو لاندې کړي، د داسي څه په وړاندې سر پر سجده شي چي دده د لمانځنې لپاره نه بلکي دده د خدمت لپاره دی. همدا خبره په يوه قراني ايت کي داسي

انخور شوې:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ

مُنِير (لقمان: ۲۰)

ژباړه: ومو نه ليدل چې الله هغه څه درته اييل کړي چې په اسمانو او ځمکه کې دي؟ پر تاسو يې بنسکاره او پټ نعمتونه لورولي. ځيني خلگ داسي دي چې د الله په اړه له څه پوهي، لارښوونې او ځلانده کتاب پرته شخړه کوي.

د دې ايت په رڼا کې راته جوته شوه چې د څرگندو کایناتو په ډله کې انسان او بشريت ډېر لوړ مقام لري. نور کاینات د ځانگړو قوانينو له مخې د خپل فطرت تابع دي چې يوه ذره سرغړونه ترې نه شي کولای، مگر انسان له يو ډول مجبوريت سره - سره په محدوده د ايره کې خپلواک دی، شعور لري، الله پرې د عقل په څېر يو ستر نعمت لورولی، د زده کړې استعداد لري، د بيان څښتن دی، ژبه ورکړل شوې او ان کولای شي د خپل چاپيريال په شاوخوا کې موجود کاینات په خپله گټه و کاروي او هغه ډول استفاده ترې وکړي چې د ده زړه يې غواړي.

انسان د خپلو همدغو استعدادونو او وړتياوو پر بنسټ د ځمکې پر مخ د مېشتېدو چانس وموند او د هغې تنگوني په وړاندي بريالی شو چې د ملايکو په څېر د يوه نوراني او سپېڅلي مخلوق له خوا ورسره مخ شوی وو. همدا وجه ده چې د انسانانو ترمنځ له هر ډول ژبني، مذهبي، نژادي او سمتي تبعيض پرته د الله په وروستي کلام کې د ټول بشريت په اړه ويل شوي:

أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا (المائدة: ۳۲)

" يقينا که څوک يو نفس د بل نفس په بدل کې له وژلو او په ځمکه کې له فساد کولو پرته ووژني نو گواکي ټول خلگ يې ووژل او که يې څوک ژوندي کړي نو گواکي ټول خلگ يې ژوندي کړل."

دا الهي لارښوونه موږ ته راښيي چې د هر انسان وژنه ډېر لوی جرم او سخت کړکجن عمل دی. که څوک يو انسان قتلوي گواکي ټول انسانيت وژني، ځکه په حقيقت کې ټول انسانان د يوه مور او پلار اولاده ده، د يوه خدای بنده گان دي او ترمنځ يې د انسانيت په نوم يوه اړيکه ده چې په دې کې هيڅ ډول تبعيض ځای نه شي موندلای. په الهي دين کې د گڼو عباداتو موخه دا ښودل شوې چې په وسيله يې انسان تقوا ترلاسه کړي. د تقوا ساده او اسانه تعريف له خپل خالق او د

رسالت

هغه له مخلوق سره نېکه رابطه ده. يانې تقوا دار او متقي انسان هغه دی چې هم د خپل خالق حقوق پر خای کړي او هم د مخلوق. که وگورو نو د تقوا لفظ د هر ډول لوړو بشري اخلاقو او غوره ټولنيزو اړيکو لپاره يو ډېر ساده تعبير دی چې هر څوک پرې په اسانۍ پوهېږي. قران کریم د رسول الله په اړه ويلي:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (القلم: ٤)

"او يقينا ستا اخلاق ډېر لوړ دي."

د رسول الله لوړ اخلاق او ستر شخصيت د دې سبب شول چې د خپل وخت لوی جابران، سرسختي مخالفين او د هرې ټولنې وگړي متاثر کړي. بنه کردار، بشرپال چلند او انساني خواخوږی ته يې وهڅوي. ان امام بخاري په خپل کتاب صحيح البخاري کې يو ډېر عجيب روايت نقل کړی. راځئ! دا روايت په گډه ولولو او د څو شېبو لپاره يې پر محتوا تم شو:

حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: كَانَ سَهْلُ بْنُ حَنِيْفٍ، وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ، فَمَرُّوا عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ، فَقَامَا، فَقِيلَ لَهُمَا إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ أَيُّ مِنْ أَهْلِ الدِّمَّةِ، فَقَالَا: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتْ بِهِ جِنَازَةٌ فَقَامَ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهَا جِنَازَةٌ يَهُودِيٍّ،

فَقَالَ: «أَلَيْسَتْ نَفْسًا». (صحيح البخاري، حديث شمېره: ١٣١٢)

"عمر و بن مره وايي چې له عبد الرحمن بن ابی لیلی مي واورېدل، ويې ويل: سهل بن حنيف او قيس بن سعد په قادسيه کې ناست وو، پر دوی يوه جنازه راغله او ورته ولاړ شول. يو چا ورته وويل: دا خواهل ذمه دي؟. دوی وويل: پر رسول الله همداسي جنازه راغله، دی ورته ولاړ شو. ده ته وويل شول چې دا د يوه يهودي جنازه ده. ده وويل: ايا انسان نه دی؟."

يهود په خپل وخت کې هغه ډله وه چې له رسول الله سره يې ان د مکې تر مشرکينو هم ډېرې ډغرې ووهلې، د هغه پر خلاف يې پټې دسيسې جوړې کړې، دده د ترور هڅه يې وکړه، د هغه د ناکامه کولو هره ممکنه چاره يې وکاروله او له مخامخ جگړو نيولې تر هر ډول شيطانت پورې يې خپل ټول توان پر دې صرف کړ چې دی له منځه يو سي. مگر له دې هر څه سره-سره بيا هم رسول

رسالت

الله د يوه يهودي جنازې ته د انساني نفس د درناوي په دود ولاړېږي او احترام يې کوي. دې ټولو حقايقو ته په پام بايد وپوهېږو چې د اسلام په سپېڅلي دين کي انسانيت تر هرڅه اوچت مقام لري او د بشريالني احساس هغه شعور دی چې پر بنسټ يې له هر ډول تبعيض پرته کولای شو چې د نړۍ د ټولو انسانانو تر منځ د امن، وروړولۍ، گډ کار، آرام چاپيريال او مينې فضا رامنځ ته کړو، ځکه د بشريت پراخه نړۍ هم د نورو کایناتو له فطرته جلا کېدای نه شي، نور کاینات له هر ډول اختلاف او تنوع سره-سره بيا هم تر خپل منځ وحدت او همغږي لري چې موږ هم د خپل دين په رڼا کي د هغوی له دې عمل څخه په الهام او عبرت اخیستلو کولای شو د رنگ، ژبې، عاداتو، فرهنگ، مذهب، هیواد، ټولني، افکارو او نژاد له اختلاف سره-سره يوه گډه، ارامه او سوکاله نړۍ ودانه کړو.

د شريعت په ټولنيزو لارښوونو کي د شکل او ماهيت مسئله

کله چي په معاصر دور کي د دين په ټولنيزو لارښوونو د عمل خبره مطرح کېږي، نو د نو پالانو او زور پالو تر منځ يو ډول نظري او لفظي اختلاف رامنځ ته کېږي. که دين ته په ټولنيز چاپيريال کي د رول نه ورکونکو دريځ يوي خوا ته کړو نو پخپله د دين پالو تر منځ هم دغه لاندېه وجود لري. ځيني کسان فکر کوي چي د دين هره لارښوونه بايد په هغه ډول پلې او تطبيق شي لکه څرنگه چي په ابتداء کي لومړنيو مسلمانانو پرې عمل کاوه، ځکه دوی د حکم د ماهيت تر څنگ د هغه شکل هم د شريعت موخه گڼي، خود دې برعکس ځيني نور بيا په دې اند دي چي د شريعت په ټولنيزو لارښوونو او اجتماعي احکامو کي تر شکل ماهيت مهم دی. شکل په خپل وخت کي د شته امکاناتو پر بنسټ د حکم د عملي کولو څرگندوی دی، نه هدف. د عباداتو په اړه دواړه لوري په دې نظر دي چي په هغو کي بايد له ځينو استثنايي صورتونو پرته په هيڅ ډول د بدلون او تغيير هڅه ونه شي.

د دې دواړو نظرونو جاج ځکه مهم دی چي دين په ټولنيز پرمختگ او شاتگ کي مهم رول لري، کله چي په يوه مذهبي ټولنه کي د زرو عاداتو، دودونو او جوړښتونو د بدلون خبره کوو، نو سمدستي دا پوښتنه راپورته کېږي چي دين په دې اړه څه دريځ لري او د شريعت امر څه دی؟ که پر دې ډول مسایلو اساسي بحث ونه شي نو زموږ په ټولنه کي ډېر امکان شته چي مثبت تغييرات به مو د ځينو ډلو او اشخاصو له خوا په دين کي د لاسوهنې په مانا تعبير شي، په هر حال موږ د يوې مذهبي ټولني په توگه اړيو چي په ټولنيزو لارښوونو کي د شريعت پر احکامو دا پخوانی نظري اختلاف يو ځل بيا تر جاج او څېړنې لاندې ونيسو.

زور پالان د خپل دريځ په اړه دا استدلال کوي چي رسول زموږ لپاره يوه قدوه او بېلگه ده، نو څرنگه چي رسول په خپل وخت او وروسته دواړو زمانو کي د دين د تعبير او تفسير اساسي سرچينه ده نو ځکه بايد د شرعي حکم په هغه شکل عمل وشي چي ده په خپل وخت کي پلې کړی وو. دوی دا هم وايي چي که د شکل د بدلون اجازه وای نو قران او يا رسول به يې په ښکاره

یادونه کپړې وای. په داسې حال کې چې مور په دې اړه څرگند نصوص نه لرو، په ایتونو او روایاتو کې یاد حکم عمومي امر دی او یا یې د هغه مهال عملي شکل، وروسته کسان صرف په هغو شیانو کې بدلون او یا تنوع منلو حق لري چې په اړه یې ښکاره نص موجود وي.

بل لورته نو پالي او د شکل پر ځای د حکم پر ماهیت ټینګار کوونکي وایي چې که د مسلې ژورو ته کوز شونو د دین په ټولنیزو لارښوونو کې له یوې خوا هر وخت او هر ځای په شکل عمل سخت او یا ناشونی دی او له بلې خوا هغه هدف یا پېڅې له پامه غورځي او یا کمزوری کېږي چې شریعت غواړي په وسیله یې ټولنه سعادت او سوکالي ترلاسه کړي. مثلاً د دیني لارښوونو له مخې صدقة الفطر (سرسایه) یو غوره او سنت کار دی، ځکه د خوشالی په ورځ له بې وزلو وگړو سره مرسته او خواخوږي ده. خو که یې د رسول الله د وخت موجود شکل چې د خورماوو، اوربشو، کورتو، غنمو او ممیزو په بڼه وو عملي کړو نو گټه یې بېخي کمه ده، مگر که یې ماهیت ته په پام پر ځای نغدې روپۍ ورکړو نو له ټولني سره پوره مرسته ده. همدا راز مسواک یو مسنون عمل دی چې هدف یې د خولې پاکي ده، که یې مور په زاړه شکل پوري و مېنلو نو باید حتماً د خولې پاکولو لپاره لرگی وکاروو، ځکه د زورپالانو په اند د خولې پاکولو له عمل سره یو ځای د لرگی کارونه هم سنت ده. په داسې حال کې چې په دې اړه د راغلیو روایاتو له الفاظو ښکاري هدف یې لرگی نه بلکې د خولې پاکول دي. ځکه هلته ویل شوي چې په دې سره خوله پاکېږي او در ب رضاده، نو خوله خو تر لرگی په اوسني برش او کریم تردې لښه پاکېږي، له همدې امله باید لرگی سنت ونه گڼو بلکې خلگ دي ته تشویق کړو چې له مسواک څخه هدف د خولې پاکول دي. دا هدف که په هر شي په خومره بڼه ډول ترلاسه شي د هماغه کارونه د شریعت هدف دی، نه خاص شکل او اله.

همدارنگه په روایاتو کې د طب، صنعت، تجارت، سیاست، کورني ژوند او نورو مدني چارو په اړه ځیني لارښوونې نقل شوي دي چې د معاصر پرمختگ له امله یې زاړه شکلونه بېخي له کاره لوېدلې او ځای یې نویو ډولونو او طرزونو نیولي. د ساینس او ټیکنالوژۍ په پرمختگ سره ډېرې هغه ستونزې حل شوي دي چې پخوا یې حل موجود نه وو، په طب، سیاست، ټولنپوهنه، قانون، د جرم په سزا او مخنیوي او د ژوند په نورو څانگو کې ډول-ډول او ژور بدلونونه رامنځ ته شوي دي چې په زړو رودو د نوي دور نوي قضیې نه شو حل کولای. له همدې

امله باید یا دین د ابدیت له د ایرې و باسو او یا د شکل پر ځای ماهیت ته ترجیح ورکړو. پر شکلیت ټینګار کوونکي هم د ملکي او ځاني دفاع په مشروع حق کې د نوي دور پر زړو و سایلو او طریقو ټینګار نه کوي، ځکه دا مهال هیڅ ارزښت نه لري او کارونه یې له حماقت پرته بل څه نه شي کېدای.

د زورپالو یا شکلیت ستانوبله ستونزه داده چې ډېر وخت د شرعي احکامو او فرهنگي مسایلو و دودونو تر منځ شته کرښې ته پام نه کوي. ډېری هغه مسایل چې د اسلام په پیل کې رسول او د هغه ملګرو د دین په توګه نه بلکې د انساني او مدني اړتیا پر بنسټ د هغه وخت د دود او توان مطابق ورباندې عمل کړی، دوی د دین د غوښتنو په توګه مطرح کړې او له اوسنیو دین پلانونو یې د پلي کولو غوښتنه کوي. څرنگه چې د وخت په تېرېدو او د تمدونونو په بدلون سره د ژوند کولو طریقي، دودونه، کړنې، افکار او د شکل جوړونې ډولونه هم بدلېږي نو د اوسني عصر ډېری مذهبیانو ته د لرغونې زمانې د ژوند ډول او شکل د منلو نه دی. که موږ په اروپا او نورو پرمختللو هیوادونو کې د خپل لیري پراته کلي د ژوند ډول او شکل و غواړو نو نه یوازې به زموږ لپاره سخته وي، بلکې نورو ته به موهم ستونزې جوړې کړې وي.

همداراز که شکل هم د ماهیت په څېر مهم او مطلوب شي نو بیا د دین په اړه د ابدیت او په هروخت او ځای کې د عمل تصور له منځه ځي. ځکه د شکل پرستی په نتیجه کې تر ځانګړې زمانې او تمدن پورې تړل کېږي چې په دې صورت کې د خوځنده ماهیت نه درلودلو له امله په بل ځای او نوي دور کې یې د عمل شونتیا ختمېږي. نو که غواړو چې په معاصر دور کې هم دین وساتو او هم عمل پرې وکړو لازمه ده چې د شکلیاتو پر ځای د دین روح او ماهیت درک او بیا یې د وخت له غوښتنو سره سم پلي کړو.

دیني تفکر د شدت او غفلت تر منځ

په اسلامي نړۍ کې د ډېری ستونزو سرچینه په یو نه یو شکل د دین له تعبیر او نقل سره تړاو لري ځکه د عقیدې پر بنسټ بیان شوي مسایل ډېر وخت تر نقد او ارزونې لوړ گڼل کېږي. له دې ادرسه ورکول شوې فتواوې د تقدس له احساس سره یو ځای د جذباتو په رنگ هم لړلې وي. او له همدې کبله پکې ډېر ځله د یو خاص فکر تعصب لیدل کېږي. له معنویاتو سره د مستقیمو اړیکو درلودو پر بنسټ دا انگېرنه هم عامه ده چې د نصوصو او مسایلو په فهم کې عقل او منطقي نقد ته ځای نه شته. دیني نرگسیت یوه بله ناروغی ده چې اسلامي نړۍ ترې کپېږي. د نورې نړۍ پرمختګ زموږ لپاره د سترگو خار گرزېدلې او هرڅه ته د پردې پدیدې په نظر گورو او داسې فکر کوو چې د فلسفي، منطقي، طبعي او تخنیکي علومو په ډگر کې د هغوی پرمختګ د خالص مادیت پایله ده چې موږ یې هیڅکله منلای نه شو.

دې ډول فکرونو او انگېرنو د اسلامي نړۍ په بنوونیزو او روزنیزو مرکزونو کې د حقارت، بې ځایه ویاړ او کرکې داسې گڼو وډو احساساتو ته لار هواره کړې چې د زده کوونکو ذهنیت یې تر خطرناک ځمار لاندې راوستی او د سالم رقابت پر ځای د ذهني او فزیکي اتحار پر پوله ولاړ دي. د دین او دنیا تر منځ د کرښې او روابطو نه پېژندنه هم د همدې حالت نتېجه ده. کله چې د دین پوهنې مخکښان د ستونزو حل یوازې په دې کې ویني چې باید دیني اقتدار را منځ ته شي نو د افرادو اصلاح، ذهني وده او مسؤولیت له منځه ځي او د وگړو توجو یوازې دې ته اوږي چې څرنگه په لوړه کچه د اسلامي واکمنۍ لپاره هلې ځلې وکړي، فاسد نظامونه ونړوي او د واک پر ستر سټیج د اسماني نیابت زېږې اعلان کړي.

کله چې د دین هدف یوازې د واکمنۍ تر لاسه کول وگڼل شي نو په فردي ژوند کې یې هر ډول رول له منځه ځي، د وگړو اخلاقي احساس کمزوری کېږي، له نورو سره د غوره تعامل پر ځای د یوه وږي حیوان په څېر چمتو وي چې نورو ځوروي او د قربانۍ په نیت هغه څه وکړي چې بشریت ته یې تر گټې زیان ډېر وي. همدلته انساني ارزښتونه، د نفس اصلاح، عاطفه، د بل گټو ته د پام کولو فکر او د یوه کل په توگه د ژوند کولو اصول ارزښت بایلي او د دیني اقتدار په نوم

راپورته شوي توند لاري هر هغه څوک د بې لاري په تور له منځه وړي چي فکر کوي د دوی د ستر مراد په وړاندي خنډ دي. پر دې مهال د دين پالو دعوه کوونکو د فکر او فعاليت يوازينی محور د سلطې هغه پړاو ته ځان رسول وي چي پر مالومه سيمه، هيواد، هيوادونو او بالاخره ټول عالم د ديني واک ټينگول گڼل کېږي او په دې سره به په نړۍ کي هر ډول بدی، ستونزې، ناخوالې او ظلمونه له منځه ولاړ شي. د دې تعبير مخکښان په خاصو حالاتو کي راغلي نصوص د دايمي او اصلي حکم په ډول وړاندي کوي او د خپل نفوذ په ساحه کي ميشتو عامو او يا په اصطلاح له اصل ديني تفکر او عقلي ذهنيت څخه بې برخې وگړو ته بښي چي زموږ د ستونزو حل يوازي د اسلامي نظام په شتون کي دی. پر خپل فکر د مقدس ليبل په لگولو نورو ته د غور او جاج چانس نه ورکوي او که څوک له دوی څخه د خپل هدف د اساسي وضاحت او يا تطبيق په اړه روانو جريانونو ته په پام منطقي سپيناوی غواړي نو د هغوی لومړۍ هڅه همدا وي چي دغه ډول سوالونه او سوال کوونکي د تورو نو په يوه مجهول کنده کي خاموش کړي.

څرنگه چي د ديني منابعو پلټنه او اصلي متونو فهم يو لړ عيني او ذهني پېلچتيا وي لري، له همدې امله د سطحي ذهن درلودونکي په دې اند دي چي په دغه ډول مسايلو کي عقلي بحثونو ته ځای نه شته او هر ډول ديني تفکر بايد د زماني بهير په لفظي نقل کي تشریح او تفسير شي چي دغه ډول مفکوره د اشخاصو، ډلو او انساني هڅو د تقدس له نظريې سره مرسته کوي او د ديني ډلو تر منځ د تعصب او حق د انحصاري کولو فکر ته لار پرانيزي چي بالاخره د ذهني او ساحوي نفوذ په سيالي کي له يو-بل سره لاس او گربوان کېږي، زغم په مطلق ډول له منځه ځي، د حذف او محوې پاليسي زور اخلي او د ځانگړي برداشت پر بنسټ د کفر، ارتداد، الحاد، ضلالت او فکري انحراف ټاپې دې حد ته رسېږي چي د يوه دين د پلويانو تر منځ د پخلايني او نژدېکت هر ډول امکانات له منځه ځي. په انساني ټولنو کي د بېلابېلو اديانو تاريخ شاهد دی چي د دين په نوم د مقدسو جگړو اصل عامل د واک او ځواک تر لاسه کول دي. له دې څخه په ډېرو کمو مواردو کي يوازي د رسالت او ځان ساتنې منطقي مبارزه جلا گڼلای شو.

پورتني عوامل بالاخره هغو وگړو ته د ځان مطرح کولو فرصت برابر وي چي همدا يې د ژوند لويه هيله وي او په ټولنه کي د خپل نوم ځلولو بل اسانه بديل نه لري. همدغه کسان د خپل داخلي لجاجت پر بنسټ داسي تعبيرونه تر لاسه کوي چي د دوی هر ډول ناسمو کړنو ته د دين په جامه

کي برأت ورکړي او په لار کي هر ډول خنډونه د ديني فريضي په نوم له منځه يوسي ان که دا کار د زور، قتل، لوتماري، عام وژني، بنارونو، بازارونو، کورونو، هر ډول اشخاصو او ديني عبادت ځايونو د ورانولو په بيه هم وي، ځکه د دوی مشران شعورا او کشران په غير شعوري ډول دا شان کړنې يو مشروع عمل گڼي او په تر سره کولو کي يې د ځان، دين او اخرت گټه ويني.

د توند لارو او افراطيانو د دغه ډول اعمالو او افکارو له امله يو شمېر عام وگړي او هغه کسان چي ديني بيگراوند لري، خو له دغه ډول تعبيرونو سره جوړ نه دي ځانونه بې وسه احساسوي او هيڅ نه وايي. پر دې سربيره ځيني داسي څېرې هم شتون لري چي د خپلو شخصي بوختياوو پر بنسټ اصلا داسي غفلت خپلي وي چي د موجودو شعارونو عامه بدرگه څاري که هر لوري ورته گټور وي له څه تامل پرته يې خوانيسي او ځان ته ځای پيدا کوي. د غفلت او شدت په دې گرداب کي ژوند، اخلاقي ارزښتونه او بشري کرامت کډه کوي، دين په وبال اوړي او په وړاندي يې د کرکې نفسيات ورو-ورو وده کوي چي د زمانې په اوږدو کي د کرکې زېږوونکي هر فکر په مړينه پای ته رسېږي، که په اسلامي نړۍ په تيره زموږ په هيواد کي د دين رول همدغسې د شدت او غفلت تر منځ وي نو يوه ورځ به يې جنازه هم ووينو او په دې کي ټوله گرمه د هغو کسانو د چي دين د خپلو موخو لپاره د يوې الهې په توگه کاروي. د لوړتيا او انحصار غوښتونکو منگولو ته د ديني تفسير او تعبير لوېدو په مرحله کي د اسماني خلافت او نيابت په پلمه ځمکنې اربابان ډېرېږي. حلال او حرام نوی مفهوم خپلوي، واجبات او فرايض نوي شکلونه مومي او عقيدوي تسامح په مطلق ډول خپل ځای تشدد ته پرېږدي چي سرلاري يې په دې دنيا کي د دوزخ او جنت ټکټونه ويشي، نور يې ننداره کوي او پلويان يې خوند ترې اخلي. که د اسلامي نړۍ په زړه کي روانو ناخوالو ته څېر شئ د ژور جهالت په شتون کي به د نوي دور له سطحي سواد سره يو ځای د ديني شدت او غفلت دا ټول مناظر په مختلفو شکلونو ووينئ. په داسي يوه حالت کي چي څوک د ټولني د عامه فکر پالنې او مسلکي وړتيا نه درلودو په پلمه د دين کارو پوهانو له غرضي فتوا گټه اخلي او له هغو سره د تړلو ډلو او اشخاصو فتوا بيا هم د دين د معتبرو سرچينو مسلکي تعبير گڼي نو دوی بيا هم د غفلت بنکار دي چي له امله يې د متشددينو دريځ پياوړی کېږي او د هغه حالت له دوام سره مرسته کوي چي د طبعي پايلو څرگندېدو په مرحله کي به ډېری ورته د افسوس او بڼکي توی کړي. څرنگه چي موږ په دغسې يو حالت کي واقع يو نو د منطقي جاج پر بنسټ بايد د عقل او تجربې په رڼا کي د دين او دنيا سم انډول وپېژنو.

په سختي کي اساني

په قرآن کي ويل شوي چي بې شکه له سختي سره اساني ده. (الانشراح)

د دې مطلب دادی چي او سنی نړی د فطرت له کوم قانون سره سمه پر مخ ځي، د هغه يو اړخ دادی چي دلته تل له مشکل سره اساني وي، دلته تل له خنډ سره د وتلو لار وجود لري. له دې معلومېږي چي په نړی کي د پر له پسې سولي د ساتنې راز څه دی؟. هغه دادی چي د خنډونو له ټکر پرته خپله لار ومومو، په انساني ټولنه کي تل د سولي د ختمېدو علت دا پاتې شوی چي د افرادو يا ډلو په لار کي کوم وخت خنډ را منځ ته شوی نو هغوی غوښتي چي د خنډ په ماتولو د ځان لپاره لار هواره کړي.

همدا ذهنيت د سولي د له منځه تلو تر ټولو لوی سبب دی. له همدې امله خلگو ته دا ور ښودل شوي چي که کوم ځای سختي پېښه شي نو خنډ يې مه گڼئ بلکي دا باور ولرئ چي کوم ځای سختي شته هلته اساني هم وجود لري، چيري چي ظاهرا سفر درېدلی له هغه ځايه نوی سفر هم پيلېدای شي.

که تاسو د کوم غره په لمن کي ودرېږئ نو وبه وينئ چي د غره له څوکي چينې په منډه د هوارې ځمکې پر لور بهېږي، چينې په لار کي بيا - بيا له کمرونو سره مخ کېږي چي ظاهرا يې د بهېدو مخه نيسي مگر هيڅکله داسي نه دي شوي چي کومې ډبرې دي د چينې لار تړلې وي. د دې ساده راز په يوه لفظ کي اعراض دی يعنې له ټکر څخه په ځان ساتلو خپله لار وهل. هر وخت چي د چينې مخته کومه ډبره ور ځي نو چينه له يوې شيبې څنډ پرته داسي کار کوي چي چپه يا را سته اړخ ته په تاوېدلو خپله لار باسي او مخ په وړاندي ځي. هغه له لارې څخه د ډبرې لرې کولو پر ځای خپل ځان کړوي، په دې توگه له څه درېدو پرته د چينې سفر پر له پسې دوام کوي.

همدا د فطرت سبق دی، په دې توگه فطرت د عمل په ژبه انسان ته دا پيغام ورکوي چي له ستونزو سره د ټکر پر ځای هغه له پامه وغورځوي، د خنډونو د ماتولو پر ځای له خنډونو په تاوېدلو خپل عمل ته دوام ورکړئ. دا کړنلاره په يوه لفظ پازيتيو سټېټس کوايزم (positive status quoism) بلل کېدای شي.

رسالته

د رسول الله د سېرت مطالعه بڼيې چې ده تل همدا تگلاره غوره کړې وه. د همدې نتیجه وه چې د داسې انقلاب پر راوستلو بريالی شو چې پکې د انساني هلاکتونو شمېره ډېره لږ وه او له څه شک پرته بې وينې انقلاب (bloodless revolution) بلل کېدای شي.

د پازيتيو سټېټس کوايزم دا تگلاره په اوسنۍ نړۍ کې د سولې تر ټولو لوی ضمانت دی، که داسې ووايو نو بې ځايه به نه وي چې د جگړې تر ټولو لوی سبب د سټېټس کو (status quo) د ماتولو هڅه ده او د سولې راوستلو تر ټولو لوی راز دادی چې د سټېټس کو په منلو سره په پاتې دایره کې د خپل ځان د رغولو هڅه وشي.

يادونه: داليکنه ژباړل شوې.

پښتانه ولي زده کړې نه کوي؟

هر کال د کانکور په ازموينو کې د پښتنو له سيمو د خپل نفوس او مساحت په تناسب ډېر کم زده کوونکي شرکت کوي چې په دې سره موږ ټول سخت خورېږو او د هيڅ احساس درلودونکي پښتانه لپاره دا حالت د زغم وړ نه دی. مگر موږ ولي داسې يو، يا په بل عبارت پښتانه ولي له زده کړو سره مينه نه لري؟ لاندې به د خپلې تجربې، مشاهدې او ارزونې پر بنسټ هغه عوامل درسه شريک کړم چې پښتانه يې د زده کړو له بهير څخه راگزولي او د زده کړو لپوالتيا ډېره پکې پيکه ده.

د لوستو کسانو له خوا منفي تبليغ

ډېری پښتانه زده کړې يوازې او يوازې د دې لپاره کوي چې ښه معاش او لوړ مقام ترلاسه کړي. کله چې کوم زده کوونکي له دوولسم و څوولسم صنف او يا هم له لوړو زده کړو فارغېږي، نو سمدستي د کار په لټه وي، غواړي يوه داسې رسمي او يا غير رسمي دنده ومومي چې هم ښه غوښتن معاش ولري او هم هوسا وي. کله چې خپل دې هدف ته ونه رسېږي نو بيا د زده کړو پر خلاف تبليغ پيلوي او هڅه يې دا وي چې د گيلو او شکايتونو له لارې نور زده کوونکي هم له زده کړو راوگزوي، له زده کړو سره يې مينه رالږ کړي او داسې ذهنيت ته تبليغ وکړي چې زموږ په هيواد کې زده کړې هيڅ گټه نه لري، هر څه په پيسو او واسطو کېږي. دا دی ما زده کړې کړې دي، څه گټه يې راته کړې ده؟ هغه پلانی يې سواده ښه دنده او ښه معاش لري، په داسې حال کې چې زده کړې يې ډېرې کمې دي.

دغه ډول تبليغات ورور-ورور په يوه عمومي ذهنيت اوږي او چې بيا له هر چا سره د زده کړو خبره مطرح کړې همدا به درته وايي چې زموږ په هيواد کې زده کړې گټه نه لري. په داسې حال کې چې موږ بايد زده کړې د ښه معاش او ښې دندې لپاره ونه کړو. زده کړه او تعليم په خپل ذات کې دومره ارزښت لري چې بايد هر سړی يې د ډېرې قربانۍ په ورکولو ترلاسه کړي. د زده کړو کول دا معنا نه ورکوي چې موږ به حتما يوه ښه دنده او ښه معاش ترلاسه کوو. د زده کړې هدف د بې سوادۍ له منځه وړل، په ذهني او فکري لحاظ له وروسته پاته حالت څخه راوتل، د ليک-

لوست زده کول، د وروسته پاته شخصي او اجتماعي کردار ختمول او د داسي وگړو او ټولني رامنځ ته کول چي له معنوي پلوه سنجيده، په انساني ارزښتونو سمباله، بشر دوسته، پرمختگ خوښوونکې، ارامه، منظمه او د معاصر جهان له غوښتنو سره د ځان سموونکې وي.

يو باسواده، تعليم يافته او په زده کړو سمبال کس بايد د پوهې او علم ارزښت په دې ترپښو لاندې نه کړي چي ده د لنډ مهال لپاره ښه دنده او معاش نه دی پيدا کړي. عصري پوهه او علم په خپل ذات کي دومره ارزښت لري چي بايد د ترلاسه کولو لپاره يې مورهر څه بایللو ته چمتو سو، خو د زده کړو فرصت ونه بایللو. د زده کړو لازمه پایله د يو سنجيده، عالم، روڼ اندي او منطق خوښونکي شخصيت روزنه ده، نه د مادي دندې پيدا کول. منم چي ماديات په ژوند کي ډېر مهم دي، مگر د هغو ترلاسه کول د يو شخص په خپل کاري ځواک پوري اړه لري، نه په زده کړه پوري. زده کړه يو انسان ته د کار کولو، مسوليت پېژندنې، ښه وجدان، لوړ فکر، غوره شخصيت، استعداد غوړونې او په ځان و جهان د پوهېدو وړتيا ورکوي. پاتي شوه دا چي څوک له دې لاري مادي امتيازات ترلاسه کولای شي او څوک نه؟ هغه نه د زده کړو لازمه پایله ده او نه د زده کړو په ماهيت او مفهوم کي دومره ارزښت لري.

د ښوونځيو ټيټ کيفيت

په وار-وار مي له خلکو اورېدلې چي دا يو کال کېږي ماشومان مکتب ته لېږم، خو تر اوسه يې نه خپل نوم زده کړی او نه هم له يوه څخه تر لسو حساب کولای سي. د ښوونځيو ټيټ کيفيت، د سمو استادانو نه شتون او بې غوري هغه بل افت دی چي له ښوونځيو څخه يې د پښتنو زړه تور کړی دی او نه غواړي چي خپل ماشومان ورو لېږي. په ډېری مکاتیبو کي د ښوونکو شمېر کم وي، اداره د زده کوونکو حاضري ته چندان پاملرنه نه کوي، ښوونکي يوازي حاضري امضا کوي نور نو تدریس او شاگرد ته سبق ويل مسوليت نه گڼي.

پر دې سربېره ډېری ښوونکي له شاگردانو سره بد چلند کوي، ډېوي يې او پر مازي خبره ورته غوسه کېږي. د شاگردانو گستاخي هم له پامه نه شي غورځول کېدای. مگر دغه ستونزه په دې نه حل کېږي چي شاگردان وترتېو او يا يې وډېوو. ښوونځی د زده کړې او روزنې ځای دی. وهل-ډبول د ستونزې حل نه دی، بلکي ستونزې نوري هم ډېروي. د ادارې او ښوونکو له خوا

خشن چلند او زور-زياتي هم د شاگردانو پر روحیه، ذهني استعداد او زده کړو ته پر هڅېدو بد
تاثیر کوي.

له بده مرغه زموږ استادان د پوهنتون په کچه هم د تعلیمي او روزنيزې روان پوهنې له
اساساتو سره اشنایي نه لري. د ښوونې او روزنې په میتود نه پوهېږي همدا وجه ده چې د روزنې
په برخه کې ټولې هڅې یې صرف پر زورزياتي راڅرخي چې دا حالت هیڅ زده کوونکی زده کړې
ته نه سي هڅولای. د ځینو امتیازاتو پر سر توپیري چلند بله ستونزه ده چې زموږ د درسي
چاپیریال اغېزې خورا کمزوری کړې او په شاگردانو کې د بې ځایه رقابت مفکوره وده کوي
چې له امله یې ځیني زده کوونکي د دغه ډول توپیري چلند له کبله زده کړې پرېږدي.

د ښوونځیو د شمېر کمښت

د پښتو په هغو سیمو کې هم د ښوونځیو شمېر کم دی چې د امنیت د خرابۍ ستونزه نه لري.
همدا څو ورځې وړاندې د کندهار ولایت د معارف چارواکو خبر ورکړ چې د دې ولایت په هغو
سیمو کې ۱۳۹ ښوونځي تړلي دي چې امنیت یې بالکل د ډاډ وړ دی. یانې دغو ښوونځیو ته د
معارف وزارت تشکیل نه دی ورکړی. د کندهار په معارف کې له دغسې حالت څخه موږ د هغو
ولایتونو د معارف په اړه ښه اټکل کولای شو چې امنیت یې خراب دی، د دویمې درجې ولایت
بلل کېږي، بې سوادې پکې ډېره ده او د خپل رغرسولو لپاره ټولې لارې ورباندې تړل ښوي وي.
ډېر ځایونه د ښوونځیو شمېر دومره کم دی چې د پنځو-شپږو کالو ماشومان بل نژدې مکتب ته
ځان نه ښي رسولای، ځکه واټن زیات وي. پر دولتي ښوونځیو سربېره د خصوصي ښوونځیو
شمېر هم ډېر لږ دی، ځکه یو څو زموږ شتمن وگړي د ښوونځیو پر جوړولو پانگونه نه کوي او بل
که څوک غواړي چې په خپل لگښت ښوونځی جوړ کړي نو د حکومت له خوا د جواز ورکولو
لگښتونه او د رسمیت مراحل دومره ډېر او اوږده دي چې ترسره کول یې خورا سترې کوونکې
کار دی. دولت باید د زده کړو د ښه دودېدو په موخه د ښوونځیو لپاره د رسمیت او جواز په برخه
کې ځیني داسې اسانیتاوې رامنځته کړي چې که دولتي ښوونځي نه ښي کولای ټول زده
کوونکي جلب کړي نو پر ځای به یې خصوصي ښوونځي موجود وي چې هم به زموږ خلک
وکولای ښي په اسانۍ زده کړو ته لاس رسي پیدا کړي او هم به د محدودو خصوصي ښوونځیو
له امله د هغو پیس دومره اوچت نه وي چې یوازي د شتمنو اولادونه پکې زده کړې وکړي. بله

گهه يې داده چي گڼو کسانو ته - به کاري فرصتونه برابر شي.

پر مذهبي زده کړو ډېر ټينگار او د عصري زده کړو مخنيوی (د مدرسې - ښوونځي رقابت)

پښتانه دوديزه مذهبي ټولنه ده چي د مذهب او دين په نوم هر ډول فکر، خوځښت او بهير پکي ښه بازار درلودلای شي. زموږ په هيواد کي له عصري او ماډرن سسټم سره سمې زده کړې اوږده مخينه نه لري او د تاريخ په اوږدو کي يې په وړاندي گڼ فرهنگي، مذهبي او سياسي خنډونه راپورته شوي دي.

د زور پالنې او پرمختگ تر منع د ځينو مذهبي - فرهنگي ټکرونو له امله د ښوونځي او پوهنتون نوم هم بدنام شو. په کليو او بانډو کي داسي تبليغات پيل شول چي عصري زده کړې د بې لارې او فکري انحراف سبب گوزي. د امان الله خان، داود خان او خلقي رژيم پر مهال دغه ډول تبليغات وخت پر وخت ډېر بدل او زموږ بې سواده وگړو هم منل چي له امله يې د عصري زده کړو پر خلاف د کرکې ذهيت په يوه کلتور او مذهبي ايډيا بدل شو.

ځينو کړيو د دين له ادرسه داسي فتوا ورکړه چي بايد د عصري زده کړو مراکز بېخي له منځه ولاړ شي او پر ځای يې ديني مدرسې جوړې شي. يو خو موږ له تاريخي پلوه د زده کړو سسټم داسي جوړ کړی وو چي له لرغوني دود څخه په کار اخيستلو مو تعليم يوازي ملايي گڼله. پښتنو د خپل قبيلوي جوړښت له امله يوازي ديني زده کړې سواد باله او د نړۍ له نوي پرمختگ څخه نه وو خبر.

د ظاهر شاد واکمنۍ پر مهال چي کله هڅه وشوه د پښتنو په لرو پرتو سيمو کي ښوونځي جوړ شي نو مذهبي ملايانو يې پر ضد د حرمت فتوا صادره کړه او خلکو ته يې وويل چي په خپلو سيمو کي د ښوونځيو د جوړولو اجازه مه ورکوي! يو خو د ځينو فکري ټکرونو له امله ملايانو عصري زده کړې د دين خلاف گڼلې او بل ملايان له وخته په خپلو سيمو کي د هر څه واکدار پاتي شوي وو. يوازي دوی په خپلو سيمو کي لوستي بلل کېدل نو دوی نه غوښتل چي خپل انحصاري واک ته يې په خپله حوزه کي بل خطر هم پيدا شي.

ځکه دوی پوهېدل چي د عصري زده کړو زده کوونکي او ښوونکي د ژوند په ډېرو برخو کي

پر دوی تکړه دي، که یو ځل ډېر شول نو زموږ هغه تقدس به له منځه ولاړ شي چې دا ډېرې لسیزې یې د خلکو په منځ کې لرو. ملایان اوس هم ډېر وختونه دا گیله کوي چې د عصري زدکړو زده کوونکي د دوی هغسي قدر نه کوي لکه عام کلیوال چې یې کوي.

پر دې سربېره چې ملایان هر وخت د زده کړو او علم پر فضیلت خبرې کوي نو تاکید یې یوازې د دیني عالم او دیني علم پر فضیلت وي. کله وایي طالب ته ملایکې وزر غوړوي، کله وایي علما د انبیاوو وارثان دي او کله وایي چې یو عالم تر زرو عابدانو ښه دی. په عین حال کې ځینې وختونه ضمنا د عصري زده کړو خاوندان غندي هم. کله یې د انگریز پر لار په تلو تور نوي، کله وایي چې شکلي او فکري انحراف رامنځته کوي او کله وایي چې د عصري زده کړو له مراکزو بې حیايي خبرېږي.

د دیني او عصري زده کړو تر منځ رقابت ته همدغه ډول تبلیغاتو زمینه برابره کړې ده. که تاسو په جوماتونو، مدرسو او دغه ډول نورو محفلونو کې د ملایانو او مذهبي مخکښانو خبرو ته غوږ شئ نو وبه وینئ چې د دوی ټول ټینګار پر مذهبي زده کړو دی او داسې بریښي چې د قران کریم او نبوي سنتو له مخې یوازې د دیني علم زده کوونکي او عالم د ثواب او فضیلت څښتن دي، د انور علوم هسي کسبونه دي، ان دوی په خپلو منځونو کې ډاکټر، انجینر، ادیب او د نورو ټولنیزو او ساینسي علومو هغه کسان هم امیان گڼي چې له لیسانسه نیولې تر ماسټري او دوکتورا پورې یې زده کړې کړې وي.

څرنگه چې اکثریت پښتانه بې سواده دي، له فرهنګي پلوه شاته پاته شوي، اقتصادي حالت یې کمزوری دی، تر ډېره له نوري پرمختللي نړۍ سره زیات روابط نه لري او د رسنیو رول هم پکې ډېر ضعیف دی له همدې امله د ملا او منبر خبره ورته سخته کړه او له هره پلوه پوره ښکاري نو کله چې د دین له ادرسه او د منبر له لارې د دین استازي عصري علم غندي او تاکید یې ټول پر دیني علم وي خو د به د پښتنو په څېر خلک له عصري علم سره مینه نه لري او ټوله هڅه به یې دا وي چې په خپلو اولادونو مذهبي علوم ووايي چې هم یې دنیا سمه شي او هم یې اخرت.

همدغه علت دی چې یو پښتون د روزګان، زابل، غزني او نورو ولایتونو له لري پراته کلي خپل زوی د کوټې، کراچي او پیښور مدرسو ته لېږي چې هلته مذهبي علوم ووايي او هغه ویاړ ترلاسه کړي چې له دودیز مذهبي فکر سره سم دوی ته په قران او سنت کې ورکول شوی دی. (په

عين حال کي همدغه ذهنيت او د مذهبي علومو لپاره نورو هيوادونو په تېره پاکستان او ايران ته د افغانانو لپږل د ترهگري لپاره بڼه سرچينه هم ده)

اداري فساد

په معارف کي اداري فساد بله لويه، اساسي او د گڼو ناخوالو زېږوونکې ستونزه ده چي نه يوازي يې د پښتنو پر ښوونيز بهير بد اغېز کړي، بلکي تر ډېره د روانې ناولې جگړې غوښنه برخه جوړوي. په معارف کي فساد، درغلي او د مافيایي کړيو لاسوهنې اوس دې حد ته رسېدلي دي چي کله خلکو ته د معارف نوم ورياد کړي، سمدستي يې په ذهن کي فساد، درغلي، واسطې او د مافيایي نوم ورگري دلته معارف ياني مافيا.

په دغسي حالت کي هيڅ ممکنه نه ده چي په پښتنو کي دي د معارف د تقويې، ودې او پرمختگ لپاره کار وشي، بلکي د مفسدو چارواکو، وکيلانو، ولايتي شورا د بې ضميره غړيو او نورو دولتي چارواکو هڅه دا وي چي ولس نور هم په تياره او ناخبري کي پاته شي چي د فساد له لاري د خپلو ناولو عوايدو سرچينې خوندي وساتي او د معارف زياته بوديجه په خپلو منځونو کي سره وويشي او کمه يې يې يوازي د دې لپاره ولگوي چي د بوديچې د راتگ بهير روان وساتي.

خيالي ښوونځي، هوايي تشکيلات، د ښوونځيو د لگښتونو خوږل، د ښوونکو د معاش نه ورکول، په تدريسي، اداري او پرسونل په برخه کي د ښوونځيو د اړتياو نه پوره کول د پښتني سيمو په ښوونځيو کي بېخي عادي ستونزه ده. گڼ ښوونځي ودانۍ نه لري، زده کوونکو ته کتابونه نه رسېږي، ښوونکو ته يوازي ۵ زره افغانۍ معاش ورکوي، هغه هم په داسي حال کي چي خو مياشي ورته نه وي ورکړل شوي. اکثر وخت ښوونکي همدا سي کسان وي چي د لومړي او دويم صنف د تدریس لياقت نه لري، خو دوی يې حکه گوماري چي دغه ډول کسان په هر ډول حالت کي د معارف د چارواکو او ښوونځيو د مديرانو په وړاندي اواز نه پورته کوي او هر ډول حالت ورته د زغملو وړ وي.

د معارف ډېری چارواکي هڅه کوي په خپلو ادارو کي داسي کسان پر دندو وگوماري چي معياري وړتيا ونه لري او صرف د حکم منونکي او د هو صييب نه صيب مطلق اطاعت يې بڼه زده

رساله

وي، په چاپلوسې كې تر هر چا وړاندي وي او د هر څومره بد حالت په ليدو يې نه وجدان وينېږي او نه هم په دې خبر وي چې شاوخوا يې څه روان دي؟.

د معارف خيانت، فساد، اختلاس او د مظلوم ولس د حق خوړنې ناولی فرهنگ دومره پراخ او پېچلی دی چې که څوک په خبر شي د معارف د ټولو کار کوونکو او مسولينو پر انسانيت، اسلام او افغانيت به نه يوازي شکمن شي بلکې پر دوی به لعنت وويي او له دغسې وجدان څخه به پنا وغواړي (په دې برخه کې ډېره لږ استثنا منل کېدای شي) په پښتني سيمو کې د نا امنيو او وروسته پاتې فرهنگي حالت له امله په هره برخه کې فساد په ډېره بې غمي کېدلای شي، ځکه دلته مدني فعالان او رسنۍ له وېرې، تمې او پروژيې پر نامو پرته د خپل ولس مظلوميت او حق ترلاسه کولو نېغ ته انعکاس نه شي ورکولای.

دلته قومي مشرانو، محدود درو حانيت، مافيایي کړيو، د نشيې توکو کاروباريانو، ترهگرو، د معارف نيکتهايي اچوونکو فزيکي روڼ اندو مامورينو، وکيلانو، وزيرانو، واليانو، مدني فعالانو، درسنيو چارواکو، قلموالو او له دې څانگې سره تړلو نورو منسويينو د يوه سنجول شوي پلان له مخې د فساد په کولو خپلې گټې داسې تنظيم کړې دي چې هيڅوک يې د رسوا کولو او مخنيوي توان نه لري.

دوی هم اجرتي قاتلان لري، هم په رسنيو کې پلويان، هم په ټولنيزو شبکو کې سرسختي کنټرول مارڅارونکي، هم د واک او نفوذ په ساحه کې لوی خيټې قومي مشران، وکيلان او پر لوړو منصبونو ناست ټوپکوال چې په گډه د يو-بل گټې ساتي.

په معارف کې همدغه منظم فساد په پښتنو سيمو کې د معارف چارې له ډېرو لويو خنډونو سره مخ کړې دي. د زده کړو کيفيت يې ټيټ کړی او د ښوونځيو شمېر سخت کم دی. کله چې حالت داسې وي نو پښتانه ولي خپل اولادونه هسي د وخت ضايع کولو لپاره ښوونځيو ته ولېږي؟ ښوونکي د کوم احساس پر بنسټ له خپلو زده کوونکو سره خواري وکاري او مديران د کوم باور له مخې د ښه خدمت احساس ولري؟ د اختلاس او فساد په چاپيريال کې د ښه وجدان او ضمير خاوند هم بالاخره سترې کېږي چې يا به معارف خوشي کوي او يا به دی هم ورسره په فساد اخته کېږي او يا به په هيڅ سر نه خلاصوي صرف به خپله دنده مخته وړي.

نامني

افراطيانو ڊخپلو بريدونو، جگړو، وحشتونو، خورونو او دين و اسلام خلاف کړنو په وسيله د ژوند د نورو خانگو تر څنگ د پښتني سيمو معارف هم سخت زيانمن کړي له امله يې نورو قومونو د نامني له پلمې څخه په استفاده د معارف ډېر امکانات خپلو سيمو ته ولېږدول او پښتون مېشتې سيمې د افراطيانو د کړنو له امله په ابدې محروميت کي پاتي شوې.

طالبانو او نورو افراطيانو له دولت سره د سياسي مخالفت په پلمه ډېلو نو، سپکونو، بندونو او بنوونځيو په څېر د عام المنفعه پروژو مخه ونيوه، بنوونځي يې ونړول، بنوونکي يې وگواښل او داسي خبرپاڼې يې خپرې کړې چې که هر څوک بنوونځي ته ولاړل يا يې خپل ماشومان د صليبيانو له خوا جوړو شويو بنوونځيو ته ولېږل نو سزابه وويني. ان د زابل ولايت د سيوري په ولسوالي کي د طالبانو يوه سخت زړې قومندان ملا سليم له يوه بنوونکي څخه يوازي له دې امله غوږونه غوڅ کړل چې په يوه بنوونځي کي بنوونکی وو.

طالبانو په دغسي اعمالو له يوې خوا په پښتنو کي د سخت وحشت له امله د زده کړو روحيه ووژله او له بلې خوا يې د دولت په لور کړيو کي د پښتنو ځينو شعوري دښمنانو ته دا پلمه په لاس ورکړه چې په معارف او نورو ملي پروژو کي د دې لوی قوم حقوق په نورو و خوري او نامني د يوې کليدي پلمې په توگه و کاروي. ان داسي راپورونه شته چې په غزني او روزگان کي هزارگانو د دې لپاره له طالبانو سره د وسلو او پيسو مرسته کوله چې دوی د پښتنو په سيمو کي نامني جوړه کړي، خو هغه پروژې د هزاروو سيمې ته انتقال شي چې د امن په صورت کي به د غزني او روزگان په پښتنو سيمو کي پلي کېدې.

طالبانو د پاکستانی ملايانو او پنجابي مفتيانو په فتوا هڅه کړې چې بنوونځي او پوهنتون د فکري انحراف، ارتداد، غلامی او بي حيايي د مرکزونو په توگه معرفي کړي. د عزم په نوم د طالبانو يوې مجلې په خپله يوه گڼه کي ليکلي وو چې بنوونځي په لومړي ځل د فرعون له خوا ايجاد شو. همداراز د طالبانو يوه مشهور ملا مولوي هبه الله اخوند زاده چې يو وخت د کوټې ښار په ۱۳ کيلو ميټري کچلاک ښارگوټي کي مېشت وو، هلته يې مدرسه درلود او گڼو مذهبي طالبانو به ورباندي په اصطلاح لنگوټې تړلي، خو اوس د اختر منصور لومړي مرستيال دی. په

خپله يوه وينا کي چي د طالبانو د فراغت په مناسبت جوړه شوې وه د ښوونځي او مدرسې د پرتلې په ترڅ کي وويل: يو حاجي صاحب راته وويل: غواړم يو داسي ښوونځی جوړ کړم چي پر شرعي اصولو به برابر وي، ستا څه رايه ده؟ ده وويل ما ورغبرگه کړه چي له مدرسې څخه به ملا عمر اوزي او له ښوونځي څخه به کرزي او مشرف نوره نو ستا خوښه ده.

افراطي کړی په خپلو تبليغاتو کي تل د کلي وروسته پاته ژوند او فرهنگ د ښار له ژوند او فرهنگ سره پرتله کوي او بيا کليوالو ته داسي ذهنيت ورکوي چي که مو ښوونځی ولوست نو بيا به مو نجونې له نارينه وو سره يو ځای ناستې وي، بازار ته به راوړي او بي حيايي به ډېره شي چي په دې لړ کي بيا د کابل بيلگي ورته کتار کړي. ورته وايي هلته نجونې لوڅ مخ راوړي، له نارينه وو سره په يوه دفتر کي يو ځای کار کوي، اسلامي حجاب نه مراعاتوي او د غسي نور بې ځايه چټيات چي يوازي بې سواده او ساده کليوال پرې خطا کېدای شي.

څرنگه چي په کليو کي ملا او منبر د طالبانو او دغه ډول نورو افراطيانو لږ سپيکران دي له همدې امله تل د هغوی په اشاره او اراده د ښوونځي او پوهنتونو پر ضد تبليغات کوي، په مختلفو بهانو د ښوونځي او عصري زده کړو مخه نيسي او په وړاندي يې ځنډونه جوړوي. د نامنۍ له امله ډېر ښوونځي تړل شوي او يا داسي وي چي کله تړلي او کله پرانيستي وي. وخت پر وخت د افراطيانو له خوا د ښوونځيو اداري مديرانو، ښوونکو، زده کوونکو او نورو مامورينو ته اخطارونه ورکول کېږي چي له امله يې د هر چا زړه له زده کړو توري شي. ان په ځينو هغو سيمو کي خو يې ښوونځي مطلق بند کړي دي چي د طالبانو ولکه ډېره ده او د خلکو له پشاره هم نه ډارېږي، مگر په کومه سيمو کي چي د خلکو د پشار له امله ښوونځي پرانيستي دي، هلته بيا د معارف خدمات د افراطيانو د بې ځايه مداخلو له امله دومره ټکني دي چي هيڅکله د يوه هيواد رسمي معارف نه شي بلل کېدای.

د ښځو له زده کړو سره مذهبي - فرهنگي حساسيت

پښتانه د خپل تاريخي فرهنگ او وروسته پاته مذهبي فکر پر بنسټ په ټولنه کي د ښځو له حضور سره سخت حساسيت لري. څرنگه چي پښتنو لازم مدني پرمختگ نه دی کړی او تر اوسه هم قبيلوي فکر لري، ټولنيز جوړښت يې اوس هم عنعنوي دی او مرد سالاري پکي اوس هم شرافت، وياړ او مېړانه بلل کېږي. له همدې امله ښځو ته په ټولنيزو، سياسي، اقتصادي، پوځي

او تعلیمي ډگر کي ونډه ورکول ښه کار نه گڼل کېږي.

په پښتنو کي اوس هم د پخوانيو پېړيو تر وخت تېر وياړونه پالل کېږي، د ښځو په اړه د پښتنو تصور دا دی چې هغوی باید یو زاي د نارینه وو خدمت وکړي، ماشومان وزېږوي او ويې پالي. له دې هاخوا هیڅ حق نه لري. له همدې فرهنگ سره د مذهب توجیحات هم یو ځای شوي چې له دې سره د ښځو د سالم ژوند او په ټولنه کي د ازاد ژوند په وړاندي خنډونه نور هم پیاوړي کېږي.

پښتانه د خپل فرهنگي- مذهبي تصور پر اساس داسي فکر کوي چې که ښځه له کوره ووته نو هم به یې دنیا خرابه شي او هم اخرت. دوی فکر کوي چې ټولني ته د ښځې وروتل، زده کړه، سیاسي فعالیت، اقتصادي بوختیا او په ټولنیزو چارو کي ونډه اخیستل دا مانا چې باید موږ خپل دین تر پښتو لاندې کړو، خپل غیرت او تاریخي ویاړونه له لاسه ورکړو. د ښځو په اړه د پښتنو همدغه ناسم تصور د دې سبب شوی چې زموږ ښځې د زده کړو له ډگره بهیځي لري پاته شي او داسي کورنۍ به ډېرې کمې وي چې د ښځو زده کړو ته په پراخ نیت اجازه ورکړي.

په ښارونو کي اوس هم ډېری کورنۍ اول ښځو ته د زده کړو اجازه نه ورکوي او که وړې نجونې په ښوونځي کي داخلې هم کړي، خو ډېری کورنۍ یې تر ۱۲ کلنۍ وړاندي بیرته راگرزوي یانې یو ازی تر پنځم ټولگي پوري د زده کړو اجازه ورکوي.

کله چې ښځه نالوستې وي، نو موږ دا تمه نه شو کولای چې ماشومان دي په ښه ډول تربیه کړي، ځکه یو بې سواده شخص به څرنگه د انسان په تربیه پوه شي او څه به ورته وښيي؟ د ښځو د زده کړو مخنیوي هم ښځې له سختو ستونزو سره مخ کړي دي او هم بې زموږ د روزنې او پالنې کورنی نظام ډېر بد متاثر کړی دی.

په کار ده چې دولت، مدني بنسټونه، رسنۍ، دیني علما، قومي مشران او نور نفوذ درلودنکي گروپونه/ شخصیتونه پښتانه د ښځو زده کړې ته وهڅوي او د هغه ذهنیت پر خلاف هر اړخیزه مبارزه وکړي چې د ښځو د زده کړو په وړاندي خنډ دی. که زموږ ښځې د زده کړو پوره حق ترلاسه کړي، نو ان شاء الله ډېر ماشومان به له ډېرې ښې روحیې او سویې سره ښوونځیو ته ولاړ شي چې په دې سره به هم زموږ د ښوونځیو کیفیت ښه شي او هم به له زده کړو سره مینه زیاته

شي.

خرنگه چي زموږ د ټولني ډېري وگړي د مادي فقر ترڅنگ په معنوي او جنسي فقر هم اخته دي له همدې امله د جنس او سيکس په اړه خورا عجيب او غريب تصورات لري. دوی د مخالف جنس په وړاندي بل هيڅ فکر نه کوي، يوازي او يوازي د شهواني غريزي په نظر ورته گوري. دوی داسې انگري چي بنځه ياني جنسي متاع او د نارينه لپاره د جنسي اړتيا پر مهال د خدماتو وړاندي کوونکې له دې پرته د بنځې بله هيڅ وړتيا او فعاليت ورته د منلو نه دی. د نارينه وو ترڅنگ اوس بنځې هم داسې فکر کوي چي دوی له دې هاخوا په خپل ژوند کي د کاري ډگر بله ساحه نه لري. همدا وجه ده چي نارينه او بنځې دواړه په دې اړه چندان اندېښمن نه بنکاري چي ولي نارينه زده کړه او په ټولنه کي فعاليت کولای شي، خو بنځه يې نه شي کولای؟ ځکه دواړه په دې اند چي دغه ډول وېش طبعي او ديني دی. د بدلون هڅه يې له هره پلوه يو غلط اقدام دی، مگر که زموږ بنځې زده کړه وکړي نو په لنډه وخت کي دغه ډول ناسم افکار اصلاح کېدای شي چي هم به د بنځو لپاره گټور وي او هم زموږ د تعليمي سسټم لپاره، ځکه او سمهال زموږ د ټولني يوه لويه برخه بهې سواده او نالوستې پاتي ده.

بي وزلي او ډېر اولادونه

په پښتنو کي بهې وزلي يوه بله لويه ستونزه ده چي د ډېرو کسانو د زده کړو مخه يې نيولې ده. پښتانه د اقتصاد په ډگر کي وروسته پاتي دي، نو له همدې امله نه شي کولای چي په خپلو اولادونو زده کړې وکړي. د دې ترڅنگ د اولادونو ډېر بڼت بل هغه سرخوږی دی چي د تعليم په ډگر کي د پښتنو د وروسته پاتي والي لامل گزي. ځکه کله چي د يوې کورنۍ نفوس ډېر او عوايد يې کم وي نو هغه کورنۍ نه شي کولای د ځان لپاره د ژوند اړين وسايل او توکي برابر کړي. ياني دومره عوايد نه لري چي د ژوند تر لومړنيو اړتياوو يې ډېر وي او بيا په هغود اولادونو لپاره د زده کړو اسانتياوې برابرې کړي. که په کومه سيمه کي دولتي ښوونځي وي نو بيا هم پښتانه ځکه نه شي ورتلای چي ډېری کورنۍ اړې دي د خپل خوراک، څښاک او نورو اساسي اړتياوو لپاره په ماشومانو کار وکړي. پښتانه د خپلې بهې سوادۍ او ناسم مذهبي فکر له امله دې ته نه دي چمتو يا نه پوهېږي چي بايد د خپل ځان او اولادونو د ښه ژوند لپاره د ماشومانو زوکړه کنټرول کړي. که پښتنو د خپل مالي توان په اندازه ماشومان زېږولای ياني

دومره اولادونه يې درلودای چې په ښوونه او روزنه پسي يې رسېدای شوای نو بيا به له مالي پلوه هيڅ کورنۍ په دې ستونزه نه وه اخته چې خپلو اولادونو ته دومره مصارف نه شي برابرولای چې د هغوی د زده کړو لگښت پوره کړي.

زموږ خلک يوازي سرونه ډېروي خو دې ته يې نه گوري چې د سرونو تر ډېرولو د مغزونو روزل اړين دي. که زموږ عوايد کم او مصارف موزيات وي نو د نورو گڼو ټولنيزو، رواني او مالي ناخوالو تر څنګ يوه لويه ستونزه دارامنځ ته کېږي چې نه شو کولای خپل ماشومان په سم ډول وروزو او دوی ته د روزنې لپاره لازم امکانات برابر کړو. دا اوس هم په گڼو ښارونو او کليوالو سيمو کې ځيني ځايونه د دولت له لوري ماشومانو ته د وړيا زده کړو امکانات برابر شوي خو پښتانه ځکه ماشومان نه ورلېږي چې بيا د روزي گټلو لپاره بل څوک نه لري، يانې د اقتصادي ستونزو له امله اړ دي چې ماشومان له زده کړو راوگرزوي او د يوې گولې ډوډۍ پيدا کولو لپاره په ماشومانو کار وکړي.

گن داسې کسان پېژنم چې له زده کړو سره ښه مينه لري، خو د مالي ستونزو له امله نه شي کولای لېسه او پوهنتون ووايي ځکه د کار او زده کړو يو ځای مخته وړل يا سخت وي او يا بېخي امکان نه لري. ډېری پښتانه ځوانان او د کم عمر کسان اړ کېږي چې د خپلو مالي اړتياوو پوره کولو لپاره ايران، پاکستان، منځني ختيځ او نورو بهرنيو هيوادونو ته سفر وکړي چې ځيني وختونه يې د سر په بيه تمامېږي. د پښتنو په سيمو کې له مذهبي زده کړو سره د ډېرې لېوالتيا يو علت يې وزلي هم ده، ځکه مذهبي زده کړې ډېر وخت مفتې وي او هيڅ ډول لگښتونه نه لري.

پر دې سربېره که کوم څوک د ډېرو ستونزو له تېرولو سره - سره بيا هم لېسه وايي او پوهنتون ته ځي نو ځيني وختونه مجبورېږي چې پوهنتون په نيمايي کې خوشي کړي او که يې پای ته ورسوي نو هم يې په داسې کيفيت لولي چې د ذهني تمرکز نه درلود له امله يې سويه ډېره ټيټه وي. که دغه ډول کسانو په خپل ژوند کې لږ مالي داډ درلودای نو ډېره شونې وه چې زده کړو سويه به يې ښه وای او د ټولني لپاره به له پوهنتون څخه راوتلی بې سواده نه بلل کېدای.

د همدې بې وزلي له امله پښتانه مجبور دي چې خپلې لوڼې په ډېر کم عمر کې وپلوري او له نجونو څخه د اخیستلو او رانيولو کار واخلې چې له همدې امله ښځو ته د پوره انسان مقام نه ورکول کېږي. په ټولنه کې د ښځې مقام يوازي د خدمت کوونکي دی چې يو يې خرڅوي او بل

بې رانیسي. همدا وجه ده چې پښتانه د ښځو تعلیم چندان مهم نه گڼي، ځکه ذهنیت یې داسي دی چې هسي به یې هم پلورم او بل کور ته به یې و دوام نو ما ته یې څه گټه رسېږي؟ دلته هر څوک ښځه د خرید و فروش متاع گڼي او د زده کړو غم یې ورسره نه شته. د ډېرو اولادونو او مالي فقر له کبله پښتانه هم خپله مالي اړتیا په ښځو پوره کوي او هم جنسي اشتها.

د زده کړو په ارزښت نه پوهېدل

سره له دې چې په نوره نړۍ کې د زده کړو د ارزښت او گټورتیا په اړه تبلیغ ته هیڅ اړتیا نه شته، مگر پښتانه لاهم دې ته شدید اړتیا لري چې د زده کړو او پوهې ارزښت ورته بیان شي او په دې اړه پراخ تبلیغات وشي. پښتانه اوس هم یوازې د یوې گولې ډوډۍ گټل ستر غنیمت گڼي او وایي چې په کار ده مور د هقاني، نجاري، خیاطي او داسې نور کسبونو زده کړو. د دې لپاره نو د ښوونځي او پوهنتون لوستلو ته څه اړتیا ده؟ یوه گوله ډوډۍ خو په پیل او کره هم پیدا کېږي. ولي خپل زمان داسې مرکزونو ته واستوو چې هلته یې عقیده خرابېږي، د خپل پلار او نیکه دود پرېږدي او د پردو پر لار ځي؟ په کلیو او ښارونو کې داسې کورنۍ بڅي ډېرې دي چې اولادونه به یې په کوڅو کې هسي بې کاره گزړي او هیڅ بوختیا به نه لري، خود کورنۍ مشران یې د زده کړو په کیسه کې نه دي. زموږ ډېری خلکو ته اوس هم سواد او زده کړه داسې ښکاري لکه څوک چې اوبازي، غېږ نیونه او داسې نورې لوبې زده کوي چې د ژوند له اساسي اړتیاوو څخه نه دي خو که چا زده کړه بد کار یې نه دی کړی، ان د ځینو تبلیغاتو له امله خو اوس هم سارایي پښتانه ښوونځي ته په ښه سترگه نه گوري. په یو نه یو ډول ورته د بې لارۍ ځایونه ښکاري، مگر څوک چې د دغه ډول تبلیغاتو تر اغېز لاندې نه دي، هغوی د ماشومانو ښوونځی د ماشومانو لپاره د روزنې او تربیې مرکز نه گڼي بلکې ښوونځي داسې گڼي چې هلته په لېږلو به د یو څه وخت لپاره د ماشومانو له شوخي او شور ماشور څخه بېغمه وي.

د دغسې ذهنیت د ښه درک لپاره به د ښوونځیو او زده کړو په اړه د پښتنو عمومي دریځ ته پام وکړو. کله چې په کومه سیمه کې د ترهگرو او نورو غیر مسؤلو وسله والو له لوري ښوونځي سوځول کېږي نو پښتانه یې په وړاندې چندانې خواشینوونکې غیر گون ځکه نه څرگندوي چې دوی ته له لویه سره د زده کړو مرکزونو ارزښت نه لري شتون او نه شتون یې ورته بې توپیره دی. پښتنو هیڅکله د ښوونځیو او زده کړو د مرکزونو د جوړولو، رغولو، ساتلو او زیاتولو لپاره

لاريون ونه کړ، پر خپلو مشرانو يې په دې اړه پشارانه ووست او په خپلو امکاناتو يې بنوونځي جوړ نه کړل.

د پښتنو قومي او سياسي مشرانو هيڅکله د بنوونځيو د ډېرولو، پراخولو، تجهيزولو او جوړولو لپاره کمپاينونه ونه کړل. د خپل نفوذ په ساحه کې يې خلک ورته ونه هڅول او د خپل سياست او خدمت تگلاره يې داسې جوړه نه کړه چې زه به بنوونځي جوړوم، خلک به زده کړو ته تشويقوم او څوک چې له علم او پوهې سره دښمني کوي، د معارف امکانات د ځان په گټه کاروي او اختلاس کوي له هغوی سره به د سخت چلند لار خپلوم دا ځکه چې دغه ډول ژمنې او وعدي په پښتنو کې چندان ښه هرکلی نه لري.

زموږ هغه وگړي هم د خپلو اولادونو زده کړو ته پوره پاملرنه نه کوي چې ژوند يې ښه دی او له مالي پلوه پر خپل ځان بسيا دي. په پښتنو کې به داسې گڼې کورنۍ پيدا کړې چې اقتصادي وضعيت به يې فوق العاده ښه وي، خو په يو درزن او لادونو او خپلوانو کې به يې دوولسم پاس هم نه وي. په پښتنو کې داسې کسان ډېر کم پيدا کېږي چې د يوه بي وزلي زده کوونکي د زده کړو لگښت پر خپله غاړه واخلي، مگر داسې کسانو شمېر لږ نه دی چې خپله شتمني د قبرونو او مزارونو پر جوړولو لگوي، له اړتيا پرته مساجد جوړوي، هر کال حج او عمرې ته ځي او يا نور لېږي. په داسې حال کې چې د پوهې او علم په لار کې هڅې تر بل هر خيريې کار ډېر لوی او دايمي اجر لري، مگر زموږ خلک د علم او معارف پر خدمت د شتمني لگول ضياع گڼي او دې ته چمتو نه دي چې د علم او معارف په دودولو کې مالي او ځاني هڅې وکړي.

علم او د مالوماتو منابع

علم د انسان ژوند دی. پردې نړۍ یوازې د علم واکمني ده. له چا سره چې علم وي هغوی د نړۍ قیادت په لاس کې لري. په مذهبي کتابونو کې ویل شوي چې ملایکو انسان ته سجده وکړه. د دې اطاعت راز همداو چې انسان د علم او پوهې په ډگر کې خپله وړتیا ثابته کړه. د ادم په وړاندې د ملایکو سجده په ساده مانا سر تیتول نه وو بلکې مطلب یې دا دی چې ادم د ملایکو په وړاندې د خپلې پوهې عملي ثبوت وړاندې کړ چې همدا یې پردې نړۍ د پرمختګ او سیادت راز شو.

بشري نړۍ د علم په مټ ودانې ده. انساني تمدن یوازې د علم په وسیله پرمختګ کوي، د اړتیا او بوختیا ټول وسایل د علم له لارې موندل کېدای شي. غور، فکر او تدبیر هغه اساسات دي چې د علم لپاره یې شتون اړین دی. د محسوساتو په عالم کې چې موږ د هر حس په وسیله څه احساسوو همدا زموږ د علم یوه برخه ده، خود محسوساتو او تجربو ارزونه بالاخره د معقولاتو پر او ته په ننوتو کلي او عمومي قواعدو ته لار پرانیزي. لنډه دا چې علم د انسانیت د هر څه ملاک او د انساني ژوند د بقا راز دی.

هر سړی د خپل ژوند په اوږدو کې له ماشومتوبه او بیا تر مرګه د ژوند په بېلابېلو پړاوونو کې څه ناڅه پوهه تر لاسه کوي او مالومات راغونډوي. زموږ د مالوماتو سرچینې پر لاندې څو برخو ویشلای شو:

(۱) کورنۍ

ماشوم چې کله وزېږي او ذهني وده یې پیل شي تر ټولو لومړی له خپلې کورنۍ په تېره د مور له غېږې زده کړه پیلوي. ساده ذهن ته یې له همدې لارې الفاظ رسېږي، په خپلو سترګو بېلابېل شيان ویني، مختلف رڼونه اوري او د وخت په تېرېدو ژبه زده کوي څه چې یې د مور په غېږ او د خپل کور په چاپیریال کې اورېدلي وي له هغو سره اشنا کېږي او د لفظونو تر څنګ یې په خارجي مصداق یا واقعي وجود هم پوهېږي.

رسالت

د انسان په ژوند کې همدا د زده کړې تر ټولو لومړنۍ ښوونځی دی. موږ همدلته بېلابېل مالومات ترلاسه کوو چې د ژوند له هماغه پیله زموږ په ذهن کې ځای نیسي او بالاخره ورسره دومره روږدېږو چې که د عمر په نورو برخو کې د مالوماتو د تحلیل او ارزونې له میتودونو او رودو سره اشنا نه شو نو ډېره شونې ده چې همدا مالومات زموږ لپاره تر ټولو باوري وي او هېڅکله یې نقد ته چمتو نه شو.

که ماشومان د عمر په دې پړاو کې سم وروزل شي نور اتلونکي ژوند به یې ډېر ډاډمن وي. له همدې ځایه چې دوی ته کوم مالومات ورکول کېږي او یا یې دی د کورنۍ په چاپیریال کې په طبعي ډول د حواسو له لارې ترلاسه کوي د ژوند په راتلونکي کې د بنسټ حیثیت لري. په کومو ټولنو کې چې له کوره بهر د روزنې او زده کړې معیاري سیستم موجود وي هلته د کورنۍ په غېږ کې ترلاسه شوي خام مالومات د انسانانو راتلونکي ژوند ته گواښ نه شي پېښولای مگر د افغانستان په څېر یو بهې سواده او وروسته پاتې ټولنه کې د کورنۍ د غېږې لومړني ناسم او نیمگړي مالومات د هر ماشوم د راتلونکي ژوند په وړاندې گواښ دی ځکه د ماشوم په روزنه د نه پوهېدو او په کورنیو کې د کره مالوماتو د نه وجود له امله هر ډول بې باوره او ناکره مالومات د ماشوم ذهن ته لار کوي، د ټولني شته خرافات، توهمات او له علم و منطقه لرې افکار او مسایل یې په ذهن کې ځای نیسي چې د عمر په نورو پړاوونو کې یې سمون ځکه سخت دی چې زموږ ټولنه د روزنې او زده کړې داسې معیاري سیستم نه لري چې وکولای شي د خپلو وگړو په ذهني بدلون کې رغنده رول ولوبوي.

زموږ په ټولنه کې د شته ستونزو یو ستر عامل همدا دی چې موږ له یوې خوا د سم پوهاوي نه درلودو له امله په کورنۍ کې ماشومان په ناسم ډول روزو، ذهن ته یې غلط مالومات پیچکاري کوو او له بلې خوا موږ د ښوونې او روزنې نظام دومره کمزوری دی چې نه شي کولای د خپلو وگړو په معیاري روزنه او ذهني وده کې اړین رول ولوبوي.

د هر انسان لومړنۍ شخصیت د خپل کور په چاپیریال کې رامنځ ته کېږي. د ده ذهن ته لومړی هغه مالومات لار کوي چې د کورنۍ بېلابېل غړي یې ورکوي. که د خپل کور په چاپیریال کې د ماشوم پر شخصیت جوړونه سم او معیاري کار وشي نو د راتلونکي ژوند په اوږدو کې به د ځان او نورو لپاره په هره مانا یو مفید شخصیت وي، خو که یې ذهن ته د کور د غړیو له خوا ناسم

رسالت

مالومات ولېرډول شي، د خپل کور په چاپيريال کې غلطې کړنې وويني، د متشدد چلند ليدونکي واوسي، د برخورد په زده کړه کې ورسره ترټونکي سلوک ترسره شي او د هغه د نازک ذهنيت سالمې جوړونې ته اړينه او اصولي پاملرنه ونه شي، نو بيا به د خپل لويست پر مهال په ځواني او لوی عمر کې د خبرو او عمل په وسيله د ژوند د همدې دورې ممثل وي. ښه کورنۍ او د هغې ښه چاپيريال د ماشوم لپاره د ښه ژوند او ښې راتلونکې ضمانت دی. نو بايد هڅه وشي چې هم ماشوم ته د ده له ذهني او فزيکي جوړښت سره سم معياري مالومات ورکړل شي او هم يې سالمې رواني او فزيکي روزنې ته پام وشي.

(۲) جومات

په اسلامي ټولنه کې د علم تر لاسه کولو يوه بله ډېره مهمه منبع جومات او منبر دی. دلته وړاندي کېدونکي هر ډول مالومات له يوې خوا ديني تقدس لري، له بلې خوا د هغه چاله خولې وړاندي کېږي چې د دين رهبر مقام ورکول شوی دی. د جومات هر خبره د خلکو پر ذهن او روان دومره ژور تاثيرات لري چې ټول ژوند يې رانغاړي.

له بده مرغه په افغاني ټولنه کې جومات او منبر هغه چا اشغال کړي چې په سلو کې ۹۹ يې د دې مهم او خورا حساس مسؤليت د پر مخ بولو وړ نه دي. زموږ ملا امامان، و عظم کونکي او خطيبان له يوې خوا د دين او دنيا تر منځ د اړيکو سمه کړنه نه پېژني او له بلې خوا يې د دين د اساسي تصور، کره سرچينو، رواياتو، فقهې، اجتهاد او درايت په اړه درک ډېر ښه نه رسېږي. د دوی په ديني تعبير کې دنيا ځای نه لري، زده کړه يې ارزښته ده، اقتصادي پرمختيا د نورو کار دی، ښځه پنځمه درجه موجود دی، له ښځه نيولې تر مخه هر څه يې ستر دي، په ټولنيزو چارو کې ونډه نه شي اخيستلای، د خپل ملگري د انتخاب حق نه لري، په بدو کې ورکول کېږي، بلوغ ته تر رسېدو وړاندي يې په نکاح ورکوي او ان و دوي يې، په يوه - بله بدلېږي، د ميراث حق نه لري، زده کړه خويې کفر دی، د هغې په وړاندي هر ډول تاوتریخوالي د سرپرستانو او مېرېد کورنۍ حق دی او دا ډول نورې په لسگونو ديني، طبي، مالي، ټولنيز، فردي، تعليمي، سياسي او نظامي ناخوالي دي چې په جومات کې د ناسم مدیریت او ناسم ديني درک له امله زموږ ټولنه ورسره لاس او گړېوان ده.

رسالت

ما په خپله يوه مقاله کې د افغاني ملايانو په اړه ليکلي وو:

د دين په برخه کې خو له يوې خوا سم مسلکي او د وخت له غوښتنې سره سم پوهان نه لرو او له بلې خوا چې کوم کسان څه ناڅه پوهېږي هغوی هم خپل مسؤوليت ته شا اړولې ده. زموږ په ټولنه کې د دين استازيتوب دوديز ملايان کوي چې ډېری يې ان د شپږم صنف د يوه شاگرد سويه نه لري، د لوست کچه يې يوازي تر څو محدودو او تر وخت تېرو کتابونو پورې محدوده وي، په خپله ژبه له ليکنې سره دومره نا اشنا وي لکه دی چې بېخي د دې ملت وگړی نه وي. په منبر او محراب کې مقتديانو ته د دين په نوم ډېری وړاندي کېدونکي مالومات خورا کمزوري، جعلی، بې بنسټه او هغه خرافاتي کيسې وي چې تر ډېره يې سپين سرې د ژمي پر مهال خپلو ورو ماشومانو ته بيانوي او يا يې بې کاره کليوال د ژمي په موسم کې لمر څپکي ته کوي.

د دوی د مطالعې ساحه هيڅکله له درة الناصحين، ارشاد الواعظين او داسې نورو کمزورو کتابونو د دين کره او د اوسني وخت معياري کتابونو ته وانه ونسته. دوی د تخنيکي دور له وسايلو سره سخت نا اشنا دي چې له همدې امله يې د حرمت په ټاپه هم نازوي. د دين او دنيا د مالوماتو کچه يې نن د نوري نړۍ د ماشوم له سويې هم کښته ده. د خپل کور، کلي، ولس، هيواد او ملت غوښتنې نه پېژني، د اوسنۍ نړۍ په تقاضاوو نه دی خبر او لاهم په دې اند دی چې ځمکه د غوايي پر بنکر ولاړه ده او پر ټوله دنيا يولو مار تاو سوی دی، خپله لکۍ يې په خوله کې نېولې ده او چې کله يو ملا مېرسي نو يو بند نوره يې هم راتينگه کړي.

زموږ د ملايانو همدې ټيټې سويې دې ملت او هيواد ته دومره زيان رسولي چې په تاريخ کې بل هيڅ شي ورته نه دی رسولی. زموږ د هيواد هره سياسي، ټولنيزه، فکري، تعليمي، اقتصادي، طبي او پوځي ستونزه د دين په نوم له ناسمو فتواوو او بيانونو را ولاړېږي. خو څرنگه چې افغاني ټولنه پر مذهب کلکه ولاړه ده او هيڅکله به ترې وانه وږي نو د هغوی د سمون يوازينۍ طريقه همدا ده چې د دوی ديني فکر اصلاح شي، د خرافاتو او بې بنسټه حکاياتو پر ځای د دين اصلي څېره وروپېژندل شي، د دين د احکامو په رڼا کې د بشر دوستۍ، هيواد رغونې، سولې، مينې او پرمختگ لور ته سوق شي.

د دين او شريعت توپير ورته په گوته شي، د جهاد او امت په نوم له غولول کېدونکو دسيسو خبر شي او په ټوله کې ورته وويل شي چې د دين هدف د انسانانو تر منځ د دښمنۍ د تخمونو

کرل نه بلکي د بشریت اونورو ارزښتونو پر بنسټ د سولې په فضا کي د مینې او ورورولۍ ژوند دی.

د مسجد ملا په پنځه وخته لمانځه، جومه او اخترونو کي هره ورځ له خلگو سره په اړیکه کي دی، هغوی ورته په درنه سترگه گوري او د خپلو ویناوو او خطبو له لاري د هر مسلمان پر ذهن ژور اغېز کوي. که دولت غواړي چي د ټولني عامه فکر او ذهنیت ورغوي نو د نورو لومړيتوبونو تر څنگ دي د خپل وس په اندازه مسجدونو ته د وعظ او خطبې لپاره هغه څوک ولېږي چي هم کره ديني درک ولري او هم د نورو فکري تمايلاتو پر ځای خپل هیواد، ملت، اساسي قانون او نظام ته ژمن وي. کنه موږ تل له همدې لاري مارانو وهلي یو او همداسي به مو چيچي. د مسجدونو، مدرسو او هر ډول ديني مراکزو کنټرول یو جدي اړتیا ده، که دې ته سمه پاملرنه ونه شوه نو د دين تر سپېڅلي نوم لاندې به بیا هم د پرديو د دسيسو بنکار یو.

۳) کلی یا د اوسیدو سیمه

کله چي یو انسان د شعور لومړنۍ دورې ته ورسېږي نو د کور له محدود چاپیریال څخه ور هاخوا د کلي او یا اوسېدو سیمې چاپیریال ته ور وزي، هلته له بېلابېلو کسانو سره اړیکي ټینګوي، خبرې ورسره کوي، د هغوی نظریات اوري، د دوی له خوا د ژوند د مختلفو برخو، تېرې زمانې د پېښو، روانو چارو، ټولنیزو معاملاتو او د یوې کلي مقولې په توګه د دين او دنیا په اړه ترې ډېر څه اوري.

له همدې ځایه د ده په ذهن کي پخوانۍ جوړه نقشه نوي بعدونه پیدا کوي، مخکيني مالومات یې اضافه کېږي، په نویو اړخونو یې خبرېږي او ډېرې ناول شوي او یا نا اورېدل شوي خبرې اوري.

د خپل کلي او ژوند کولو د سیمې چاپیریال د انساني مالوماتو یوه بله منبع ده چي د هر وګړي پر ذهني او رواني شخصیت اغیز کوي، د هغه افکار جوړوي، د ده ذهني نړۍ ته د ژوند د هرې برخې په اړه کره او نا کره نظریات لېږدوي او په مجموع کي همدغه محیط دی چي د کورنۍ تر چاپیریال وروسته د هر ډول فکر او عقیدې په رامنځ ته کولو کي د انسان پر باطني دریځ او ظاهري سلوک خپل ژور تاثیر کوي.

تر کور دباندي د خپلې اوسېدو له سيمې، کلي او محلي څخه د مالوماتو اخیستنه د هر وگړي حياتي اړتيا ده، که دی غواړي او کنه مجبور دی چې له دې طريقه پر ورته وړاندي کيدونکو مالوماتو تکیه وکړي، ځکه د هر ډول ټولنيزو چارو دارومدار، د اړیکو ساتنه، خپل منځي اړیکې، ديني او دنيوي چارې، انساني اړتياوې او د ژوند کولو ټول شرايط ورسره تړلي دي. مگر غوره ټولنه هغه ده چې د انسان جوړونې دا مرحله يې هم پر معياري او فني اصولو ولاړه وي. په وروسته پاتو ټولنو کې د عامه مالوماتو دا منبع د ښه شخصيت پر ځای يو بند فکره، متعصب، له حقايقو ناخبر او د اخلاقي و انساني ارزښتونو ضد انسان زېږوي، ځکه د ټولني عامه شعور ډېر ټيټ وي، د عامو وگړو د پوهې کچه تر دوی ويلو او تا ويلو هاخوا نه اوږي، بې سوادې عامه وي، د هر څه په اړه يوازې پر اسطورو باور کېږي، د پخوانيو ژوند د يوه غوره ژوند لپاره د نمونې په توگه وړاندي کېږي، د پرمختگ پر ځای له شاتگ او پخوانيو وختو ته پر ستنېدو ټينگار کېږي، په ډېرو ټولنيزو او ديني چارو کې تر ماهيت شکل مهم وي او د ذهني و فزيکي روزنې چارې د نه نظم تر څنګ پر تعصب، قوميت پالنې، بې ځايه وياړ، تېر ايستونکې چالاکۍ او دا ډول نورو غير اخلاقي بنسټونو تکیه کوي. د کلي او محلي اوسېدونکي يو-بل ته د علم، قلم او پرمختگ پر ځای د تورې، دښمنيو، جگړو، قومي شخړو، د تېر تاريخ د مشرانو له خوا د شويو تېريو او وژنو، د خپلې کورنۍ د فضيلت، ځانگړې طبقې د ارزښتونو، ملي نواميسو پر ځای د خپل کور، کلي او قوم د تعصب زېږونکو افسانو او زور واکۍ کيسې کوي.

مگر د دې برعکس د پرمخ تللو او علمي ټولنو دا مالوماتي منابع علم خوښوونکي انسانان روزي، هغوی انسان شموله اخلاقي ارزښتونو ته هڅوي، د دښمنيو پر ځای ورته د سخاوت، مينې، انسان دوستۍ، دنيا جوړونې، وفا، ملي فکر، هيواد دوستۍ، ملت پالنې، پرمختگ او حقيقت خوښونې روحیه ورکوي، هلته د ښه شخصيت معيار له يوه قوم، کلي، قبيلې، ډلې او ځانگړې فکر سره تړاو نه بلکې د منل شويو اخلاقي ارزښتونو ساتنه، علمي سويه، ملي تگلاره او فکر، هيواد او ملت ته خدمت، د ستونزو په وړاندي رښتنې او جدي مبارزه، د خپل هيواد او انساني ټولني له هر وگړي سره مينه او پر حقيقت خوښونه ولاړ دريغ وي.

جوته ده چې دا مهال د افغاني ټولني د کور او کلي چاپيريال په خپل غېږ کې پالل کېدونکو

رسالته

وگړو ته سم مالومات او سم فکر نه شي لېږدولای، ځکه زموږ ډېر وگړي بې سواده دي، گڼ وگړي مو د ښارونو پر ځای په کلیو کې او سپري، ډېري ښارونه مو هم په فکري او هم فرهنگي لحاظ له کلیو سره توپیر نه لري، قبایلي ذهنیت حاکم دی، په مذهبي و قومي تعصب اخته یو، اوږدو جگړو د روزنې او کره مالوماتو چمتو کولو هر ډول ملي او د باور وړ وړاندې کوونکي بنسټونه له منځه وړي او د جگړې اور له بهره داسې ایډیالوژي راوړده کړي چې نن افغانان د خپل هیواد او ملت لپاره یوازې د مرگ خوب ویني، د دې نړۍ او هغې نړۍ نیمکرغي دا گڼي چې وژنه وکړي، ملي بنسټونه ونړوي، شخړې رامنځ ته کړي، د نورو په لمسونه د دین د حکم تر خواږه نوم لاندې هر هغه څوک ووژني چې د ناخوالو پر ضد درېږي او دې وژونکي ویروس دومره سرایت کړی چې پر ټولنه موله وژنې او تخریب سره د جنون تر حده د مینې هیسنونکی کیفیت خپور دی.

کله چې یوه ټولنه د بې سوادۍ تر څنگ د تعصب په چاپیریال کې د عقیدې په نوم د خدایي نماینده گانو تر نفوذ لاندې له مقدسې روحاني او فزیکي رهبرۍ سره مخ شي نو هلته بې عدالتۍ، زور زیاتۍ او د ستونزو، ناخوالو، ټولنیزو او ملي نادودو پر ضد بې تفاوتې وده کوي، هر ډول اخلاقي بنسټونه نېږي، دین په یوه تلکه بدلېږي او په داسې حالت کې رالوی شوي وگړي د ټولنیز انتحار په دې دوره کې خپل شوي او د دین په نوم ناسم روزل شوي روح ته د تشدد، زور پالنې، جبري نظریاتو، پر هر څه د حرمت تاوونکې کرښې، له هر ډول تجدید او نویتوب سره په مخالفت او د خپل هر مخالف په وړاندې د قتل په غبرگون ښوولو سره ډاډ ورکوي.

د روحاني جواز په سپېڅلې فتوا کې نغښتل شوی ټولنیز جبر، منافقت، خیانت، کرکې او منفي ذهنیت ته لار هواروي، تر دې حالت لاندې لوی شوي وگړي د خپل کلي او ژوند وژواک په چاپیرال کې اور بدل سوي خبرې نه بدلیدونکي حقیقت گڼي او ده چې هلته کوم مالومات تر لاسه کړي له څه شنې، تحلیل او منطقي جاج پرته ورته د لمر په څېر ثابت حقایق ښکاري.

لنډه دا چې زموږ د عامه مالوماتو دا سرچینه نه سم افراد روزلای شي او نه د ټولنیز حالت په بدلون کې مثبت رول لري، له همدې امله باید موږ له دې لارې تر لاسه کړي ټول مالومات یو ځل بیا له سره وارزوو او کره وناکره یې سره بېل کړو.

۴) ملگري او د ناستې - پاستې وگړي

انساني ذهن ته د مالوماتو رسېدو يوه بله مهمه منبع د ناستې - پاستې وگړي، د مجلس ياران، نژدې ملگري او هغه کسان دي چې سرې ورسره په عمومي غونډه وکي مخ کېږي. که څه هم د عمومي چاپيريال او يا او سپډو د سيمې په مقوله کي يې هم داخل بللای شو، خو ځانگړې يادونې ته يې له دې امله اړتيا ده چې دوی پر شخصيت جوړونه ځانگړې اغيز لري او هر سرې د هغوی په وسيله ترلاسه کوونکو مالوماتو ته خاص ارزښت ورکوي. په تېره د هغو کسانو خبرې، نظريات او مالومات چې يو چا ته نژدې ملگري بنسټي او تر ځان يې خبردار او پوه هم گڼي.

له دا ډول کسانو سره منطقي تعامل هغه مهال لاهم حساس پړاو ته رسېږي چې د ناستې - پاستې کسان يو ډول لوړ حيثيت ولري. مثلاً: د دوديزې ټولنې مشران، ديني روحانيون، لوستي کسان، استادان او داسي نور د نفوذ خاوندان وي. زموږ ذهنونه د هغوی خبرې له څه تحليل پرته مني او هر ډول وينا يې رښتني گڼي. د ناستې - پاستې کسان که له يوې خوا زموږ پر سلوکي چلند اغيز کوي له بلې خوا د هغوی په وسيله راته وړاندي کيدونکي مالومات په دې وجه کره گڼو چې له دوی څخه د ناستو مالوماتو د بيان تمه نه لرو.

په وروسته پاتو ټولنو کي له همدې طريقې ترلاسه کېدونکي مالومات د هر سرې علمي او عملي دريځ ټاکي. په دې مانا چې زموږ د ټولنې اکثر وگړي د نورو مالوماتي منابعو تر څنگ د ناستې - پاستې او شناخت له کړيو هم په علمي او عملي ډگر کي ډېر داسي مواد ترلاسه کوي چې دويم ځل تحليل او بيا ارزونې ته يې اړتيا نه وي. حال دا چې له دې لارې ترلاسه کېدونکي مالومات تل کره نه وي بلکي د خامو موادو په څېر تصفيې او چاڼ ته اړتيا لري. مگر څرنگه چې په موږ کي د تحليل او منطقي غور ماده د بېلابېلو علتونو پر بنسټ شتون نه لري، له همدې کبله له خپلو هر ډول اړوندو کسانو ترلاسه کېدونکي مالومات کره گڼو او ډېر لږ داسي پېښې چې پر هغو شکمن شو او يا يې د نقد اړتيا احساس کړو.

څرنگه چې زموږ په ټولنه کي وزگار تيا هم زيات ده له همدې کبله گڼ وگړي خپل وخت پر مجلسونو تېروي، په تېره بيا په کليوالو سيمو کي خو د ژمې پر مهال ټول وخت د شپې او ورځې

گڼ کسان هم په مسجد او هم په کوټو يا حجرو کي په خبرو، ټوکو-ټکالو او بانډارونو اخته وي. دوی د خبرو اترو پر مهال له يو-بل سره داسي مالومات تبادله کوي چي ډېری يې بې بنسټه وي، خو دوی ته کره بنکاري. له همدې ځايه اکثر وخت خپل فکري مسير ټاکي، ټولنيز دريغ خپلوي او ټولو خلگو ته په هغو عينکو کي گوري چي همدلته يې پر سترگو کړې دي.

د کليو، جهالت، وروسته پاتيوالي، محروميت، ديني، ټولنيز او کولتوري محدوديت او لنډ ديد گډ ذهنيته له همدې ځايه سرچينه اخلي او په خپل فرهنگي رنگ کي داسي رنگېږي چي د علم، پرمختگ او متمدن ژوند په وړاندي د جدي خنډ او گواښ بڼه خپلوي. تنگ نظري، نه زغم، له ماډرنتوب سره د بنسټي، د نورو قومونو او ملتونو په وړاندي د بدبيني او د عصر له غوښتنو سره د ځان نه عيارولو مرتجع افکار د بې سواده ټولني د وگړو تر منځ له ناستي-پاستي سره نور هم ټينگېږي او دوی د خپلې ټولني لپاره دا هر ډول وژونکي عناصر د فطرت او مسلط کولتوري او مذهبي فکر غوښتنه گڼي.

د ناستي-پاستي پر مهال د يوې ټولني وگړي خپل هغه مالومات له يو-بل سره شريکوي او په گډه يې شاربي چي هر سړي له نورو بېلابېلو سرچينو تر لاسه کړي دي. څرنگه چي د هغوی وړاندي کړي مالومات په دې شريک مجلس کي په يو نه يو ډول د تحليل او يا په اصطلاح د بيا کتنې تر پروسې تېرېږي له همدې کبله د پخوا په پرتله نور اعتبار پيدا کوي او اړوند کسان فکر کوي چي دې مالوماتو د تاييد لپاره د نورو هوکړه او موافقه هم تر لاسه کړې ده. کله چي د افغاني ټولني په څېر په يوه وروسته پاتې ټولنه کي هر سړي خپل مالومات او افکار سل په سل کي کره گڼي له همدې امله که کوم خبر کس د معيار او صولو په رڼا کي د هغوی پر ځينو نظرونو او يا خبرو نقد وکړي نو دوی هغه ته د د بنسټ په سترگه گوري، کرکه ترې کوي او هڅه يې دا وي چي د ټولني له فکري مستوا سره په سمه ټاپه يې تورن کړي.

په موږ کي لويه ستونزه له همدې ځايه راولاړېږي چي د خپلې ناستي-پاستي له کسانو او نورو ډېرو منابعو مو مالومات تر لاسه کړي خو ډېر وختونه مو پرې دويم ځل يې پرې غور نه دی کړي. د حقيقت غوښتونکي انسان چلند بايد دا وي چي پر خپلو ټولو زړو افکارو يو ځل بيا کتنه وکړي، پرې شکمن شي، ويې ننګوي او د علمي اصولو په رڼا کي يې کره خپل او ناکره يې رد کړي.

رسالت

دغه ډول چلند هغه مهال لا خطرناک شکل خپلوي چي په ټولنه کي مرکزي حکومت وجود ونه لري، جگړه وي، ټولنه د نورو له فکري او فرهنگي يرغل سره مخ وي او د ايډيالوژيکي وارداتو لپاره ميدان پرانيستی وي، ځکه پردي پال عناصر د ځينو ارزښتونو د له منځه تلو او فکري و مذهبې ساتنې په نوم د ډول وگړو له ساده ذهنيت، محدود فکر او کم درک څخه خورا ناوړه گټه اخلي. هغوی د ملي فکر پر ځای په داسي خيالي ايډيالوژيو اخته وي چي د جنون تر کچې احساسات يې بدرگه کوي. په افغانستان کي ډېری فکري، ديني او کولتوري ستونزې له همدې ځايه راولاړې شوې چي د بنسټانو د مالوماتو وړاندي کولو دا منبع په خپله گټه کارولې، ساده وگړي يې د خپلو تبليغاتو تر تاثير لاندې راوستي او دوی ته يې د مذهب په نوم داسي عقیده ورپېچکاري کړې چي د زهرجن مار په څېر هر څوک په نېنښ وهي.

زموږ ټولنه به هغه مهال د آرام ساواخلي چي مرکزي دولت تر لويو بنارونو د هغو کليوالو او وروسته پاتو سيمو د ذهن جوړولو او ملي کولو ته توجه واپوي چي تل يې ملت او هيواد په بدمرغيو اخته کړي او زموږ قسم خوږلي د بنسټان پکي ژورې ريښې او بې شمېره ځالي لري. د دولت تر څنگ د دين، ملت او هيواد خواخوږي او ويښ وگړي، لوستي کسان، علمي ادارې، رسنۍ، ملي گوندونه، اشخاص، شاعران اوليکوالان هم مکلف دي چي د هغوی په ذهني جوړونه او فکري رغونه کي دخپل وس په اندازه ونډه واخلي چي دا يې احسان نه بلکي يو هر اړخيز مکلفيت دی.

(۵) مطبوعات

په معاصره نړۍ کي مطبوعات د فکر او ذهنيت په مثبت يا منفي بدلون کي ژور اغېز لري. نن د نړۍ په گوټ-گوټ کي خلک د معلوماتو د ترلاسه کولو لپاره مختلفې تصويري، رڼيزې، چاپي او انلاين رسنۍ د دې لپاره ويني، اوري، لولي او گوري چي د ژوند له بېلابېلو څانگو سره تړلي معلومات ترلاسه کړي، په نويو پرمختگونو خبر شي، زاړه جريانونه تعقيب کړي او په مجموع کي دخپلې خوښې او اړتيا مواد ترلاسه کړي.

په افغاني ټولنه کي هم له بناره نيولې تر کلي پوري ډېری خلک له رسنيو سره روږد دي په تېره راډيو او بيا ټلويزيون ډېر مينه وال لري. مگر پوښتنه دا ده چي زموږ رسنۍ خپلو

اورېدونکو، ليدونکو او لوستونکو ته څه ډول مواد وړاندې کوي؟. ايا د مثبت بدلون په اړين يون کې برخه اخيستی شي يا په بل عبارت موږ يې د خپل هيواد او ملت لپاره گټور بللای شو؟

که موږ د خپلې ټولنې مطبوعات تعقيب کړو نو دې ډول پوښتنو ته - به په خپله ځواب ومومو. زموږ د ډېرې مطبوعاتو لويه ستونزه دا ده چې د هيواد او خلکو د گټو پر ځای د هغو ډلو گټو ته کار کوي چې د دوی مالي ملاتړ کوي. دلته ازاد او خپلواک مطبوعات ډېر کم دي. ډېرې رسنۍ د بېلابېلو مغرضو کړيو له لوري تمولېږي چې زموږ په هيواد کې ځانگړي اهداف لري. دولتي مطبوعات تش په نوم مطبوعات دي ځکه نه د خلکو ذوق خړوبولای شي او نه يې هم کيفيت معياري دی. که د دولتي راډيو گانو، ټلويزونو او انلاين يا چاپي خپرونو نشرات تعقيب کړئ نو له مطبوعاتو به مو خوا وگرزي تر وخت تېر سوليدلي خبرونه، کليشه يي پروگرامونه او يوازي د خاصو کسانو ستاينې وي. نور هيڅ داسې څه نه لري چې خپل مخاطبين له ځان سره بوخت وساتي.

سره له دې چې مطبوعات د ذهنيت او فکر په جوړولو کې خورا غښتلی رول لري، مگر له بده مرغه زموږ حکومت تر اوسه د فکر رغونې ته چندان پام نه دی کړی. دا مهال مطبوعاتي بهيري د ترهگرو کړيو په لاس کې دی او يا د مغرضو بهرنيو حلقو تر تاثير لاندې دی چې هريو پر خپل وار د خلکو د ذهنيت په تخريب کې خپل رول لوبوي. ترهگرو د خپلو تبليغاتو چينلونه کليو او بانډو ته رسولې د ويډيو گانو، اډيو گانو او نورو وسايلو له لاري يې د دولت مشروعيت له جدي ننگونې سره مخ کړی. وروسته پاتې کلتور ورته د دين په اصلي بڼه تعبيروي، ځوانان له زده کړو راگرزوي، د خلکو په ذهن کې د کرکې او تعصب تخمونه کري، له بنسار، زده کړو، معاصرو سياسي، ټولنيزو او فکري مقولو سره يې دښمنۍ ته هڅوي، له نوري نړۍ سره اړيکې ورته په کفر تعبيروي، د علم، ساينس او ټيکنالوژۍ پر مختگ په ناروا تعبيروي او صنفې تبعيض ته يې هڅوي. د بهرنيو مغرضو کړيو په دام کې بنکېل مطبوعات بيا ملي وحدت ته زيان اړوي، ملي وياړونه مسخره کوي، قومي، نژادي، ژبني او سمتي تعصبونه خپروي او هڅه يې دا وي چې د مختلفو حساسيتونو په پارولو سره زموږ د خلکو تر منځ د زرگونو کلونو موجود ملي وحدت ډرې - وږې کړي.

کلتوري پرمختگ، انساني ارزښتونه، زده کړه، د ناخوالو راپورته کول، د ذوقونو روزنه، د

نړۍ له لروبر څخه په مثبتو بدلونونو د خلکو خبرول، د معیاري انتقادي تفکر وده، د علمي، فکري، ټولنیزو بحثونو مطرح کول او په مجموع کې د پراخ او هر اړخیز علمي-فکري بهیر رهبري هغه موارد دي چې رسنۍ پکښې جوت رول لوبولای شي. مگرز مور رسنۍ یا ملي تخریب ته ملاتړي او یا تر وخت پر تېرو شویو موضوعاتو شخوند وهي. همدا وجه ده چې د معلوماتو تر لاسه کولو دا سرچینه هم دومره ګټوره نه ده. ځیرک مخاطبین کولای شي چې د دې سرچینې کره او کوټه سره بېل کړي، د چا چې د شعور او پوهې کچه ټیټه وي هغوی بیا د دې سرچینې د ناسمو مالوماتو په لومه کې ښکېلېږي او له دې لارې جوړ شوی فکري ډول ټولني او هیواد لپاره زیانونه او ان ځینې وختونه اجتماعي ټکرونه پېښوي.

د زده کړو مرکزونه

د زده کړو له مرکزونو خو نومه داده چې باید یوې ټولني ته داسې روزل شوي انسانان وړاندي کړي چې له مهارت سره-سره په فکري او ذهني ډول له نورو بې سوادو انسانانو سره پوره توپیر ولري. په علمي مرکزونو کې روزل شوی انسان باید د پوهې تړی وي، هره مفکوره او نظریه د منطق په تله وتلي، بشري ارزښتونه، انساني کرامت، ټولنیز پرمختګ، سوله، هیواد پالنه، بشري همدردی، پوهه، د پوهې مرکزونه او منطق تر هر څه ورته محترم وي.

د زده کړو مرکزونه د علم او معلوماتو د تر لاسه کولو هغه سرچینه ده چې په کلي ډول ورڅخه د کره، معیاري او سنجول شویو افکارو تمه کېږي، ځکه دا د علم، پلټنې، تحقیق، منطق او استدلال ځای دی. دلته اشخاص تر نقد لوړ نه ګڼل کېږي. دلته تجربه او منطق یوازیني معیارونه دي چې هر د چا نظر او فکر تلي، کوټه یې ردوي او کره یې مني. په دې ځای کې روزل کېدونکو کسانو ته باید یوازې دا وربښودل شي چې هیڅ نظر او فکر نه مقدس دی او نه هم تر نقد لوړ بلکې د علم په لټه راوتلی کس باید پر هر څه شک وکړي، هر پخواني فکر، نظر او دریغ ته دي د شک په نظر وګوري، هیڅ مقوله او مفکوره دي له دې امله نه مني چې یا ډېرو خلکو منلې او یا ډېر ستر شخصیت تایید کړې ده، ځکه د علم په نړۍ کې ډېر اشخاص او ستر نومونه هیڅ ارزښت نه لري. علم یوازې تجربې او منطق ته ارزښت ورکوي او یوازې همدې دوو شیانو ته وفادار دی له دې پرته په دې پراخو کایناتو کې له هیچا سره نه لېوالتیا لري او نه وفا.

مگر زموږ په علمي مرکزونو کې بيا حالت داسې نه دی. دلته خو اول استادان هر څه په زور درباندي مني. د علمي مرکزونو ښوونکي له نقد، پوښتنې، ولي او څنگه څخه سخت په ډار کې دي. دوی هغه څه درته وايي چې په کتاب کې راغلي وي، له نورو يې اورېدلي وي او يا دوی ورباندي پوهېږي. کله چې استاد تدريس کوي شاگردان بايد د ده له لوري پر وړاندي کيدونکو معلوماتو هيڅ شک ونه کړي، ټول ومني او که چا د پوښتنې جرأت وکړ نو اول خو ځواب نه ورکول کېږي او که ځواب ورکړي نو پر ځواب بيرته دويم ځل نقد کفر دی. زموږ په علمي مرکزونو کې د زړو مقولو، مسئلو، فکرونو او نظرونو منل اصل علم گڼل کېږي. ډېر کم خلک زړو فکرونو، نظرونو او مسایلو ته د شک په نظر گوري او ډېر کم کسان د دې اړتيا احساسوي چې په فکري، ټولنيز او فلسفي ډگر کې د پخوانيو نظرونو بايد يو ځل بيا کتنه وشي، ځکه علم يونه تمېدونکی روان بهير دی چې هروخت وده کوي، هر وروسته راتلونکی د پخوانيو نظريو جاج اخلي، تېروتنه يې سموي، نوې دريځې پراييزي، تابوگانې ماتوي، ممنوعه سيمو ته سر وربنکاري او نوي افکار راوړي چې د علمي معيارونو په رڼا کې يې کوټه او کره معلوم شي. که څوک د نوري نړۍ له علمي، فکري، فلسفي او تخنيکي پرمختگونو گټه اخلي، نوې افکار مطالعه کوي، معقول اړخ يې مني او د نويو علمي معيارونو په رڼا کې د خپلې ټولنې پر حاکم فکر نقد کوي. خو زموږ د علمي مرکزونو مديران او استادان يې په يوه او بل نوم تورنوي، کله يې تکفيروي، کله يې د نورو گواهي گڼي او کله يې بيا د مرگ فتوا ورکوي چې له همدې امله زموږ ټولنيز شعور لاهم د تېرو وختونو په تيارو کې پاتې دی او ډېر داسې افکار او مسایل مني چې دا مهال د پرمختللو ټولنو لپاره يوه ټوکه او مسخره ښکاري.

د اسلامي نړۍ په علمي مرکزونو کې فکري جمود

د اسلامي نړۍ په لږ او برکي تر اوسه هم علمي مرکزونو هغه حد ته نه دي رسېدلي چې خپل زده کوونکي ازاد فکر، پوښتنې او د نقد دريغ ته راوبولي. په تېره د مذهبي زده کړو سیستم خو تقلید، د پخوانیو پروند اطاعت او د ماهیت پر ځای د الفاظو پیروي دیني لارښوونه بولي او ان په ځینو فقهي کتابونو کې پر اجتهاد بنديز لگول شوی دی.

تفکر، پر مسایلو غور، زړو خبرو ته د شک په سترګه کتل او د نویو اندونو وړاندې کول اصل علم دی ځکه تقلید او پر پخوانۍ لاره تګ د عالمانو کار نه دی، عالم تل په نویو خبرو پسې ګرزي، زړې لارې تر نقد لاندې نیسي، پر زړو فکرونو شک کوي، د علمي تجربو په رڼا کې پخوانۍ مقولې او فکرونه ارزوي او په مجموع کې د نورو په لاسته راوړنو قناعت نه کوي بلکې غواړي د علم په نه تم کېدو کې تکاملي پروسه کې دی هم ونډه واخلي او راتلونکو نسلونو ته د لاسمختګ زمینه برابره کړي، مګر د اسلامي نړۍ په علمي مرکزونو کې هڅه دا ده چې زده کوونکي پر پخوانیو مسایلو شخوند ووهي، د تېروخت مقولې یادې کړي، زاړه نظرونه بیا ولولي او همداسې زاړه بې پرېدي ځکه ذهنیت دا دی چې د دین او دنیا کامیابي د اسلامي نړۍ لومړني حالت (ياني د رسول الله وخت ته) په ستنېدو کې ده. مسلمانان هر نوې پدیده، مفکوره او نوښت د سنت، بدعت او شرک په نوم ردوي او په وړاندې یې مقابله کوي.

د تقلید او زور پالنې فکر داسې جمود را منځته کړی چې د اسلامي نړۍ په لږو برکي مور د هېڅ ډول نوي پرمختګ شاهدان نه یو او دا مهال مسلمانان د مساحت او نفوس له پراختیا سره سره د علم په ډګر کې تر بل هر ملت وروسته پاتې دي. څو وروونکې لا دا ده چې د تقلید او زور پالنې دې تګلارې مسلمانان پر کور دننه داسې سره ویشلي چې د وړو او لویو ډلو شمېر یې تر زرګونو اوړي. همدغه حالت له هرې ډلې سره دا ذهنیت پیدا کړی چې حق صرف له دوی سره دی او نور باید د دوی دريغ ومني. د نه منلو په صورت کې هره ډله د خپلې مخالفې ډلې په وړاندې د جګړې، کرکې او خشونت اعلان کوي.

رسالته

که کوم څوک د زرو مقولو او فکرونو پر ځای نوې خبره کوي، نوی نظر وړاندې کوي او غواړي په علمي-فکري چاپیریال کې د وخت له غوښتنې سره سم فکرونه او نوښتونه را منځته کړي نو هغه د زندق، مبتدع او غرب پال په نوم له پراخي ټولنيزې کرکې سره مخ کېږي چې یا به تنبتي او یا به د دوی مني. همدغه وجه ده چې مسلمانان د ساینس او ټیکنالوژۍ په ډگر کې هېڅ ډول لاسته راوړنه نه لري او د مذهبي زده کړو بهیر یې اوس هم د امویانو، عباسیانو او عثمانیانو د وخت د هغې فقهې په مقولو او فکرونو ډک دی چې د مسلمانانو په لاسبري چاپیریال کې د اسلامي نړۍ فقهاوو د خپل فردي اجتهاد پر بنسټ لیکلي وو او نړۍ یې د خپل مذهبي تبعیض له مخې پر دارالاسلام او دارالحرب ویشلې وه. ځکه هغه مهال مسلمانانو د نړۍ په کچه پراخ تمدن درلود او ځانونه یې د نوري نړۍ د ملتونو په پرتله خیر الامت، وسط الامت او تر ټول جهان غوره گڼل له همدې امله یې سیاسي، ټولنيز، قضایي، اقتصادي او فکري سیستمونه داسې عیار کړي وو چې مسلمانان پکښې په هر حال لوړ او نور ملتونه د دوی تر حاکمیت لاندې گڼل شوي وو.

د زغم کلتور اړتيا او پياوړتيا

په هره انساني ټولنه کې د ډول-ډول طبيعي پديدو ترڅنګ مختلف فکرونه، ژبې، عقايد، دودونه، جوړښتونه، نظريات، ارزښتونه او فرهنگونه شته چې ځينې يې پراخېږي، ځينې يې په يوه خاصه دايره کې محدود وي او يو شمېر يې د وخت په تېرېدو له منځه ځي، مګر هېڅوک نه شي کولای د ژوند په چارو کې د دې رنگارنگۍ منځه ونيسي. سره له دې چې تنوع د طبيعت يوه برخه ده او ختمول يې هېڅ امکان نه لري خو بيا هم کله-کله يو شمېر اشخاص/ډلې غواړي نور انسانان داسې فکر، عمل، د ژوند کولو سبک او ټولنيز جوړښت ته وهڅوي چې دوی يې غواړي، دا ولې؟ ځکه چې دغه ډول اشخاص/ډلې د زغم له کلتور سره نه وي اشنا او د مخالف منلو فرهنگ نه پېژني. په حقيقت کې زغم د سولې، مينې، ګټو ژوند، پرمختګ، ټولنيز او فردي سکون، ټولنيز امن، ارزښتونو د بقا او په مجموع کې د انسانانو د سوکاله ژوند اساس دی. په کومه ټولنه کې چې زغم نه وي هلته کرکه، بدبينې، دښمنۍ، تعصب، تبعيض، قانون ماتونه او وړانۍ وده کوي او د يو هر اړخيز تعبير په توګه ويلاى شو چې زغم يانې په هر حالت کې د بل چا ژوند او شخصيت ته ارزښت ورکول.

د نه زغم او تشدد په اړه وتلی پاکستانی ليکوال سکندر خان بلوچ ليکلي: د زغم نه شتون يو داسې ذهني حالت دی چې د هغه له مخې يو کس هر څه، هر انسان او هرې پېښې ته صرف له يوه اړخه ګوري او يوازې ځان پر سمه ګڼي چې دا حالت بالاخره وده کوي او په دې ناروغۍ اخته شخص د خپل ځان، خپلو عقايدو او نظرياتو خلاف هر مخالف کس پر باطله يا کافر ګڼي او قتل يې غوره ګام يا ثواب بولي.

سره له دې چې په فردي ژوند کې انسانان د ژوند له پيله د خپل فکر او سلوک پر اساس د زغم له مفهوم او مصداق سره اشنا وو او اوس هم ورڅخه کار اخلي خو زغم د يوې ټولنيزې-فلسفي مقولې په توګه په اروپا کې د رنسانس تر دورې وروسته دود شو. په دې اړه يو عرب ليکوال ډاکټر حسن عزوزي ليکي:

رسالت

" لقد ترجمت لفظة «Tolérance» عربياً إلى «التسامح»، ومع ذلك لا بد من الإقرار بأن المفهوم يعتبر وليد حركة الإصلاح الديني الأوروبي، حيث نشأ عن تغير في الذهنية ناتج عن علاقة جديدة هي علاقة الاعتراف المتبادل بين مختلف القوى التي استمر صراعها خلال الحروب الدينية الأوروبية.

د انگلیسی Tolérance په عربي کي په تسامح (زغم) ژباړل شوی. خو باید ومانو چې دا مقوله په اروپا کي د ديني سمون زېږنده ده او هغه مهال راوټوکېده چې د اروپا په ديني جگړو کي د مختلفو متخاصمو قواوو ترمنځ نوې اړیکه ومنل شوه او ذهنيته تغيير وکړ.

نوموړی یو بل ځای د زغم یا تسامح په اړه کارې:

"يسجل مفهوم التسامح حضوره في عمق التجربة الإنسانية من خلال مختلف الآداب الفكرية للأديان السماوية والوضعية على السواء. وقد عرفت الحضارات الإنسانية مفهوم التسامح كواحد من المفاهيم التي تندرج في إطار حقوق الإنسان مقابلاً لمفاهيم العنف والتعصب واللاتسامح.

د اسماني او بشري اديانو د بېلابېلو فکري ادا بوله لاري د زغم مفهوم د انساني تجربې په عمق کي ځای لري او انساني ټولني د بشري حقوقو په ډگر کي زغم د تشدد، تعصب او نه زغم د يوه مقابل مفهوم په توگه پېژني.

د بناغلي عزوزي څرگندونو ته پام ويلاى شو چې د زغم نه شتون په حقيقت کي د تشدد، تعصب او شخړو د رامنځته کېدو سبب گرزي. اوس پوښتنه دا ده چې په يوه ټولنه کي زغم ولي له منځي ځي؟ ياني هغه کوم علتونه دي چې زغم له منځه وړي او څرنگه کولای شو چې د ژوند په مختلفو فکري، علمي، فرهنگي، مذهبي، ټولنيزو او سياسي ډگرونو کي د زغم کلتور ته وده ورکړو؟

د زغم د له منځه تلو عوامل: بي سوادې

نالوستي وگړي تر ډېره د زغم له تشې سره مخ وي، ځكه دوى د ژوند په چارو كې ډېر محدود فكر كوي او داسې انگېري چې كوم څه ده ته بنه بنكاري او يا يې دى كوي هغه بايد نور هم ورسره ومنې. له بلې خوا په نالوستي ټولنه كې د روزنې او پالنې داسې بنسټونه، مراكز او اشخاص نه وي چې خلكو ته د نړۍ په كچه د گڼو افكارو، كړنو، دودونو، ارزښتونو او ډول-ډول فكري، مذهبي، سياسي او ټولنيزو جوړښتونو په اړه معلومات ور كړي. په نالوستي ټولنه كې هر ډول مروج فکرونه، ارزښتونه، اخلاق، جوړښتونه او عملونه وروستي گڼل كېږي او مفكوره دا وي چې له دې پرته بل هر ډول دود، عمل او فكر بايد رد شي ځكه همدا حقيقت دى له دې پرته بل هيڅ حقيقت نه شته. كه څوك زموږ د فكر، عمل او حاكم چاپيريال مخالفت كوي هغه په حقيقت كې زموږ د بنمن دى او بايد له منځه يووړل شي. مطلب دا چې نالوستي وگړي په هرڅه كې انحصاري فكر لري او د مخالف منلو له كلتور سره نه وي اشنا. همدا وجه ده چې په نالوستو ټولنو كې فكري، اخلاقي او عملي بدلون له سختو تنگونو سره مخ وي او يوازې هغه مهال امكان لري چې وگړي زده كړه و كړي، له نوري نړۍ سره اړيکه پيدا كړي او په دې پوه شي چې د ځمكې پر مخ ټول انسانان يو ډول نه دي بلكې د طبيعي تنوع تر څنگ يې فکرونه او عملونه هم جلا دي.

فقر

د انسانانو تر منځ ډېرى شخړې اقتصادي جرړې لري. په يوه ټولنه كې د مادي سرچينو ناسم ویش او طبقاتي توپير د كركې او د بنمنۍ سبب گزري چې له كبله يې د يو-بل زغمل او منل له منځه ځي. د نړۍ په كچه د لويو او وړو جگړو او شخړو يوه غوښنه برخه د اقتصادي گټو پر سر وه/ده چې په راتلونكي كې يې هم امكانات كم نه دي او موري يې او س هم شاهدان يو. سره له دې چې پلمې او بهانې به بيلې وي خو كه سپرى د مسايلو ژورو ته كوز شي نو بيا خبره د مادي امتيازاتو او مالي منابعو وي. فقر ځپلې ټولنه د خپلو اړتياوو د پوره كولو لپاره په ډېره اسانۍ دې ته چمتو كېږي چې د بل په وړاندي ودرېږي او د يو بل چينل له خوا د ډېر عادي امتياز په تر لاسه كولو په ټولنه كې شخړو، لانجو او تشدد ته لمن ووهي. زموږ په هيواد كې له څو لسيزو روان تاوتريخوالى او تشدد هم تر ډېره له فقر او بيوزلى سره تړاو لري ځكه افغانان تر اوسه ملي

گټو ته ژمن نه دي او د خپلو ډېرو لومړنيو اړتياوو د نه پوره کېدو له کبله لاهم د دوی په ذهن کې ملت، هيواد او ملي گټې ځای نه لري او په ارزښت يې نه پوهېږي. د همدې مادې اړتيا له کبله يې گټې غرضي او مرضي کړې د خپلو ناولو موخو لپاره کله د ملي او کله هم د مذهبي مقولو په نوم د هيواد، ملت او بشريت پر ضد کاروي چې له کبله يې کرکه، نفرت، د بښمنې، تشدد او ډول-ډول تعصبونه وده کوي، مذهبي، فرهنگي او سياسي زغم له منځه ځي او په ټوله کې د خشونت او افراطيت مقولې، کليشه يي فکرونه، له کرکې ډک زړونه او افراطيت ډېرېږي. په حقيقت کې د مالي منابعو او اړتياوو د پوره کولو پر سرشخړې د زغم په له منځه وړلو انسانان قتل، جرم او جنايت ته هڅوي چې بيا ناروا گټې او نامشروع اقتصاد په يو عادت بدلېږي چې له منځه وړل يې ډېر کار غواړي.

د روزني او ښوونې ناسم چاپيريال

کله چې د يوې ټولني/هيواد روزنيز سيستم معياري او پر بشري اصولو برابر نه وي نو له هغه ځايه ټولني ته وړاندي کيدونکي کسان هم د نه زغم او کرکې په ناروغۍ اخته کېږي. د ځينو ټولنو بېلابېل فکري جريانونه، ټولنيز جوړښتونه او سياسي بهيرونه داسي وي چې د خپل اغېز په ساحه کې د نورو پر خلاف کرکه او نفرت شيندي، د خپل نفوذ په ذهني او عيني ساحه کې هڅه کوي چې د خشونت، تنگ نظري او مختلفو تعصبونو تخمونه وکړي او له دې لارې خپلو موخو ته ورسېږي. د دوی روزنيز او ښوونيز بنسټونه او مرکرونه د بشري منطقي اصولو پر ځای ځانگړي قومي، سمتي، ژبني او مذهبي نفرتونه پالي. په دغسې روزنيز او ښوونيز چاپيريال کې تربيه شوي افراد هم زغم نه لري او د مخالف منلو له فرهنگ څخه په شعوري ډول کرکه کوي، ځکه دوی ته له نورو څخه کرکه د يوه رښتيني حقيقت په توگه ورسودل شوې وي او نه پالل يې ورته جرم يا د خپلو گټو بايلل ښکاري.

د کرکې او نه زغم خپرولو له دې ميتود څخه تر ډېره د وروسته پاتو ټولنو فکري، قومي او مذهبي بهيرونه کار اخلي او خپلو کسانو ته داسي تلقين ورکوي چې د فکر او نژاد له ځانگړې دايرې بهر هېڅوک بايد ونه زغمي. که يې توان وي، هغه دي له منځه يوسي او که يې د له منځه وړلو توان نه لري نو پر خلاف دي يې د کرکې تبليغ وکړي چې دغه ډول ذهنيت په ټولنو کې سوله، مينه، ارام ژوند او له فکري، قومي، ژبنيو او جغرافيايي توپيرونو سره-سره د گټو ژوند

فرهنگ ته زیان رسوي چي بالاخره یو پراخ بشري ناورین رامنځته کوي او د شخړو یو نه ختمېدونکی بهیر پیلېږي. په دې برخه کې د کور چاپیریال هم داخلولای شو ځکه کورنی چاپیریال هم د وگړو د تربیې او روزنې یو ډېر بنسټیز سیستم دی. په ځینو کورنیو کې د روزنې او پالنې طریقه پر خشونت، وهلو، ترټلو او د ماشومانو د مشروع اړتیاوو پر نه پوره کولو ولاړه وي چي په همدغه چاپیریال کې روزل شوي کسان د کرکې، حقارت او تشدد له ذهنیت سره ټولني ته ورځي او د نه زغم په سخت رواني حالت اخته وي.

قومي، مذهبي او جنسي توپيرونه او تعصبات

د ځانگړي نژاد، مذهب او جنس پر اساس د امتیازاتو تر لاسه کولو فکر هم د نه زغم لامل گوزي چي هر یو یې پر خپل ځای د زغم، مینې، له نظري اختلاف سره—سره د گډ ژوند فرهنگ او د بل منلو دود ته نه جیره کیدونکی زیان اړوي. د نړۍ په تاریخ کې د مذهب او نژاد پر بنسټ یې شمېره جگړې شوي دي او لاهم دوام لري. جنسي یا صنفی تبعیض هم په انساني ټولنه کې زغم یا برداشت له منځه وړي او یو ځانگړی صنف د ژوند په ټولو چارو کې خپل برلاسۍ یو منل شوی حق گڼي. د بنځو په وړاندې د تاوتریخوالي بېلابېل ډولونه له همدغسې فکر څخه سرچینه اخلي او علت یې دادی چي په نرواکه ټولنه کې نارینه ځانونه د بنځو د شخصیت مالکان گڼي او داسې انگېري چي بنځه یو محکوم موجود دی چي تل باید د نارینه اطاعت وکړي، د هغه په خدمت کې وي او نران چي ورته کومه لار ټاکي پر هغه ولاړه شي. پر همدې اساس چي کله یو شمېر میرمنې غواړي دغه حالت له منځه یوسي، یا خپل بشري حق و غواړي او یا د تېروتنې له مخې د نارینه د خوښې مخالفت وکړي نو نران تاوتریخوالی ته لاس اچوي، بنځې ډبوي، تربیې او ان وژني چي دغه ډول ذهنیت هم ممکن د ځینو مذهبي تعبیرونو او فرهنگي ادبیاتو کې رینه ولري.

له بده مرغه زموږ مروج مذهبي ادبیات او فرهنگ په مستقیم او غیر مستقیم ډول مذهبي او نژادي توپيرونه او تعصبونو ته لمن وهي او خلکو ته داسې ذهنیت ورکوي چي دغه ډول توپيرونه او تعصبونه پالل زموږ په گټه دي او یا د مذهب غوښتنه ده. جنسي تبعیض هم له یادو دوو سرچینو الهام اخلي او په دغسې چاپیریال کې اوسیدونکي کسان پر دې تبعیض پوخ باور لري.

اوردده جگړه

که څه هم جگړه په خپله د نه زغم له امله رامنځته کېږي خو په کومه ټولنه کې چې اوږدې جگړې دوام وکړي هلته د کرکې، مختلفو تعصبونو، تشدد او خشونت داسې فضا او ذهنیت رامنځته کېږي چې د زغم، برداشت، بل منلو او مخالف نظر د تحمل ټول امکانات له منځه وړي او د دغسې جنگ خپلو ټولنو وگړي دومره توند وي چې د خپل مخالف قتل، ترټل، وهل او ځورول ورته ډېر اسانه او ساده کار ښکاري بلکې قتل او خشونت په یو عام فرهنگ بدل شي. جگړه چې د هرې موخې لپاره وي نو پر پراخو مادي زیانونو سربېره د انسان پر ذهن او روان داسې اغېز کوي چې د تسامح او زغم له دایرې یې د وحشت او دهشت نړۍ ته بیایي او د مخالفت د منلو فرهنگ سخت ځي.

وچ طبعي محیط

طبیعي محیط هم تریوه حده د نه زغم په دودولو کې رول لري. د کومو هیوادونو طبیعي اقلیم چې مناسبه هوا او شین محیط لري د هغو ځایونو خلک تر ډېره نرم، خندان، خوشاله او د نورو زغمونکي وي. مگر په کومو هیوادونو کې چې طبیعي محیط وچ، سپېره، ښوی ډاگ، بې ځنگله ډبرین غرونه وي او د ژوند لپاره طبیعي مناسب زرغون چاپیریال ونه لري، د هغو هیوادونو او سیدونکي سخت مزاج لري، توند وي او مخالفت نه شي زغملای.

د زغم دودولولاري چارې: کورنۍ

تر هر څه لومړی باید د یوې کورنۍ مشران خپلو ماشومانو ته د صبر، زغم او حوصلې روزنه ورکړي، تر خپل منځ چې د چارو په ترسره کولو کې تفاهم، حوصله او همغږي ولري، د یو-بل نظر او شخصیت ته احترام وکړي، د ستونزو پر مهال خشونت ونه کړي او یوازې په خبرو یې حل کړي. همدراز د هر چا شخصیت ته په درنه سترگه وگوري. د ماشومانو د وپړولو، ډولو، تحقیر او محرومیت کلتور پای ته ورسوي، د هغوی مشروع او منطقي اړتیاوې پوره کړي، پوښتنو ته یې په مینه ځواب ووايي او د محبت و صمیمیت په فضا کې یې لوی کړي. د نه زغم ذهنیت د کورنۍ له ناسم چاپیریال سره ډېره ژوره اړیکه لري.

د ښوونې او روزنې معیاري کول

پر معیاري اصولو برابر ښوونیز او روزنیز سیستم کولای شي چې د زغم په ترویج کې د پام وړ مرسته وکړي. په کومو هیوادونو کې چې د ښوونې او روزنې سیستم پر منطقي او بشري اصولو برابر دی هلته درنگ، نژاد، مذهب، سمت او ژبې په نوم کرکه او تعصب ډېر کم دی او په ملي مسایلو کې چندان رول نه شي لوبولای مگر د دې برعکس چې د کوم هیواد د ښوونې او روزنې سیستم کمزوری وي او زده کوونکو ته پراخ بشري لید نه شي ورکولای هلته بیا تر مختلفو نومونو لاندې تشدد، افراطیت او سخت دریځي وده کوي، زغم له منځه ځي او د مخالف د منلو کلتور خپل ځای د ښمینیو ته خوشي کوي.

د مذهبي نصاب اصلاح

د نړۍ په ډېری مذهبونو کې تریوه حده د کرکې او خشونت موارد موندل کېدای شي چې یا د هغو په متن کې وي او یا د ناسم برداشت له کبله وي. سره له دې چې اسلام د سولي، امن او انساني اخوت دین دی مگر له بده مرغه دا مهال په ټوله نړۍ کې له تېروریزم، کرکې، خشونت او د نورو مذهبونو له نه زغم سره تړلی بلل کېږي. علت یې په نړۍ کې د مسلمانانو چلند او کړنې دي چې دا شوپېرې یې نوري نړۍ ته له وحشت او ترهگرۍ پرته بل څه نه دي وړاندې کړي. بدمرغي لا دا ده چې مسلمانان په خپل منځ کې په سختو کرکو او شخړو اخته دي. په مجموع کې اسلامي نړۍ د نه زغم او تشدد په یوه پراخه ساري ناروغي اخته ده چې ورځ تربلې ډېرېږي او په ډول-ډول ښوځان څرگندوي. له همدې امله باید د اسلامي نړۍ ویښ او مخکښ پوهان او دینداران د دې حالت د مخنیوي لپاره جدي ګامونه واخلي. د خواشینۍ ځای دا دی چې د اسلامي نړۍ په لرو برکي تدریسیدونکي مذهبي اثار په داسې روحیه لیکل شوي چې نړۍ ته په مطلق ډول د حق او باطل یا مسلمان او کافر په سترګه ګوري چې دې ذهنیت خورا لوی ناوړین رامنځته کړی دی. همدا اوس هم د اسلامي نړۍ د شخړو لویه برخه همدا مذهبي فکر دی چې د مسلمانانو په مذهبي ښوونیزو مرکزونو، مذهبي فکر، کلامي او فقهي بحثونو کې تلقینېږي. د اسلامي نړۍ د مذهبي سرچینو په مختلفو ساحو کې د زغم، حوصلې او نورو فکرونو او مذهبونو د زغم مفکوره یا بیخي نه شته او یا ډېره کمه ده. په داسې حال کې چې د اسلام ستر استازی وايي:

رسالت

المسلم من سلم الناس من لسانه ويده. (مسند امام احمد)

مسلمان هغه دی چې نور خلک یې له ژبې او لاس څخه خوندي وي.

دا ډول څرگندونې نو په قران کریم او نبوي احادیثو کې بېخي ډیرې دي، مگر له بده مرغه د نن ورځې مسلمان د غسې لارښوونو ته شا کړې او د خپلو سیاسي، نظامي او فکري ماتو له کبله د نورو په وړاندې د کرکې په داسې ناروغۍ اخته دی چې که اصلاح نه شي نو ممکن د اسلام دین د خپلې بقا په ساحه کې له لویې ننگونې سره مخ شي. لنډه دا چې د اسلامي نړۍ په کچه د مذهبي سوچ خورا ژور ریفورم ته اړتیا ده.

د مذهبي زغم په اړه وتلی مذهبي سکالر مولانا وحید الدین خان لیکي:

"د قران کریم په ۸ سورت کې راغلي دي چې: **وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ** (الانفال: ۴۶) (زغم وکړئ ځکه الله له صابرينو سره دی).

د یو روایت له مخې رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمایلي دي: **واعلم أن في الصبر على ما تكره خيرا كثيرا وان النصر مع الصبر وأن الفرج مع الكرب وان مع العسر يسرا** (مسند احمد، الجزء ۳۰۷/۱) (پوه شئ چې پر ناخوښه شي زغم ستاسې لپاره لویه ښېگڼه ده او برياليتوب له زغم سره مل وي او ابادي له تکليف سره).

اکثره خلک چې کله له ستونزمنو حالاتو یا یوې ترخې تجربې سره مخ شي نو د وارخطايۍ له مخې د تشدد ښکار شي، خو دا ډول عکس العمل له فطرت څخه د ناخبرۍ پایله ده. حقیقت دادی چې د فطرت قانون تل له حقپلوه سره مل وي. حقپلوی فرديا ډله که له عجلې څخه کار وانخلي او د زغم لمن ونیسي، خامخايې برياليتوب په برخه کېږي.

ډېری وختونه ناکامي د هغو خلکو په برخه وي چې له عجلې څخه کار اخلي او تر وخت وړاندې په توند اقدام لاس پوري کوي. برعکس کوم کسان چې د تحمل لار خپلوي د هغوی لپاره تل داسې اسباب منځته راځي چې د برياليتوب پورې تېرې سوي.

رسني

د زغم او ډول-ډول فکرونو، دینونو، فرهنگونو او جوړښتونو په منلو کې رسني هم ډېر ښه رول لوبولای شي ځکه رسني د معاصر جهان په ذهن جوړونه او عامه نظر بدلونه کې خورا مهم رول لري. که رسني په سم ډول مدیریت شي نو موږ په اسانۍ کولای شو د کرکې مخه ونیسو او مذهبي، سیاسي او فرهنگي زغم دود کړو. رسني د ذهنیت په جوړونه کې ډېر جوت رول لري چې باید مثبتې کارونې ته ډېر پام وشي ځکه رسني سرچپه هم کارېدای شي چې په دې صورت کې کرکې، تعصب او تبعیض په لمن وهلو به لوی سرخوړی جوړ کړي. اړتیا داده چې درسینو له رول څخه مثبتې گټه واخیستل شي او د کرکې پرځای د زغم، مینې او سولې دودولو لپاره استخدام شي. په دې برخه کې به یو مثبت گام دا هم وي چې بېلابېلې رغیزې او انځوریزې رسني د مختلفو فکرونو کسان راوغواړي او په مخامخ بحثونو کې هریوه ته د خپل فکر د بیان فرصت برابر کړي. په تېره دغه ډول بحثونه د مذهبي نظریاتو په برخه کې ډېره گټه درلودای شي ځکه زموږ خلک تر اوسه په مذهبي ساحه کې یوازي له یوه فکر سره اشنا دي، مخالف نظریې هېڅ نه اورېدلې او نه ورته اجازه ورکړل شوي ده. د مختلفو سیاسي، فکري او مذهبي نظریاتو رابرسېره کېدل به خلک د اختلاف او یو-بل د زغم له فرهنگ سره اشنا کړي.

حکومت

حکومت د یوې ټولني سیاسي رهبري پر غاړه لري او د هر هغه څه د مخنیوي مسؤول دی چې ټولنیز نظم او ډسپیلن ته زیان رسوي، امنیت گواښي او شخړې پیدا کوي. له همدې کبله د زغم او د فکري، عقیدوي، سیاسي او فرهنگي تنوع په چاپیریال کې د وگړو ترمنځ د گډ ژوند د روحيې پیاوړي کول د حکومت مهمه او اساسي دنده ده. که حکومت دا کار ونه کړي نو له یوې خوا به یې مشروعیت له منځه ولاړ شي او له بلې خوا به ورو-ورو خپل وجود له لاسه ورکړي او بالاخره به ټولنه په انارشي اخته شي. حکومت کولای شي ټول هغه موارد ختم کړي چې تر بېلابېلو عنوانونو لاندې کرکه خپروي او زغم له منځه وړي ځکه حکومت هم مسؤولیت لري او هم امکانات.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**